

YAKIN TARİH DERGİSİ

2020 Cilt 4 Sayı 7
2020 Volume 4 Issue 7
ISSN: 2602-2060

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmaktadır. Dergi, Türk Dünyası Yakın Tarihi ve Eğitimi ile ilgili çalışmaları yayınlamak amacıyla kurulmuştur.

Dergi, Ocak ve Haziran aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

Derginin tümü ya da bir bölümü ESTÜDAM Müdürlüğü izni olmadan kopyalanamaz veya yayınlanamaz, ancak atıf gösterilerek alıntı yapılabilir.

İletişim Adresi:

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Dr. Öğr. Üy. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Sahibi ve Başkan

Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Rektörü Sorumlu Müdür

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ESTÜDAM Müdürü

Editör

Prof. Dr. Mesut ERŞAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Yardımcısı

Dr. Öğr. Üy. Mustafa Yahya METİNTAŞ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Sekreteri

Zekeriya YILDIRIM, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğü

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Prof.Dr. Fahri YETİM

Prof. Dr. Selma METİNTAŞ

Doç. Dr. Nuri KAVAK

Doç.Dr. Volkan MARTTİN

Dr. Öğr. Üy. Mehmet KAYIRAN

Dr. Öğr. Üy. Mustafa Yahya METİNTAŞ

Dr. Öğr. Üy. Oktay BERBER

İÇİNDEKİLER

Cengiz Dağcı'nın Eserleri ve Yazılmamış Tarih	1 - 24
Hilmi ÖZDEN	
Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na Hazırlayan Süreç: Siyasi ve Askeri Konjonktür İncelemesi (19-20.Yüzyıl)	25 - 53
Mehmet KAYIRAN Çağlar SOLMAZ	
İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)	54 - 82
Mustafa Yahya METİNTAŞ	
Influence Of Leaders In Political Parties' Institutionalisation Process: ANAP And AKP Sample	83 - 90
Melike METİNTAŞ	
Yazım Kuralları	91 - 95

CENGİZ DAĞCI'NIN ESERLERİ VE YAZILMAMIŞ TARİH*

WORKS OF CENGİZ DAGCI AND UNWRITTEN HISTORY

Hilmi ÖZDEN**

Özet

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde Türk ve insanlık tarihinin, henüz yazılmamış gerçekleri araştırmacılarını beklemektedir. Bu bekleyiş başta Türkler olmak üzere diğer ülkelerin yazar ve araştırmacılarını da ilgilendirmektedir. İnsanlar tabiatları itibariyle genelde kolayı ve bilineni tercih ederler. Hâlbuki hakikat perdesini, ancak ciddi araştırmacılar ve dikkatli okuyucular açar. Cengiz Dağcı eserlerine bir milletin yok edilmesini sığdırmıştır. Her bir eseri başlı başına ele alındığında karşımıza Kırım Türklerinin adım adım uğradığı soykırımı anlatılır. Buna ilave olarak acımasız Sovyet yönetiminin uygulamaları vardır. Sadece bu yönetim değil; II. Dünya savaşının getirdiği felaketlerde okuyucuya tanıtılmaya çalışılır. Almanların yaptığı katliamlar, esir kampları, Türkistan lejyonları ve çaresiz Türk halklarının trajedisi görülür. Türkiye'de bile henüz tam anlamıyla incelenmemiş Türkistan lejyonları hakkında yazarımızın eserlerinde; tarihsel ve yaşanmış gerçekle bağlantılı onlarca örnek okuruz.

Cengiz Dağcı sadece bir edebiyat eserleri külliyatı bırakmamıştır. Aynı zamanda Türk tarihçileri için araştıracağı konuların yol haritalarını vermiştir. Bu eserlerden hareketle arşivlere giren bilim adamları tarihle yüzleşeceklerdir. Bu sayede tarihin üstü tozla, çamurla ve kan pıhtısı ile örtülmüş acı gerçeklerini göreceklerdir. Belki yüreklerin dayanamayacağı gerçeklere gözlerini ve kalemlerini açmak her araştırmacının ve/veya edebiyatçının cesaret edebileceği iş değildir. Buna rağmen er veya geç korkusuz insanlar, Sovyet, Alman ve birçok devletin o yıllara ait bıraktığı belgelerde Cengiz Dağcı'nın anlattıklarını arayacaklardır. O yaşadıklarını romanlaştırdığı içinde arşivler yazdıklarını doğrulayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Dağcı, Eserleri, Yazılmamış Tarih

Abstract

In the works of Cengiz Dagci, the researchers of the Turkish and human history are waiting for the facts that have not been written yet. This expectation concerns the writers and researchers of other countries, especially Turks. People generally prefer easily accessible information in terms of their nature. However, the truth puzzle opens only by serious researchers and attentive readers. Cengiz Dagci mentions the destruction of a nation in his works. When each piece is handled on its own, it is told that the genocide of the Crimean Turks step by step in his works. In addition, there are practices of the ruthless Soviet administration. Not just this administration, the catastrophes brought by the World War II are also tried to be introduced to the reader. The massacres of Germans, prisoners of war, the legions of Turkestan, and the tragedy of the desperate Turkish people are seen. In his works about the Turkestan legions which have not yet been exactly examined in Turkey; we read dozens of examples linked to the historical and lived reality.

Cengiz Dagci has not left a collection of literary works alone. At the same time, he has given road maps of the subjects they would investigate for Turkish historians. Scientists searching for archives of these works will face history. Thus, they will see the facts of pain that are covered with dust, mud and blood clot on top of history. Perhaps it is not the job that every researcher or writer would dare to open their eyes and pens to the facts that the hearts cannot stand. However, sooner or later, fearless people will seek what Cengiz Dagci tells in documents that the Soviet, German and many other states have left for those years.

Key words: Cengiz Dagci, Cengiz Dagci's Works, Unwritten History

*16 -17. Mayıs. 2017 Tarihinde Eskişehir'de TÜDAM-ESTÜDAM İşbirliği ile hazırlanan "Uluslar Arası Cengiz Dağcı Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Profesör Doktor, ESOĞÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi

Giriş

Cengiz Dağcı'nın eserleri (Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybeden Adam, Onlarda İnsandı, O Topraklar Bizimdi, Badem Dalına Asılı Bebekler, Anneme Mektuplar, İhtiyar Savaşçı vd.) Türk ve insanlık tarihi açısından henüz tüm berraklığı ile yazılmamış bir tarihi muhafaza etmektedir. Dolayısıyla bu hakikat genç tarihçiler için araştırılmayı bekleyen içi trajedilerle dolu geniş kaynaklar sunmaktadır. Romanları ve diğer eserleri adeta belgesel bir roman niteliğindedir. Bu özellik onu her geçen gün daha güncel hale getirecektir. Gerçekler Rus NKVD (Gizli Haber Alma Teşkilatı), Alman, ABD ve diğer birçok devlet istihbarat örgütlerinin arşivi açıldıkça anlaşılacaktır. Ayrıca o dönemde Cengiz Dağcı ile birlikte benzer hadiseleri yaşamış askerlerin ve sivil halkın hatıraları yayınlandıkça Dağcı'nın eserlerinin içten, samimi olmasının ötesinde yazılmamış tarihe veriler sunduğu görülecektir.

Konuları çoğalmak mümkünse de dört ana başlık altında eserlerdeki yazılmamış tarihi olayları toplayabiliriz:

1. SSCB'nin kolhozlaştırma siyaseti ve Türk Yurdu Kırım'ın Koloni haline getirilmesi
2. Türk aydınlarının Stalin zulmu ile yok edilmesi
3. II. Dünya Savaşına Türklerin iştirak ettirilmesi ve Türkistan Lejyonlarında Kırım ve Diğer Türk Yurtlarının Askerlerinin Trajedisi
4. 18. Mayıs. 1944 Kırım sürgünü

1. SSCB'nin kolhozlaştırma siyaseti ve Türk Yurdu Kırım'ın Koloni haline getirilmesi

Türk okuyucuları olarak SSCB kolhozlaştırma siyasetinin işlendiği tarihî ve edebî eserleri önce batı kaynaklı eserlerden öğrenmeye başladık. Bunun yanında Soljenistin eserleri hem kolhozlaştırma siyasetinin hem de sürgün kamplarını okuyucuya anlatmakta idi. “Sovyet Rus İdeolojisi” üzerine yazılmış batı kaynaklı eserlerde genel tanımları içinde “Komünizm ve Rus ideolojisi” arasında bağlantı kurmakta idi. Dağcı'nın romanlarında bu hususun Kırım Türkleri özelinde işlendiğini görmekteyiz.

Dağcı “Onlar da İnsandı” “O Topraklar Bizimdi” de ve birçok eserinde kooperatifleştirme yahut toprakların kolhozlaştırma işlemini anlatır. Kırım Türklerinin toprakları yavaş yavaş ellerinden alınarak devletleştirilir. İnsanlar kendi topraklarında işçi olarak çalışır. Bir tutam üzümüne bile sahip çıkamaz. Biz Cengiz Dağcı'nın babasının kendi bağının bir tutam üzümünü öptüğü için sürgüne gönderildiğini biliyoruz: Cengiz Dağcı'nın babası köyü olan Kızıлтаş'tan Akmescit'e sürgün edilir. Bir zaman hapishanede kalır. Serbest

birakıldıktan sonra ailesini yanına alarak Akmescit'e yerleşir. Anneme Mektuplar da babasının sürgün sebebi şu cümlelerle açıklanır “Ama uzun sürmedi alın terimizle kazanılan bu mutluluk”. NEP (Yeni Ekonomik Politika) politikasına son verilmesiyle başladı facia. Topkaya şirketinin topu martelinizle birlikte atılacak günün birinde diye gaipten haber verenler haklı çıktılar. Derken kolhozlaşma başladı. Direnenler hapsedildiler. Sonra sürgünlere tanık olduk. Kızıлтаş yarı yarıya boşaldı. Babam da o sıralarda tutuklananlar arasındaydı. Niçin? ne yaptım? suçum ne? diyordu, zavallı, tüfek dipçikleri altında evimizden alınıp yolda bekleyen polis kamyonlarına götürüldüğü gece işlediği suçlardan birinin artık kolhoza ait ata mirası bağına girerek, ayakları dibindeki topraktan kaldırdığı İki tutam toprağı ağılıya ağılıya öpmesi olduğunu yıllarca sonra öğrendim. İşlediği suçların en büyüğü, belki de başlıcası buydu herhalde. Anne”.

Cengiz Dağcı, “Onlar da İnsandı” ve “O Topraklar Bizimdi” adlı eserlerinde, Kırım'ın köylerini anlatır. Ayrı ayrı iki köyü, bu romanlarında ele alarak inceler. "Onlar da insandı" romanında Yalta'ya bağlı Kızıлтаş köyü mevzubahistir. Roman bu köyün sınırları dışına pek çıkmaz. İşlenen fikir komünizm ve onun köylüye en çok tesir eden müessesesi kolhoz ile köylünün buna karşı aldığı savunma durumudur. Kızıлтаş köyünde henüz kolhoz kurulmamıştır. Herhangi bir işi yapabilmek için, önce oraya ulaşmak lâzımdır. Rus'lar da henüz bu merhalededirler. Yollar yaparak köylere varmaya çalışmaktadırlar. Kızıлтаş köyünde herkes kendi işinde gücündedir. Köylüler kendi tarlalarında çalışıp, kendi hayvanlarına bakmaktadırlar. Tabii mahsûllerinden de kendileri faydalanırlar. Köylülerde toprağı inanılmaz derecede bir bağlılık vardır. Sanki toprak bedendir, köylü de onun içinde ruhtur. Toprağı şekil verir, işler, sever, düzeltir, temizler. Her türlü bakımını yapar. Toprak sevgisi, nesilden nesle geçen bir miras gibidir. Bu duygu köylü olmayanlarda pek yoktur. Hattâ toprakla uğraşmayı bir eziyet sayarlar. Fakat romanda görülür ki; köylü toprağı işlemekten büyük bir zevk duymakta ve bu işi severek yapmaktadır. Toprak onlar için, hava gibi, su gibi, ekmek gibi, bunların da ötesinde evlât veya sevgili gibi bir şeydir”.

Kolhozlaştırmanın tarihi süreci eserlerdeki bu gerçeğı teyit etmektedir. “Aralık 1927 de toplanan On Beşinci Parti Kongresinde, Sovyetler Birliğı ziraatinin kolektifleştirilmesine karar verildi. Ferdî köylü ziraat işletmeciliğı ortadan kaldırılarak, ziraî istihsal kooperatifleri esasına (kolhoz sistemine) geçilecekti. Zengin çiftçilere yüksek vergiler konuldu ve toprak icarı yasaklandı. Halbuki bu sıralarda varlıklı köylüler köy nüfusu içinde bir azlık teşkil ediyorlardı. Resmî kayıtlara göre, köy nüfusunun % 8,2 si topraksız köylüler, % 21,1'i fakir köylüler, % 66,8'i orta halli köylüler ve %3,9u varlıklı köylüler (kulak'lar)den ibaretti. Diğer

bir kaynağa göre bu nispetler şöyledir: fakir köylü %35, orta halli köylü %60, varlıklı köylü %4-5 idi. 1929 yılı aralık ayında Stalin, “bir sınıf olarak kulak'ların tasfiyesi” şiarını ortaya attı. Çoluk çocuğu ile tarlasında çalışan orta halli, hattâ fakir bir köylü bile “kulak” sayıldı. Köylülerin derhal kolhozlara girmeleri için, köylerde tedhiş metotlarına başvurdular. “Kolhozlara girmeyen, Sovyet rejiminin düşmanıdır” şiarıyla köylüyü büyük bir baskı altına aldılar. Kolhozlara girmek için arzu duymayan milyonlarca köylü, zorla “kulaklıktan tasfiyeye” tâbi tutuldular, mülkleri müsadere edildi. Kendileri ve aileleri Sibiryaya sürüldü, kamplara atıldı. Bir hesaba göre, tam kollektifleştirme sebebiyle Sovyetler Birliği köylü nüfusunda meydana gelen azalış, on iki milyona yakındı. Bu rakam vasıtalı şekilde Sovyet resmi kaynakları ile de teyid olunmuştur. Diğer bir kaynakta, mal ve mülkleri ellerinden alınan ve çoluk çocukları ile Sibiryaya temerküz kamplarına sürülen köylü ailelerinin sayısı, bir milyon iki yüz elli bin civarında gösteriliyordu. Bazı köylerde yapılan tasfiye, köy nüfusunun %15 ini bulmuştu.

Batılı bir iktisatçının hesabına göre, 1929-33 yılları arasında beş milyon köylü ailesi, Sibiryaya sürüldü. Daha sonraki yıllarda Stalin, bir konuşma esnasında Çörçil'e, on milyon köylüyü sürmüş olduğunu itiraf etmiştir. 1929'un ikinci yarısında kolektifleştirme başlamıştı. Ekim 1929 da, çiftçi ailelerinin %4,1 i kollektif çiftliklere dahil edilmişti. 20 Ocak 1930 da bu nispet %21'e çıktı. 10 Mart 1930 a kadar bütün çiftliklerin %58 i kollektifleştirilmişti. Köylüler, kolektifleştirmeye karşı on binlerce sığır, koyun ve atlarını keserek- kavurma haline getirdiler. Hükümet gerileme zorunda kaldı. 2 Mart 1930'da “Zafer sarhoşluğu” isimli makalesinde Stalin, zorla kolektifleştirmeye gitmenin “ahmakça ve gerici” bir davranış teşkil ettiğini yazdı. 1930 Martından sonra kolektifleştirme ameliyesinde taktik bir gevşeme oldu. Arzu etmeyen kollektif çiftliği terk edebileceği belirtildi. Altı ay içinde, (Eylül 1930a kadar), kollektif çiftlikler nisbeti. %58den, %21'e düştü. 1930 Haziran ve Temmuzunda toplanan On Altıncı Parti Kongresinde, kulak'ın henüz mağlûp edilmediği ve “vahşi bir mukavemet” göstermesinin mümkün olduğu üzerinde duruldu. Kolektifleştirmeyi tamamlamak için, uzun ve kararlı bir mücadele lâzım geldiği kararlaştırıldı. 1934'e doğru bütün çiftliklerin hemen hemen dörtte üçü, kollektifleştirilmişti. Plânın vaatlerine rağmen, 1933 de ziraat istihsal, 1928 seviyesinin (yani kolektifleştirmeden önceki yıl) altındaydı ve büyük baş hayvan sayısı, 1928 rakamının hemen hemen yarısı kadardı.

1932 sonbaharında, köylerde sun'i olarak meydana gelen kıtlığa karşı Hükümet, hububat hırsızlığı için ölüm cezası verilmesini kararlaştırdı. Kıtlık kollektifleştirme ve mahsulün Hükümet tarafından düşük fiyatla alınmasından doğmuştu. Bu yüzden kitle halinde

sürgünler oldu. Kıtılığın sebep olduğu ölümlere, OGPU'nun (Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi) sebep olduğu ölümler eklendi. Smolensk, Rusya'nın esaslı bir ziraî bölgesidir. İkinci Dünya Harbinde Almanlar burayı işgal ettiklerinde, Parti ve OGPU'nun kayıtları ellerine geçti. Bunlar sonradan müttefiklere intikal etti. Bu kayıtlara göre, o mıntıkada kolektifleştirmeye karşı çıkan zengin, orta ve fakir köylüler, tevkif, sürgün ve müsadere muamelesine maruz kaldılar. Bu hareketler başıboş ve teşkilatsızdı. Mahalli OGPU, 23 Şubat 1930 da, orta ve “hattâ” fakir köylülerin, “herhangi bir kimse” tarafından tevkif edildiklerini bildiriyordu. Ayrıca bütün Komünist Partililer, ganimet toplama sevdasına düştüler. OGPU, 28 Şubat 1930 da, “kulak'lığı tasfiye” müfrezelerinin çoğunun şiarının “Ye, iç. Onun hepsi bizim” olduğunu rapor etti. 8 Mayıs 1933'te Stalin ve Molotof tarafından, bütün teşkilâta tamim yayınlanıncaya kadar bu anarşi ve zulüm devam etti. Ondan sonraki faaliyetlere, Parti hâkim oldu.

“Onlarda insandı” romanında Bekir köye gelen Ruslardan yaşlı olanını “Kala Mala”ya benzetir. Kala Mala gazetelerde gördüğü Karl Marx'tı. Marxizm'in kolhozlaştırma önerileri Sovyetlerde değiştirilerek hayata geçirilmiş ve Türk Yurtlarından Kırım bundan en büyük yarayı almıştı. Bu kolhozlaştırmanın teorik temelleri ise Komünizmin kurucusu Marx ve Engelse aitti. Fakat Sovyet Rus İdeolojisi bunu tanımıyacak hale getirdi. Marxizm farklı bir uygulamaya dönüşmüştü:

Sosyalist cemiyet “dost iki sınıf olan -işçi sınıfı ve kolhoz köylülerinden- ve bir de ara tabakadan İbaret aydınlardan müteşekkil olmakla temayüz etmektedir”. Sosyalist cemiyetin siyasi temeli sosyalizmin ve komünizmin kuruluşunun esas cihazı vazifesini gören proleterya diktatörlüğü devlettir, bunu yöneten kuvvet “Marksizm - Leninizm teorisine bağlı ve ona göre davranan işçi sınıfıdır” Bugünkü sosyalist cemiyet doktrini, sosyalist mülkiyet tarzları, plânlı iktisat, işin karakteri ve dağıtım prensibi, bir sosyalist cemiyette sınıf yapısı, devletin fonksiyon ve rolü, sosyalist demokrasinin karakteristikleri, sosyalist kültür ve sonunda sosyalizmde harekete getirici içtimai kuvvetlerle meşguldür

Marks ve Engelsin sosyalist cemiyet hakkındaki görüşleri:

Bugünkü Sovyet ideolojisi, sosyalist cemiyetle ilgili tezlerinde, dikkati çekecek bir şekilde ve pek nadir olarak Marks ve Engels'e dayanmaktadır. Bu tutum bir tesadüf değildir, zira Marks ve Engels, sosyalist cemiyetten bugünkü Sovyet ideolojisinin anladığına nispetle bambaşka bir şey anlamışlardır.

Marks ve Engels'e göre, burada iki özellik sosyalist cemiyetin niteliğini tayin eder:

1. Sanayi ve tarımda bütün işletmeler ve teşebbüslerin istihsal kolektiflerinin (“işçi ortaklıkları”) veya kooperatiflerin ellerinde bulunmaları gerekir.

2. Marks ve Engels'e göre, bir sosyalist cemiyet düzeni sınıfsız bir cemiyettir ve bundan dolayı bir devletin mevcut olması zarureti ortadan kalkacaktır.

Zaten “Komünist Manifestosunda” Marks ve Engels, sosyalist cemiyeti, “içerisinde bütünün serbestçe gelişmesi için her bir kimsenin serbestçe inkişafının şart olduğu bir ortaklık olarak tarif etmişlerdir.” Sosyalizmde istihsal vasıtaları, sadece “ortaklık halinde birleşmiş hür emeğin aletleri haline getirilecek” ve kooperatiflerin hepsi millî istihsalı müşterek bir plâna göre düzenleyeceklerdir”.

Marks sosyalizmi, “istihsal vasıtalarında kooperatifçilik esasına göre düzenlenmiş ve ortak mülkiyet üzerine kurulmuş bir cemiyet” olarak tarif etmiştir. İstihsal vasıtaları “birleşik müstahsillerin elinde bulunacak” ve “bundan dolayı onların içtimai mülkü olacaktır”. Tarımın da “birleşik müstahsillerce kontrolü gereklidir”. Bütün iktisat “birleşik müstahsillerin ellerinde bulunacaktır”.

Marks gibi Engels de sosyalizmi, “müstahsillerin hür ve eşit ortaklığına dayanarak istihsalı yeni bir şekilde teşkilâtlayan bir cemiyet tarzı” olarak tarif etmiştir.

Bir sosyalist cemiyette sanayi de “yalnız her fabrikadaki işçilerin ortaklığına dayanmakla kalmayacak, bütün bu kooperatifler büyük bir federasyon halinde birleştirilecektir”. “Her cemiyet üyesine yalnız üretime değil, aynı zamanda içtimai servetlerin dağıtımına ve idaresine katılma imkânı veren bir durum yaratmak için istihsal güçleri birleşik proletarya tarafından teslim alınacaktır” İktisat güçleri, “birleşik müstahsillerin ellerinde şeytani hükümdarlar halinden uysal hizmetçiler haline sokulacaktır.”

“Yurdunu Kaybeden Adam”, “Onlar da İnsandı” ve “O Topraklar Bizimdi” romanlarında kuvvetle hissedilen iki fikirden biri sürgün, diğeri kolhoz fikridir. Köylüler topraklarından sürülmemek için her şeyi göze alabilirler. Aynı şekilde kolhozdan kurtulmak için de, yapamayacakları şey yoktur. Kolhozu açıkça tenkit edemeyen köyüler, bunu mizahî yolla yaparlar. Meselâ, “Onlar da İnsandı” romanının kahramanlarından Enver, Kızıldaş'a komşu olan Dermenköy'e gittiğinde, bir eşeğin boynuna asılı tahtaya, tebeşirle yazılmış şu ibareyi okur: “ölürüm de kolhoza girmem.” Yine Enver ağaca asılı bir tavuğun niçin asıldığını sorunca, çocuklardan şu cevabı alır: “Kolhoz haftada on yumurta istedi. Yumurtlayamadığı için kendini astı.” Cengiz Dağcı'nın, Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybeden Adam, Onlarda İnsandı, O Topraklar Bizimdi; Kırım Türkleri esas olmak üzere, bütünüyle esir Türklerin

dramını aksettirir. İnsan olan hiç kimsenin dayanamayacağı fakat Türklere uygulanan vahşet sahnelerini gözler önüne serer. Bu vahşeti uygulatan zalim Stalin hakkında Kruşçev'in Anıları'nın önsözünde Edward Crankshaw şunları yazmaktadır:

“Kararları yalnız ve yalnız Stalin verir ve adamlarına uygulatırdı. Resmi toplantılar yapılmazdı. Stalin ön görüş ve serinkanlılık nitelikleri gösterdiği halde koskoca ülkesini önem vermeden yönetirdi. Gece yaralarına kadar değersiz bir film seyrederek, yalnız oturmaktan korkar, fakat yanında tuttuğu adamlara katlanılmaz bir hayat yaşatır; sarhoş ve uykusuz bir dalkavuk topluluğuna tehditler yağdırırdı. Onun bir sözü ile kalkıp gerekli mekanizmayı harekete geçirirlerdi; ya hiç adını duymadıkları birini tutuklatırlar ya bütün bir halkı sürgüne yollarlar (Kırım tatarları ve Kafkas Çeçenleri gibi), ya en yakın bir arkadaşlarını kurşuna dizdirtirler, ya Komünist Partisi tarihini yeni baştan yazdırtırlar, ya da Batı Avrupa kadar bir bölgede ekini mahvedecek yeni bir tarım usulü uygulatırlardı.”

2. Türk aydınlarının Stalin Zulmü ile yok edilmesi

Türk ve Rus aydınların Stalin zulmü altında milyonlarcasının yok olduğu Türk Dünyası ile ilgilenen her insanın malumudur. Bir Millet'in sürüleştirmesinde öncelikle aydınlarının yok edilebileceğini Stalin ve kadrosu bilmekte idi. Köylülerin ve sade insanların tepkilerin çok ses getirmesi mümkün değildi. Ahmet Buran'ın “Kurşunlanan Türkoloji” eserinde aydın kıyımı tüm detayları ile anlatılır. Dağcı fırça darbeleri ile geçen bu gerçek belgeleri ile sunulur. Dağcı'nın romancı olarak vazifesi veya kendine çizdiği görev kendi dünyasında resmettiği roman tablolarının arasına o kadar güzel fırça darbeleri ile gelecek nesillere araştırılacak konuları gizlemiştir. Bunu yaşadığı dönem için arkadaşlarının, akrabalarının can ve gelecek güvencesini hesaba katmış olmasında aramak gerekir. Diğer taraftan o da biliyordu ki zulüm ile baki olunmaz. SSCB yıkılacaktır ve Kırım Türk tarihi ve diğer Türklerin tarihi aydınlatılacaktır.

“Badem Dalına Asılı Bebekler ”de amcasının intiharından diğer eserlerindeki babası ve birçok aydının sürgüne gönderilmesini Kırımla beraber Kafkasya ve Türkistan Türklüğü de yaşamıştır. II. Dünya savaşı öncesi ve sonrasında SSCB'de Stalin büyük bir aydın kıyımı yapmıştır. “Badem Dalına Asılı Bebekler” romanının kahramanı Haluk, enstitüde öğrencidir. Yaşadığı devir 1930'ların sonu 1940'ların başıdır. Mekân SSCB'nin Kırım Muhtar Cumhuriyetidir. II. Dünya Savaşı yıllarının hemen her yerde görülen etkileri, bu mekânda da görülür. Özellikle gizli polis teşkilatı (NKVD) bütün insanların korkulu rüyasıdır. Gizli polis teşkilatının, insanları, rejim muhalifliği ile suçlayarak, suçlu veya suçsuz hapisanelere

atması, sürgüne göndermesi yüzünden Halûk da büyük bir korku içindedir. İnsanlardaki gizli polis korkusu, onların yaşadıkları dünyaya, insanlara, güvenmemelerine her şeye şüpheyle bakmalarına yol açmaktadır. Haluk'ta da aynı korkunun oluşmasında hiç şüphesiz, onun geçmişte yaşadıklarının ve şahit olduklarının payı vardır”.

“Paslandı Bahçesaray'da han sarayının kemer kapısında menteşeler. Akdiken takıp oynuyor karısının saçlarına Kırım tatarı. Beş yıllık plan, Sanayileşti memleket baştan basa. Hiç kimse yaya götürülmeyecek istasyonlarda kendilerini bekleyen sürgün trenlerine. Tutuklular gizli oturumda yargılanıyor. Beton bodrumlar derin, duyulmaz çığlıklar, ihtiyarladı toplama kampında meyzin, ama minare hâlâ tanrı malı-okuyamaz mı akşam ezanını periler. Bacalarından duman savrulan fabrika ve maden ocakları şairler için ilham kaynağı. Okullarda biyoloji, yüksek matematik, fizik, coğrafya, marksizm ve leninizm bilimleri yanında -küçük kaynarca antlaşması müstesna- tarih de okutulur.” Badem Dalına Asılı Bebekler'in kahramanı Haluk'un amcası Tomak'ın ölümü ise romanda belirsizlik içinde bırakılmış olmasına rağmen intihardır. Halûk'un ailesinin oturduğu evin bahçesinde bir badem ağacı vardır. Tomak amca bu ağaca kendisini asmış ve intihar etmiştir. Bunun üzerine badem ağacı kesilir. O dönemde aydınlar ve şirket sahipleri üzerinde büyük baskılar vardır. Kimi intihar eder, kimi sürgün olur, kimi de öldürülür. Badem Dalına asılı Bebeklerde “Köye askerler gelmiştir, öğretmen Refik Topal efendi tevkif edilir. Zöhre'ye on kişinin kurşuna dizildiğine dair bir haber ulaşmıştır. Dokuz kişinin ismini Zöhre Halûk'a söylemiş, fakat onuncu kişinin ismini söylememiştir. Bu onuncu kişi Zöhre'nin evlenmeyi düşündüğü Yalta'dan gelen adam da olabilir. Haluk'un kayıp babası da. Bu konuda romanda bilgi verilmez: “Öğle yemeğini hazırlıyordum... Bir şeyden haberimiz yoktu. Ne benim ne de Doktor Z.'nin. On kişiymişler. İki aydan beri N.K.V.D. binasında öteki hapislerle bir aradaymışlar. Sabahleyin olmuş olanlar... Geçen hafta ayırmışlar ötekilerden. Bugün... Şafak sökerken binanın bodrumunda dizmişler kurşuna. Doktor Z. duyar duymaz araştırmalar yaptı... Gerçek.”

Kırım Türklerinin münevverleri de Stalin' in acımasız uygulamalarından nasibini almıştır. Mesela: “Bekir Sıtkı Çobanzade, 7 Şubat-25 Ağustos 1937 tarihleri arasında tam 57 defa sorguya alınmıştır. Bu sorguların on birincisi üç gün aralıksız sürmüştür. Çobanzade'nin sorgusunu Şer, Ohanesov, Grigoryan, Gerasimov gibi çoğunluğu Ermeni asıllı olan kişiler tarafından yürütülmüştür. Çobanzade'nin sorgusunun sonunda aşağıdaki suçları işlediği belirtilir:

Tutuklandığı güne kadar devrim karşıtı örgütün üyesi olmak ve millî cumhuriyetlerin Sovyetlerden ayrılması için silahlı isyan hazırlığında bulunmak, birleşik bir Türk-Tatar devleti kurmayı planlamak, Kırım, Azerbaycan ve Özbekistan'da silahlı isyan çıkarmak için faaliyetlerde bulunmak, Türkiye ve Polonya ajanı olarak çalışmak.

Matuleviç, Zaryanov ve Jigu'dan oluşan bir üçlü kurul 12 Ekim 1937 tarihinde saat 11.20'de Çobanzade'yi mahkemeye alır, 11.40'ta çıkarırlar. 1021 sayfalık iddianame 20 dakikada sonuçlandırılır: Çobanzade'nin kurşunlanarak öldürülmesine karar verilir. Kararın kesin olduğu, itiraz edilemeyeceği ve hemen yerine getirilmesi gerektiği de belirtilir. 13 Ekim 1937 günü B. S. Çobanzade kurşunlanarak öldürülür.

Kırımli diğer bir aydın Ömer İpçi, Sosyalizmin halk tarafından benimsenmesi için yaptığı çok sayıda edebî çalışmaya rağmen, ne yazık ki Stalin'in gazabından kurtulamamış; sürgünlerde, kamplarda her türlü azap, işkence ve mahrumiyeti çektikten sonra 1955'te Tomsk şehrinde ölmüştür. Umer Aci Asan ise, 1935-37 arasında Akmescit Tiyatro Yüksek Okulu'nda hocalık yaparken, 1937'de “Burjuvazi dil bilimeciliği yöntemlerini kullanmak ve Kırım Tatar dili öğretimini Pantürkizm kavramları üzerine kurmak”la suçlanarak tutuklanmıştır. Mahkemede bu suçları kabul etmeyen yazar, 14. 08. 1938 tarihinde sekiz yıllığına sürgün kampına gönderilmiştir. Asan, sürgün edilirken ailesi de cezalandırılmış ve Semerkant'a gönderilmiştir. 1946 yılında kendisi de ailesinin sürgün edildiği Semerkant'a dönmüş, ancak kısa bir süre sonra 1949 yılında vefat etmiştir. Kırımli aydınlardan Yakup Aziz Oğlu, 1.10. 1932'den itibaren Kırım Pedagoji Enstitüsü'nün Diyalektik Materyalizm Kürsüsü'nde doçent olarak çalışmakta iken, 1934'te Kazana gitmiş ve burada, Yeni Elifba Komitesinin sekreterliğini yapmıştır. Dil ve Edebiyat Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nün müdür yardımcılığı görevinde de bulunan Aziz Oğlu, "Sovyet karşıtı pantürkist milliyetçi örgütün faal üyesi olmak, 1925'ten itibaren Sovyet Hükümeti'ne karşı mücadele etmek" ile suçlanmış ve 28. 06. 1937 tarihinde tutuklanmıştır. Yüksek Mahkemenin Askerî Komisyonunun kararı ile ölüme mahkûm edilmiş ve 17. 4. 1938 tarihinde Akmescit'te kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

3. II. Dünya Savaşına Türklerin İştirak Ettirilmesi ve Türkistan Lejyonlarında Kırım ve Diğer Türk Yurtlarının Askerlerinin Trajedisi

II. Dünya Savaşı ile ilgili eserlerde Türklerin savaştaki konumunu anlatan eserler çok azdır. William L. Shirer, “Nazi İmparatorluğu” isimli eserinde Nazilerin ve II. Dünya Savaşının en ince detaylarını anlattığı halde Türkistan Lejyonlarından bahsetmez. Patrik von zur Mühlen ise “Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında” isimli eseri bu konuyu anlatan en ciddi

batılı kaynaklardandır. Biz Dağcı'nın ve diğer Kafkasyalı, Türkistanlı Türklerin hatıralarından öğrendiğimize göre milyonlarca Türkün (18-65 yaş arası 1 milyon 700 bin, Almanlara esir düşen toplam Sovyet askeri 7 milyon) II. Dünya savaşında şehit olduğunu, kaybolduğunu, esir edildiğini. Yahut ülkesine döndüğünde sürgün edildiğini görüyoruz. Dağcı ve diğerlerinin önünde öyle bir açmaz bulunmaktadır ki; ister Alman saflarında Ruslara karşı savaşsın, isterse Rusların safında Almanlara karşı savaşsın sonuç değişmeyecektir. Şöyle ki her halükarda Türklerin kaybetmesi üzerine senaryo kurgulanmıştır. Türkistan Türklerinden Mustafa Çokay'ın ve Baymirza Hayıt'ın yazıları ile hatıraları da bunları teyit etmektedir. Cengiz Dağcı'nın eserlerinin büyük çoğunluğu II. Dünya savaşına iştirak ettirilişi ve sonu meçhul bir savaşta başka milletlerin ve devletlerin amaçlarının çarpıştırıldığını anlatır. Burada farklı kahramanlar üzerinden çoğu kez kendi yaşadıkları ve deneyimleri bulunur. Ruslar adına çarpışırken esareti ve daha sonra Alman esir kamplarındaki günleri ve oluşturulan Türkistan lejyonları hayal kırıklıkları ile doludur. Çünkü Almanlarda Türkleri aldatmakta kendi sinsi emelleri doğrultusunda kullanmaktadırlar.

Dağcı'nın "Korkunç Yıllar" eseri Sadık Turan'ın Roma'da Cengiz adlı bir gençle tanışmasıyla başlar. Sadık Turan, II. Dünya Savaşına katılmış, değişik cephelerde savaşmış ve savaş sonunda Avrupa'ya geçmiş olan bir gençtir. Roma'da az çok farklılıklarla kendi yaşadıklarını yaşamış, kendi milletine mensup bir gençle tanışır; Cengiz, Roman anlatıcısı, aslında Sadık Turandır". Asıl vaka, Sadık Turan'ın, 1940'dan 1946'ya kadar, yaklaşık altı yıllık dönemde başından geçenlerdir. Sadık Turan Kırımlı bir Türk gencidir. Sadık Turan, yurdundan, son olarak 1942 yılının sonbaharında ayrıldığını söylemektedir. Bu ayrılış sırasında sırtında Alman üniforması vardır ve yurdunu son defa görmektedir. Akmescit'te 1940 yılında. Pedagoji Enstitüsü ikinci sınıf öğrencisi iken, arkadaşı Süleyman'la birlikte, askere alınan Sadık Turan, kısa bir süre sonra orduda yerini alır. Yer yer geriye dönüşlerle verilen vakanın ana hatları, anlatıcının hayat çizgisini teşkil eder. Almanlarla - Ruslar arasındaki savaşın başlamasıyla birlikte, cepheye ilk sürülenler: en azından ilk gönderilen birliklerin komutanları Türk'tür. Zaten Rus üst düzey askeri yetkilileri, ordularında, alt düzeydeki görevleri azınlıklara vermektedir. Sadık Turan ve arkadaşı Süleyman da teğmen rütbesiyle takım komutanı olarak savaşa katılırlar, ilk çarpışmada Süleyman hayatını kaybeder. Fakat onu öldürenler Alman askerleri değil, onunla birlikte, takımındaki diğer Türkleri de öldüren Rus erlerdir. Rus erler, bolşevikler için savaşmayacaklarını, onlar için savaşan herkesi de öldüreceklerini söylemektedirler. Sadık Turan, bu bilgileri Süleyman'ın takımından sağ kalan tek Türk olan Kılıçbay'dan öğrenir. Eski dostu Süleyman'la

ayrılmasından sonra Sadık Turan, “Yurdunu Kaybeden Adam” adlı ikinci cildin sonuna kadar, daima bir yığın insanın arasında fakat yalnız görürüz. Katıldığı ilk çarpışmada güçlü Alman ordusu karşısında yenilen Rus kuvvetleri arasında Sadık Turan’ın takımı da vardır. Sadık Turan bu çarpışma sırasında esir düşer. Kendisini esir alan Alman askerine Türk-Tatar olduğunu söylediği İçin kurtulmuştur. Daha sonra Alman askeri Sadık Turanı kampa götürür ve ona orada bir takım işler gördürmek ister. Sadık Turan'a verdiği çorbayı Turan’ın içmemesi üzerine de onu kötü şekilde dövecektir. Bu olaydan sonra Sadık Turan da bir yığın esirin arasında yerini alır.

Almanlar ellerindeki esirleri Kivograd'da toplamak istemektedirler. Rusya'nın değişik bölgelerindeki esirleri, gruplar halinde Kivograd'a götürürler. Sadık Turan'da götürülenler arasındadır. O girdiği her yerde Kırımli Türkleri, en azından Rusya'da yaşayan değişik Türk boylarına ait insanları aramaktadır. Kivograd da bu arayışların sonucu olarak beş kişilik bir Türk grubu bulur. Bunlar Kırım’ın değişik Türk bölgelerinden getirilmiş insanlardır. Birbirlerinin yardımıyla yaşamakta, o zor şartlar altında hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Sadık Turan da bu gruba dâhil olur. Grubun en güçlü insanı Mustafa Onbaşdır. Bir Alman subayının “ayak işlerini” görmekte olan Mustafa, her akşam dönüşünde, elini- geçirdiği bulabildiği yenilebilecek her şeyi hemşerileriyle paylaşmaktadır. Bir zaman sonra Alman subayı, başka bir yere görevli olarak gönderilir ve Kırımli beş kişilik grubun da iâşesi kesilmiş olur. Günlerce aç ve susuz kalacak kadar şartlar zorlaşmıştır. Nispeten ayakta kalmalarını sağlayan şartlar birdenbire aleyhlerine döner ve olumsuzluklar başlar. Alman esir kampları, en büyük kaybı Kivograd’tan Uman’a nakil sırasında verir. Almanlar, bu kadar esiri beslemek istemedikleri için hayatla kalma mücadelesi veren bu insanları, nakil sırasında öldürmek için ellerinden geleni yaparlar. Yolda, gruptan biraz kopan her esir Alman kurşunlarına hedef olmaktadır, öte yandan Yahudileri de sünnetli olup olmadıklarına bakarak tespit edip öldürürler. Bu olaylar sırasında sünnet yüzünden Yahudi zannedilip öldürülen bir yığın Türk de vardır. Uman kampına ulaştıklarında Sadık Turan, arkadaşlarından bir kısmını Alman askerlerinin kurşunları yüzünden bir kısmını da o mahşer kalabalığında kendisinden ayırdıkları İçin kaybetmiştir. Uman kampına ulaştıklarının ilk zamanlarında bir Ermeni doktor Kırımli Sadık Turan’a yardım eder. Onun sayesinde, bir Alman subayının günlük hizmetlerini görerek bir zaman rahat eder. Bu görevi sırasında kamptan kaçtığı İçin yakalanan ve işkence gören Azerbaycanlı bir Türk’ün içler acısı durumuna şahit olur. Azerbaycanlı sonraki günlerde Sadık Turan’dan Alman subayının imzasını taşıyan kamptan çıkış belgesi

alır: fakat yine yakalanır. Bütün İşkencelere rağmen belgeyi nasıl elde ettiğini Almanlara söylemez ve öldürülür.

Bir süre sonra Almanların, esir kamplarındaki Türkleri toplamalarına Sadık Turan, bir türlü anlam veremez. Bir zaman işkence ettikleri, hatta öldürdükleri bu insanları, bir araya getirmekte ve onlara iyi davranmaktaki amaçları ne olabilir. Almanların Rus ordusunda görev yapan Türk kökenli subayları bir araya getirmekteki ilk amaçları onlara casusluk yaptırmaktır. Casusluk tekliflerini Sadık Turan reddeder. Daha sonra Almanlar, Türklerden oluşan ve Ruslara karşı savaştıracakları bir lejyon kurarlar. Bu askeri birliğe Türkistan lejyonu derler. Korkunç Yıllar'ın son cümleleri esir kamplarında aylarca aç bırakılan Almanların kötü muamelelerine muhatap olan bu insanların Türkistan'ın kurtuluşu umuduyla kendilerine yapılan bütün zulümleri unuttuklarını, yepyeni bir hayata başladıklarını ihtiva eden tablolar çizer. Almanlar, lejyonda bulunan eskiden Rus ordusunda subay olarak görev yapan kimseleri yeniden subay rütbesiyle birliklerin başına geçirirler. Korkunç Yıllarda, Süleyman'ın bölüğünde bulunan ve Süleyman'ın öldürüldüğü çarpışmada sağ kalan Kırgız Türk'ü Kılıçbay'dır. Diğerleri Ahmet Akın, Aksakal Huşnud, Muhan, Molla Seyfüddin vb. değişik Türk boylarına mensup kimselerdir.

“Yurdunu Kaybeden Adam” , “Korkunç Yıllar” romanının devamı mahiyetindedir. Sâdık Turan hayatının dönüm noktasındadır. Artık Türkistan ordusunun bir neferidir. Alman onbaşlılarının nezaretinde talim yaparlar. Dört ay süren bu devreden sonra, Sadık subay olur. Türkistan'ı hürriyete kavuşturmaya hazırdırlar. Türkistan askerleri bir yandan yetiştirilirken, bir taraftan da, esir kamplarındaki Türkistanlılar bu orduya sevk edilirler. İlk geldiklerinde ürkek ve çelimsiz olan bu kişiler, Türkistan ruhu sayesinde iki haftada ayağa kalkarlar. Yazar bu eserde, Sâdık'ı izinli olarak bir müddet için Kırım'a gönderir ve okuyucuyu savaş esnasında Kırım'ın durumundan haberdar eder. Almanlar Kırım'ı ele geçirmişlerdir. Kırım'da Tatar Millî Komitesi kurulmuş, Türk gençleri Kırım'ı Ruslardan temizlemek için, Almanlarla beraber savaşmaktadırlar. Sâdık'ın kardeşi Bekir ise, Rus çetecilerinin safında Almanlara karşı mücadele etmektedir. İki kardeş aynı gaye uğruna farklı saflardadırlar. Bekir, ağabeyinin intikamını almak için dağlara çıkmıştır. Sâdık Almanların elinde esir iken, ailesine ölüm haberi gitmiştir. Almanların Kırım'a hâkim olduklarında, yaptıkları zulümleri gören Bekir, dayanamamış, dağlara çıkıp, Almanlara karşı mücadeleye başlamıştır. Almanlara karşı memnuniyetsizlik bütün Kırım Türklerinde vardır. Ama kurtuluşları için yegâne ümidin de, onlarla beraberlikte olduğunu bilmektedirler. Dolayısıyla da, Almanların her hareketine katlanmak, her kötülüğü sineye çekmek zorundadırlar. Aslında Türkler için tek gaye,

vatanlarına kavuşup, orayı müstakil hâle getirmektir. Bunun Almanlarla veya başka milletlerle olması önemli değildir. Vatanları Rus işgalinde olduğu için Almanlarla birlikte dirler. Nitekim Astraganlı Muhan, Türkistan ordusunun geri, Polonya'ya döndüğünü öğrenince, iki Alman askerini öldürür ve sırtına Rus üniforması giyerek vatanına ulaşmaya çalışır. Vatan her şeyden üstündür. Ona kavuşmak için hayat bile feda edilebilir. Muhan bir müddet sonra, Almanlar tarafından yakalanır ve kendi arkadaşlarına kurşuna dizdirilir. Sâdik bölük komutanıdır. Onun bölüğüne esir sevk etme vazifeleri de verilir. Teslim edilen esirleri hiç telefât vermeden yerine ulaştırırlar. Bu Almanların işine gelmez, onlara göre, esirlerin ancak yansı istenilen yere varmalıdır. Burada, Almanlarla Türkler arasındaki karakter farkı ortaya çıkar. Türkler hiçbir zaman zâlim olmamışlardır. Himayeleri altındakilere azamî derecede iyi muamele etmişlerdir. Tabii Türkistan bölüğünce esirlere bu şekilde davranılmasında, kendilerinin de aynı çileyi çekmiş olmalarının rolü büyüktür. Savaşın ağır şartları, ona mâruz kalanları birbirine yakınlaştırır. Bu durum esir milletler için de böyledir.

3.1 Türkistan Lejyonları, Nasıl kurulmuştur?

Abdolvahap Kara'nın, "Mustafa Çokay'ın Hayat ve Mücadelesi"ni anlattığı eseri ile "Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasındaki yazar Cengiz Dağcı", Cabbar Ertürk'ün, "Kızılordu'dan Kafkas Millî Lejyonuna, Bir Türk'ün II. Dünya harbi Hatıraları", Kemal Özcan'ın, "Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan Araştırmaları ve Millî mücadelesindeki Rolü", Müstecip Ülküsal'ın, "Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar" Cafer Seydahmet Kırim'er'in, "Hatıralar", Tahir Çağatay ve arkadaşlarının hazırladığı "Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti" gibi eserler bu konuda araştırmacılara önemli belgeler ve bilgiler sunmaktadır. Görüleceği üzere, neredeyse Stalin zulmünden kurtulmak için, esir düşmeyi (olmayı) cana minnet bilen Türk ve Müslüman askerleri bilmedikleri bir başka trajedi beklemektedir:

Alman esir kampları, özellikle harbin ilk aylarında, Almanların ırkçılığa dayalı kibirleri ve acımasızlıkları sonucu, açlık ve salgın hastalıklar, bakımsızlık yüzünden, esir kamplarında korkunç bir kırim başlar. Meselâ, "Çensthnov esir kampında" 30 bin esirden, tifüs salgını sonucu 2 bin kişi hayatta kalır. Alman resmî makamlarının bildirdiklerine göre 1942 Aralık ayının her gününde kampta ölen insan sayısı 2500 olup, Alman olmayan araştırmacılara göre bu dönemde bütün esirlerin yüzde 85'i ölmüştür. 1944 Mayıs'ına kadar kayıtlara geçen 1 milyon 981.000 olum vakasına, kurşuna dizilen 473.000 esir dâhil değildir.

Bu dehşet verici sonuçlar arasında, Türk esirlerin durumu daha da fecidir. Bu defa Türkleri, esmer ve sünnetli oldukları kadar Asyalı olmaları hasebiyle Hitler faşizminin "aşağı ırk" zulmü beklemektedir Naziler tarafından, bir kısım Türk ve Müslümanlar "Yahudi" diye kurşuna dizilerek, bir kısmı da Esir kamplarında tel örgüler içinde barınaksız ve açlığa mahkûm edilerek 600 bin Türkistan Türk'ünden 400 bin'i kamplarda ölür. Yine, bu esir kamplarında (Çesthnov) Yahudi sanılarak, son anda kurşuna dizilmekten kurtululardan biri de Baymirza Hayit'dir. Savaşın başında Alman birliklerinin ilk taarruzları esnasında Almanya'nın Şark İşleri Bakanı, Kosenberg'in ifadesine göre, esir kamplarındaki Kızıl ordu esirlerinin sayısı 3,6 milyon iken, savaşı takip eden yıllarda Baymirza Hayit'in bildirdiğine göre bu rakam yedi milyona çıkmıştır. Ne var ki Alman Yıldırım harekâtı ilk sürat ve şiddetini kaybedip, uzamaya başladığında, gerek Alman genel karargâhında, gerekse buna bağlı olarak esir kamplarındaki Türk ve Müslüman esirlerin durumu bu defa tersinden değişmeye başlayacaktır. Malûm olduğu üzere, Almanya'nın savaş cephesini geniş tutması yanında, Avrupalı diğer ülkelere de saldırması, Almanya'ya karşı bir blok oluşmasına sebep olmakla, Sovyetler Birliği lehine müttefik cephe kurulduğunda (başını ABD'nin çektiği), ilk yıllardaki Alman zafer rüzgârı bu defa tersine esmeye başlamıştır.

İşte böylesi bir ortamda Alman genel karargâhı ile Kızıl ordu esirleri arasında adeta görünmez bir mutabakat oluşur. Almanların istediği, esirlerden gönüllü ordular kurarak Sovyet Kızıl ordusuna karşı savaştırmak. Esirlerin isteği ise, topyekûn Stalin zulmünden kurtulmak için hürriyetlerine kavuşmak. Gayri Rus halklar için (Ukraynalılar, Türkistanlılar, Azerbaycanlılar, İdil-Ural, Kırımhlılar, Gürcüler v.s.) bu isteğin bir adım daha ötesi vardır o da, milli bağımsızlıklarına kavuşmak. Esir kamplarında çeşitli vesilelerle Alman subay ve yetkililerle irtibata geçen Türk ve Müslüman esirler "kendilerinin Stalin Sovyet'inden nefret etmekte, eğer imkân yaratılırsa Kızıl Ordu'ya karşı savaşabileceklerini" bildirmeleri üzerine Alman Genel Karargâhı harekete geçer. Pek tabi ki, savaşı dikkatle takip eden I. Dünya Harbinin muharip Türk Subayları ile eski göçmen liderlerin de devreye girmesiyle, Almanya saflarında, Sovyet Kızıl ordusuna karşı savaşacak "Gönüllü Milli Lejyon Birlikleri" kurulma çalışmaları başlar. Bu teşkilatlanmanın gerçekleşmesinden, daha sonraki yıllarda hamiyetleriyle esirlerin kurtarılmasında cansiperane çalışan başta cennetmekân Enver Paşa hazretlerinin kardeşi rahmetli Nuri Paşa (Nuri Killigil) olmak üzere, I. Dünya harbinin muharip (emekli) generallerinden Hüsnü Emir Erkilet, Ali Fuat Erden, göçmen liderlerden tarihçi Zeki Velidi Togan(O yıllarda Türkiye'de bulunmaktadır) , Said Şamil, Mustafa Çokay (1941 yılı aralık ayında şüpheli ölümü vuku bulur) v.d. yer alırlar. Millî lejyonların

kurulmasında özellikle Enver Paşa hazretlerinin kardeşi Nuri Paşa'nın (Killigil) rolünü belirtmek gerekir ki, Nuri Paşa I. Dünya Savaşı yıllarında Kafkas Orduları Komutanı olarak, Azerbaycan'ı Ermeni işgalinden kurtaran kahraman olarak nam salmış, yine aynı yıllarda Almanya'nın eski Moskova Büyükelçisi Kont Schulenburg ile dostluk kurmuş olduğundan, şimdi (II. Dünya Harbi) geçmişteki bu dostluğa dayanarak, Türk Milli Lejyonunun kurulması için Adolf Hitler'le görüşür. Nuri Paşa'nın bu yoldaki faaliyetleri hakkında, daha sonraki yıllarda “Türkçülük” hareketinin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Reha Oğuz Türkkan, Nuri Paşa'nın ağzından şunları aktarır “Almanlar, bana gönüllü Türk Birlikleri”nin başına geçmem için teklifte bulundular. Ben, Almanlara bir ön şart koştum, o da şu idi; “Almanlar, Sovyet işgali altındaki Türk memleketlerine savaşı kazandıkları takdirde bağımsızlık vereceklerini bütün dünyaya deklare etsinler. Almanlar bunda mütereddit kaldıkları için ben teklifi reddettim.”

Bu çabaların sonuncu olarak 1941 Aralık'ında Alman Genel Karargâhı Milli lejyonların teşkilatlanmasına başlarken, nihai karar Rosenberg'in, Hitler'e “Türk Lejyon Birliklerinin” fiili olarak göreve başlamasına dair resmi karar 22 Aralık 1942'de tebliğ edilir. Bu karar üzerine, Esir kamplarında sağ kalmış olan okumuş, yazmış kimselerle diaspora aydınları arasında kurulan irtibat sayesinde fiiliyata geçer. Her milletten oluşturulan Millî Komitelerle paralel olarak çalışan Askeri Bölüm Başkanlıklarına bağlı muharip birlikler, Alman Doğu Birlikleri'nden General Haygendorf, Kurmay Albay Reidel ve Albay Hayze tarafından eğitilirler. Eğitim Kampları ilk önce işgal edilen Polonya'da, daha sonra (1942) Sovyetler Birliği'nin işgali altındaki bölgelerde kurulur. Almanlar tarafından yapılan düzenlemeye göre, Türkistan Milli Lejyonu; Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkleriyle, Taciklerden, Kafkas Müslüman Lejyonu Azerbaycan ve Dağıstan Türkleriyle, Çeçen, İnguş ve Lezgiler'den; Gürcü Lejyonu, Gürcülerden, Volga-Tatar Milli Lejyonu, Kazan, Başkurt ve diğer Sibiryâ bölgesi Türklerinden oluşuyordu. Lejyonda görev alan en büyük birlikler tabur kuvvetinde olup, bunun tek istisnası 162. Türk Tümeni ile bundan ayrı 19 müstakil tabur ve 24 piyade bölüğüdür. Bunların tamamı ise Türklerden müteşekkildir.

Savaşın ilk yıllarında kurulmuş olsaydı belki de savaşın kaderini değiştirecek olan Millî Lejyonların teşkilatlanmasının bitmesiyle varılan anlaşma gereği, birlikler ilk anda Kızıl Ordu'ya karşı Doğu Cephesine gönderilirler. Türk birlikleri savaşın son aylarına kadar Leningrad, Smolensk, Stalingrad, Kafkasya, Ukrayna ve Kırım Cephelerinde çarpışır. Savaşta Türk birliklerinin gösterdikleri dirayet karşısında zaman zaman şaşkına dönen Alman Kurmay heyetleri, fevkalâde başarılar gösteren Türk taburlarına “Aslan” ve “Kaplan” Taburu

unvanı vermekten kendilerini alamazlar. Ne var ki buna rağmen Alman ırkçılığının baskın çıktığı dönemler boyunca Türk-Alman çatışması devam eder. Bu yoldan olmak üzere, Türk birliklerinin başına verilen Nazi subaylarının ırkçılıkları, daha sonra (Alman cephesi bozulmaya başladığından) yine Türk Birliklerinin komutanlığına bir Rus generalin verilmesi (-ki bu büyük bir isyan hareketine sebep olacaktır), keza Türk birliklerinin hizmet içi eğitim maksadıyla hazırlanan Tarih etütlerinde, Alman tarihçilerin, tıpkı Sovyet tarihçilerinin yaptıkları gibi Türkleri “boy” esasına göre bölmeleri gibi hareketler bunlardan bazılarıdır. Oysa hatıralarda görüleceği üzere gerek Cabbar Ertürk'ün, gerekse aynı kaderi paylaşmış tarihçi Baymirza Hayit, gerekse Kırımli Cengiz Dağcı'nın ve benzeri binlerce insanın şahitlikleriyle belirttikleri üzere, bütün Türkleri bir arada tutan ve itimat sağlayan güç onların “Türkçe konuşmaları ve Türk olmalarıdır”. Hâtâ, hangi bölgeden geldiklerine bakmaksızın eğer aralarında okumuş-yazmış bir münevver varsa, diğer Türk askerleri onu önder olarak görmekte ve “ağabey” diye hitap etmektedirler.

Alman Karargâhı umumîsinin geç verilmiş kararına rağmen, Stalin Sovyeti altında inleyen milyonlarca insan için bir ümit ışığı olarak Millî Lejyonların faaliyete geçmesinin ardından “sürgün hükümeti” sayılabilecek, siyasi mahiyette ilk “Millî Komiteler”in kurulması takibeder. 1943 senesi 22 Ekim ayında Berlin'de “Adlon Oteli”nde Azerbaycan başta olmak üzere Türkistan ve Kuzey Kafkasya Kurultayları yapıp millî komiteler oluşturulur. Azerbaycan Millî Komitesi başkanlığına Abdurrahman Fethi Ali Beyli, komite üyeliklerine Fuat Emircan, Mecit Musazade, Cebbar Mehmetzade, Enver Gazi ve Ali İslam seçilirler. Diğer taraftan Türkistan Milli Komitesi başkanlığına (adı daha sonra pek çok spekülasyona konu olacak olan) Veli Kayyum Han, başkan yardımcılığına Baymirza Hayit, Kuzey Kafkasya Millî Komitesinin başkanlığına Müslüm Magoma seçilerek, kendilerine diplomat statüsü verilir. Ne var ki, Almanya'nın topyekûn savaş ilanıyla, yapmış olduğu bir dizi hata ile ABD'nin Sovyetler ve Batı Avrupa lehine savaşa müdahil olması, Almanların yıldırım zaferlerini geriye çevirmekle kalmayacak, Almanya'yı tam anlamıyla bir harabeye çevirecektir. Elbette kısa süre önce teşkilatlanan ve uzun vadeli plân yapmaya vakti olmayan “karşı-Sovyet” Millî Komiteler ve Millî Lejyonlarının da müttefik kuvvetlerin değişen bu durumdan etkilenmemeleri düşünülemezdi. Öyle ki, Sovyet karşıtı ve gayrî Rus milletlerin (Türkistanlılar, Ukraynalılar, Gürcüler, Kafkasyalılar, İdil Ural, Kırım Türkleri v.d) savaş başladığında cephe de savaşmaları, ardından esarete düşmeleri ve korkunç Alman esir kamp hayatıyla, yeniden Kızılorduya karşı savaşmalarından daha ürpertici yeni bir mücadele içinde bulacaklardır kendilerini. Bu mücadelenin tarifi; bir yanda Kızılordu, diğer yanda ABD ve

müttefik kuvvetler arasında Alman desteğinden mahrum tek başına can pazarlığıdır. Çünkü 1944'te artık harbin kaderi aşağı yukarı belli olmuş, Almanlar bırakın Millî Komitelere sahip çıkmayı, kendilerini bile müdafa edecek durumları kalmamıştır.

4. On sekiz Mayıs 1944 Kırım sürgünü

Cengiz Dağcı birçok eserinde II. Dünya savaşı öncesi Stalin'in tarafından uygulanan sürgünleri anlatır. Kırım Türkleri çeşitli bahanelerle yurtlarından edilir ve yerlerine Ruslar yerleştirilir. Uzun hikâyesi "İhtiyar Savaşçı" isimli eserinde ise Kırım Türklerinin 1944 ve sonraki gelişmeleri tasvir edilmektedir. İhtiyar Savaşçı, II. Dünya Savaşının başarılı bir askeri olarak vatanı Kırım'a dönmektedir. Dönüş yolundan köyüne kadar, dehşet görüntülere şahit olur: "Dut ağacından gelen kokunun kuşku uyandırıcı bir koku olduğunu gizleyemezdi artık kendinden. Ağaca beş adım kala tekrar durdu. Şimdi iyice görüyordu ve gördükleri, az önce sandığı gibi, hafızasının garip bir oyunu değildi: ağacın dibinde kurşunla vurulmuş üç ceset yatıyordu; bir ceset de dut ağacının kalın dalına asılıydı." Cesetlerin birinin yanındaki kalpağı aldı. Şaşkınlık ve korku ile yürüyordu. Köyüne doğru yaklaştıkça öldürülmüş insanların arttığını görüyordu. Önce, ölümlerin nasıl öldüklerini merak etti, cesetlere yaklaştı. Beşi de kurşunla öldürülmüştü. Vuranlar kurşunlarını yakından ve kafataslarına sıkışmışlardı - kan içindeydi yüzleri; kimin genç, kimin ihtiyar olduğu belli değildi: kimin kara saçlı, kimin sarı saçlı olduğu da belli değildi; alınlarına, şakaklarına yapışık saçları ışıltılı ama renksiz bir renge girmişlerdi ay ışığında. Cesetlere bakarken hayal ve gerçekler, korku ve umutlar birbirine karıştı. Artık ne düşüneceğini bilmiyordu bizim yorgun Savaşçı. İçi patates dolu ve yere rastgele atılmış, çuvallar gibi yatıyorlardı cesetler duvar dibinde." Köyüne vardığında hayretler içinde etrafı seyrederken eline bir el dokunur: "İnce ve uzun boylu, kara etekli, ak süveterli, alnının yarımını ve sol gözünü örten düz ve kumral saçları sol omuzu üzerine dökülü, genç bir kadın... Yoksa gerçekten bir melek miydi? "Sen kimsin?" diye sordu Savaşçı şaşkın. "Ben senin meleğininim", dedi genç kadın, savaşçının avuçlarını hüzünlü yüzünden ayırarak. Savaşçı başını kaldırdı, alabildiğine açık gözleriyle genç kadının yüzüne baktı gene; uzunca bir süre ne diyeceğini bilemedi. Neden sonra: "Sen ölmedin mi?" diye sordu. "Dedim ya", dedi genç kadın, "ben bir meleğim; melekler ölmezler." "Ama... Bu köyde hiç kimse kalmadı." "Kaldı", dedi genç kadın. "Kim: " diye sordu Savaşçı- "Ben kaldım. Ve sen... Ve de..." ve sözünü tamamlamadan: "Korkuyor musun?" diye sordu genç kadın. "Evet", dedi bizim yorgun ve umutsuz Savaşçı; "Korkuyorum." "Ölümden mi?" Yok yerine başını salladı. "Neden korkuyorsun?" "Geceden." "Geceden mi?" "Bu gece sonsuz." "Gece sonsuz değil. Her gecenin bir sabahı var. Bu gecenin de sabahı olacak." "Ne zaman?" "Bilmiyorum ne

zaman. Ama mutlaka olacak.” dedi genç kadın ve yorgun savaştının yanına taşta oturdu, başını onun omuzuna yasladı, bir süre ses etmedi; sonra onun elini aldı, okşadı okşadı, yüzüne kaldırdı, elinin içini öptü ve başını kaldırıp, Savaşçı'nın kulağına fısıldadı: “Bana Melek hanım derler. Ama ben melek değilim. Etli, canlı, kanlı bir kadını. Ve ben bu köyün kadınıyım. Sen tanıyorsun beni. Ne olursun iyice bak yüzüme! Seni bekledim bunca yıl. Buldum seni. Korkma artık. Karanlıkta nur olacağım senin yürüdüğün yollarda; ateş olacağım kışın soğuşunda; gölgeli söğüt olacağım yazın sıcağında. Ama seninle... Sensiz hiçbir şey olamam, hiçbir şey yapamam. Geceyi değiştiremem sensiz; günü değiştiremem; yolumuzu, yükümüzü hafifletmem; sensiz seni sevemem, çocuklarımızı güldüremem.” “Çocuklarımızı mı?” dedi, yorgun Savaşçı, şaşkın, “Çocuklarımızı”, dedi genç kadın. “Evet çocuklarımızı! Etimizden, kanımızdan, soluğumuzdan doğmuş ve doğacak çocuklarımız bekliyor bizi!” Gözleri fal taşı gibi açıldı bizim Savaşçı'nın: “Alay mı ediyorsun benimle Melek hanım?” “Yok, alay etmiyorum” dedi Melek hanım ve tekrar Savaşçı'nın kulağına fısıldadı: “Ölüme mahkûm edildi ulusumuz.” dedi ve ihtiyar savaştıyı elinden tuttu ve bir meşe ağacının altına götürdü. “Meşe ağacının dibinde ve çevresinde, kuş yavruları gibi, küme küme çocuklar oturuyorlardı”. “O çocuklar... O çocuklar bizim çocuklarımız mı? diye sordu Savaşçı”. “Bizim çocuklarımız”, dedi Melek hanım.”

Bu yavrularla dipçikler altında bir kamyona sonra tren vagonuna bindirildiler. Günlerce yol alırlar, bir aya yakın. Kimi çocuklar, yaşlılar, güçsüzler sürgün şehitleri olurlar. Yollarda şehitlerini vagonlardan aşağıya bırakırlar. İhtiyar savaştı, şehitlerini tren durduğunda bir çalılık altına gömer. Sonra Sürgün yerine dağıtılır aileleler, bu yerler meskûn bölgelerden en az 200 km uzaklıktadır. Kırım Türklerini, yıllarca yerli Özbek Türklerinden kopuk yaşamaya mahkûm ederler. Aradan yıllar geçer. Sürgünde; gelen evlatlıklardan dördü daha ölür, bayıra bir mezarlık açarlar. Romanda sürgün yerindeki mezarlık ve Kırım Türkleri şöyle anlatılır: “Burası zamanla büyüdü, genişledi, enikonu bayırı kaplayıp, kendi köyündeki mezarlık kadar, büyük bir mezarlık oldu. Çocuklar da büyüyüp evlendiler; çocuklar çocuk doğurdular ve ölen çocukların yerlerini başka çocuklar aldılar. Melek hanım da dört çocuk doğurdu tümü tümüne; ve tümü oğlan; ve bizim Savaşçı'nın çok sevdiği Alim adını koydular her birine: Alim, Alimcan, Alimgir, Alimseyit.” Yıllar yılları kovalar Stalin'nin ölümü ile gelen serbestlik ile çocuklar okumuş iş gücü sahibi olmuşlardır.

Kısıtlı olsa da Kırım'a dönüş izni de verirler. Artık, sürgün yerinde sevinç vardır. İhtiyar Savaşçı ve Melek Hanımın büyüyüp çoluk çocuğa kavuşmuş evlatlıklarından Kırım'a dönenler olur. İhtiyar Savaşçı ve daha sonra Melek Hanım Kırım'da vefat ederek zor şartlar

altında vatan Kırım'da toprağa verilirler. Kırım'a dönmüş evlatlıklarının birinin oğlu Çora ailesinin hikâyesini yeni nesillere anlatır: “Şimdi de asıl öykümüze geçiyorum: çok eski bir zamanda bir Savaşçı yaşıyordu Kızıлтаş'ta. Günün birinde cenk çıktı ve Savaşçı hasta babasını ve hasta annesini Kızıлтаş'ta bırakıp cenge gitti. Dört yıl savaştı bizim Savaşçı. Üç kez mi, dört kez mi yaralandı; bir keresinde düşmanın kurşunu göğsünden geçip arkada belkemiğinin bir santim kenarından çıktı. Yaralıysa da Savaşçı savaştı durmadan; bu topraklar uğruna kanını döktü; madalyalar kazandı; Sovyetler Birliği'nin kahramanı oldu; korkmaz bir yiğit, eşsiz bir savaşçı dediler ona. Sonra düşman yenildi ve bizim Savaşçı köyüne döndü. Döndü amma... Karanlık bir geceydi; insan namına kimseyi bulamadı Savaşçı Kızıлтаş'ta. Evler talan edilmişti; evlerin önünde başıboş hayvanlar böğrüşüyorlardı. Bulabildiği insanlar da ya kurşunlanıp duvar diplerine bırakılmışlardı, ya da ağaçların dallarına asılmışlardı”.

Cengiz Dağcı milletinin zorunlu sürgün acısını görmediği halde hissedebilmiştir. “İhtiyar Savaşçı”daki 1944 Kırım sürgünü tarihi belgelerde adeta bire bir takip edilebilir: “Kızıl Ordu birliklerinin Kırım'a hücumu 8 Nisan 1944 de başlamıştır. 18 Nisan 1944'de sadece Akyar Almanların elinde kalmıştı. 13 Nisan'da Almanlar, Akmesçit şehrini terk etmişler ve Kırım'dan savaşarak geri çekilmişlerdir. Başta Akmesçit olmak üzere Kırım şehirleri; “iki tarafın topçu ateşiyle harabelere dönmüş, halk korku içinde perişan, Kızılordu'nun girişini seyrediyordu.” Kızılordu işgalinin ilk iki haftası en şiddetli tedhiş zamanları idi. Almanlarla işbirliği yaptığı tespit edilen Türkler, ordu komutanlarınca derhal ölüme mahkûm edilmişti. İki kişinin ifadesi veya ihbarı, herhangi bir kimseyi Almanlarla işbirliğiyle suçlandırmaya ve ölüme mahkûm etmeğe kâfi geliyordu. Raporlar, cadde ortasında yapılan toplu kurşuna dizilmelerden bahsetmektedir. Akmesçit caddelerinin ağaçlarında ve telefon direklerinde Sovyet cellâtlarının asılmış kurbanları sallanıyordu. Olayları bizzat görenlerin ifadesine göre, en fazla tevkif ve katliâma maruz kalanlar; Kırım'ın bilhassa yalı boyunda yaşayan Türk köylüleri idi. O günlerde binlerce, belki de on-binlerce Kırım Türkünün öldürülmüş olduğu tahmin edilebilir.

Görgü şahitlerinden biri, bu yürekler acısı, insanlık dışı olayları şöyle tasvir ediyor: “Sovyet orduları Kırım'a girdikten sonra, kumandanlığın hususi bir emriyle bütün Türk ahalisi iki hafta müddetle NKVD kıtalarının keyfi muamelesine terkedilmişti. Azgın askerler, kadınların ve çocukların ırzına geçiyorlardı. Müdafaasız insanlar yağma ediliyor ve rastgele asılıyorlardı. İki hafta müddetle Kırım da, tecavüze uğrayan, işkence edilen ve öldürülen insanların yürekler paralayan feryatları duyuluyordu. ”Kırım Türklerinin sürülmesinde vazifeli bulunan ve 1953 yılı Haziran ayında hürriyeti seçerek Batıya sığınan sabık NKVD

yarbayı Grigoriy Stepanoviç Burlitski'nin verdiği ifadeye göre, Kırım Türklerinin topyekûn sürülmesi olayı 1944 yılı Haziranında, yani Sovyet ordusu Kırım'a girdikten iki ay sonra vuku bulmuştur. Burlitski açıklamalarına devam ederek, Kırım Türklerinin sürgünü esnasında kullanılan metotların; Kuzey Kafkasya'nın Çeçen İnguş Cumhuriyetinde tatbik edilmiş olan metotların aynı olduğunu, yani sürgünün; Kırım'a bu maksatla sevk edilen NKVD kıtaları tarafından ayırt edilmeden bütün Türk halkının aynı zamanda ve ansızın tevkif edilerek yapıldığını söylemiştir. On sekiz Mayısı on dokuza bağlayan gece, şehir ve kasabalarda yaşayan Türklerin tamamı kendi evlerinde, silahlı askerlerin baskınına uğruyor. Kendilerine çevrilen Tompsonların namluları karşısında, elleri kaldırılarak ve duvar dibine dizilerek şu emri alıyorlar: “Elde götürebilecek eşyanızı alın ve 15 dakikada hazır olun...”. Burlitski'nin anlattığına göre; Kırım Türkleri, “gafil avlanarak ansızın yakalandıkları” için mukavemet etmeğe fırsat bulamamışlardır.”

Türk halkını Kırım'dan çıkarma işinin ilk safhası yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Fakat bazı teferruatlarında da belirli farklar yok değildir... İşte, Sankiza İbrahim imzalı ve Sovyet Hükümetine yazılan mektupta şöyle deniliyor: “Saat 3 de çocuklar uyurken, askerler geldi. Hazırlık yapmak için bize 5 dakika verildi. Ne eşya ve ne de yiyecek almamıza müsaade edildi. Zannettik ki, kurşunlanmaya götürülüyoruz.” Sürgün edilen Kırım Türklerinin mukadderatı ve onların halen buldukları mahal, Sovyet Hükümeti tarafından ısrarla gizli tutulmaktadır. Burlitski diyor ki: “sürülenler, hayvan nakline mahsus, hiç bir iptidaî tertibatı olmayan vagonlara doldurulmuşlardı.” “Vagonlar balık istifi dolduruluyor, kilitleniyor, mühürleniyor ve askeri kıt'alar tarafından muhafazaya alınıyordu.” “Sürgün mahalli bildirilmemişti.” Burlitski'nin tahminine göre sürgün edilenlerin “büyük kısmı” daha yolda iken telef olmuştur. Sankiza İbrahim'in protesto mektubu devam ediyor: “... Fakat çabuk ölüm değildi bu. Hayvan nakline mahsus vagonlarla tıka basa dolu bir şekilde 3-4 hafta sürecek yolculuğa çıkarıldık. Yolumuz Kazakistan'ın kızgın çölünden geçiyordu. Götürülenlerin içinde Almanlara karşı çete harbi yapanlar, gizli mukavemet mensubu, Komünist Partisi üyesi, Sovyet Hükümetinde faal rol oynayan Kırımlılar da vardı. Sakatlar ve İhtiyarlar da mevcuttu. Erkekler o ara Faşistlere karşı savaşa devam ediyorlardı, onların sürgünü savaş sonuna kadar geciktirilmişti. Eşleri ve çocukları ise, zorla götürülenlerin ekseriyetini teşkil ediyordu, ölüm nispeti; küçükler, ihtiyarlar ve hastalar arasında bilhassa yüksekti, ölüm sebebi; susuzluk, havasızlık ve pislikti. Yolda can verenlerin cesetleri dışarı çıkaramadığından, yaşayanlar arasında çürür, su ve gıda almak için yapılan kısa durmalar esnasında, demiryolu hattı kenarında bırakılırdı. Gömülmelerine izin yoktu.”

Temmuz ve Ağustos 1969'da Taşkent'te muhakemeleri yapılan 10 Kırım Türkünden Yusuf Süleyman ifadesinde kısa ve öz olarak şöyle diyordu: “Bizleri mezbahaya götürülen hayvanlar gibi alıp götürdüler ve Orta Aulda bıraktılar.” 115 Kırım Türk halkı temsilcisi tarafından Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine, Bakanlar Kuruluna ve Yüksek Şûrasına sunulan muhtıradan ise aynen şu satırlar yer alıyordu: “ 24 yıl önce, 18 Mayıs 1944'de, babaları, kocaları ve oğulları büyük anayurt savaşında hayatlarını feda ettikleri, kanlarını döktükleri ve işçi birliklerinde hizmet ederek tahrip edilen fabrikaları yeniden kurdukları bir zamanda, aç ve çıplak müdafaasız çocuklar, kadınlar ve malûl İhtiyarlar silâhli erler muhafazasında, kapalı yük vagonlarında temerküz kamplarına götürülüyorlardı. Sürgün mahalline kadar süren hemen hemen üç haftalık “seyahatin”(!) dehşet ve kâbuslarını unutmaya imkân var mı? Bu -seyahat- esnasında insanlar açlıktan şişiyor, bitlere yem oluyorlardı. Hasta ve aç insanların yanı başında yolda ölenlerin, muhafızların zamanında kaldırmadıkları çürümeğe yüz tutmuş cesetleri yatıyordu. Bu arada yakınların ve akrabaların hiç olmazsa demiryolu boyunca gömülmesine müsaade edilmiyordu. İnsanlar vagonlardaki havasızlıktan boğuluyor, birçoğları akıllarını kaybediyorlardı.”

Kırım Türkleri; Ural, Sibiryâ, Kazakistan ve Orta Asya'nın binlerce kilometre içerlerine nakledilmişlerdir. Bir kısmının Almanya'dan dönmüş işçilerle beraber Özbekistan'ın Taşkent bölgesine ve Vıborg'un 25 km. kuzeyinde, Karelya şeridine sürüldükleri anlaşılmıştır.. “Kırım Tatarlarının Rus Dostları” imzalı mektupta bu konuda şöyle deniliyordu: -Kırım Türklerinin bir kısmı Kazakistan'daki ve çoğu Özbekistan'daki barakalara getirildi. İşte Kırım Türklerinin bu memlekete gelmeleri böyle oldu. Sürgün sona erdi. Fakat halkın toptan imha edilişi bundan sonra başladı. Yerli halk arasında hükümet ajanları tarafından yapılan aleyhle propaganda sebebiyle bunlar, gelenleri oldukça soğuk karşıladılar. Alışılmamış sıcaklar, sıtma ve hele Kırım'ın temiz sularına alışmış vücutlarda arkların bulanık suyunun yaydığı hastalıklar sebebiyle başlangıçta pek çok kimse öldü. Evvelâ baraka, ahır ve bodrumlarda iskân edildiler. Bilâhare ilk safha atlatıldıktan sonra, insan barındırmaya mahsus evlere kavuştular. Çetin ve sebatlı bir çalışmanın mükâfatı olarak Kırım Türklerinin yeni evleri oldukça düzgündü. Fakat bunlar çok sonradan olan şeylerdir. 1944-1945 senelerinde ise halk, yeni yerinde, kırılıyordu.”

Taşkent mahkemesinde Yusuf Süleyman ifadesine devamla: “Kimse bizimle meşgul olmuyordu. Aç, kirli ve hastaydık. Hastalar açlıktan şişmeğe ve aileler toptan ölmeğe başladılar. Şunu söyleyeyim ki, 206 kişilik köyümüzden 100 kişi öldü. En az 18'ini ellerimle gömdüm. Akrabam olan 7 aileden kimse kalmadı.” Yine Kırım Türklerinden olan genç fizikçi

Yusuf Osman: “Evet, Kırım Türklerine kendilerini gömmeleri için 1,5 metrekare toprak verilmiştir.” diyordu. Hayat zorluğu, idarecilerin yüz kızartıcı gaddarlıkları ve salgın hastalıklar yüzünden ölen on binlerce Kırım Türkünün insanlık vicdanında bıraktığı yara acaba kapanabilir mi? Diğer ifadeler de yukarıdakilerden farksız:“... Köyümüzden 30 aile götürüldü, bunlardan ancak 5 aile az zayıyla kurtulabildi.” “Yeğenim Menube Şeyhislâm, 8 çocuğu ile birlikte sürüldü, hepsi Özbekistan'da açlıktan öldüler. Oysa kocası harbin başından beri orduda bulunuyordu cephede öldü. Bu aileden ancak Nera isminde bir kızcağız kurtuldu ise de, yaşantının dehşeti ve açlık sebebiyle sakat kaldı” “...Erkeklerimiz cephede çarpışıyorlardı. Cenazeleri kaldıracak adam bulunmadığı için ölülerimiz bazen yanımızda kalırdı.”

Sovyet mahkemelerindeki tutanaklara göre Özbekistan'a sürülen “200.000-250.000 nüfustan” büyük çoğunluğu ancak 11 günde ve geri kalanlar 8 Haziran 1944 tarihinde yerleşecekleri bölgelere ulaşmışlardı. 1 Temmuz 1944'de ancak 151.424 nüfuslu 35.750 aile Özbekistan'a varabilmiştir. Sene sonuna kadar 818 aile daha gelmiştir. 1.945 yılında da ordudan tart edilen 2.000 Kırım Türkü daha Özbekistan'a ulaşabilmiştir. Sovyet istatistiklerinde gerçeklerin genellikle “tahrif edildiği” nazarı dikkate alınırsa durumun vahameti ve korkunçluğu daha da iyi anlaşılabilir olur. Aynı Sovyet makamlarından Özbekistan Güvenlik Komitesinin “resmî kayıtlarına” göre; “Kırım göçmenleri (yani sürgün edilenler) arasında 1944 Mayısından 1 Ocak 1945 tarihine kadar ancak 13.598 kişi ölmüştür ki bu da Kırım Türklerinin % 9.1 oranını teşkil etmekte idi.” Yine aynı istatistikte; 1 Ocak 1945 - 1 Ocak 1946 devresinde ise 2562 erkek, 4525 kadın ve 16 yaşından küçük 6096 çocuk olmak üzere, 13.183 kişi öldüğü ileri sürülmektedir. Sovyet istatistik otoriteleri (!) 1946'ya kadar yuvarlak hesap olarak Kırım göçmenlerinin (!) % 22'sinin öldüğünde ve bunun da 33.000 insan olduğunda ısrar etmektedirler. Bu rakam doğru olsa bile sürgün sırasında yolda ölen insanları kapsamamaktadır. Bunun yanı sıra Kırım Türkleri, bazı bölgelerde bu ölüm nispetinin meselâ Ural bölgesinde % 100'e ulaştığını belirtmişlerdir. Kırım Türk halkı temsilcilerinin 1966'da yaptıkları istatistiklerin sonuçlarına göre, sürgün sırasında ve ondan sonraki 18 ay içinde Kırım Türklerinin nüfuslarının % 46'sının mahvolduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ise 110.000 insanın ölümü demektir. Batılı araştırmacılar ise yaptıkları araştırmalar sonucu elde ettikleri istatistiklerde bu rakamı 80.000 olarak göstermektedir.

Sonuç

Dağcı eserlerinde ne yazdıysa kendi hayatı ile Kırım Türklerinin yaşadığı gerçekleri yazmıştır. Çünkü onun ifadesi ile “hayal etmeye vakti olmamıştır”. Hatıralarının atmosferi içinde “Kırım Türklerinin Kayıp Tarihini” daha doğrusu resmi Rus makamlarınca kaybedilmek istenen tarihini yazmıştır. ABD, Avrupa, Rusya ve Almanya; Türklere karşı işledikleri savaş suçlarını itiraf etmedikçe “tarih Türkler için kayıptır”.

KAYNAKÇA

Abdülhamitoğlu (Hablemitoğlu), Necip, Türk’süz Kırım Yüzbinlerin Sürgünü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1974.

Buran, Ahmet, Kurşunlanan Türkoloji, Akçağ yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2011.

Çağatay, Tahir ve arkadaşları, Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve Faaliyeti, Ayyıldız, Ankara, 1979.

Dağcı, Cengiz, Anneme Mektuplar, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1988.

Dağcı, Cengiz, Badem Dalına Asılı Bebekler, Varlık Yayınları, İstanbul, 1970.

Dağcı, Cengiz, İhtiyar Savaşçı, Ötüken Yayınevi, İstanbul. 2005.

Eröz, Mehmet, Marxizm Leninizm ve Tenkidi, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974.

Ertürk, Cabbar, Kızıl Ordu’dan Kafkas Millî Lejyonuna, Bir Türk’ün II. Dünya Harbi Hatıraları, (Hazırlayan: Erol Cihangir), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2005.

Kara, Abdülvahap, Türkistan Ateşi- Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi- Da Yayıncılık İstanbul, 2002.

Kara, Abdülvahap, Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasındaki yazar Cengiz Dağcı, Ufuk Ötesi yayınları, İstanbul, 2006.

Kırimer, Cafer Seydahmet, “Hatıralar”,Emel Türk Kültürünü Araştırma ve tanıtma Vakfı, İstanbul, 1993.

Kocakaplan, İsa, Cengiz Dağcı’nın Dört Romanı, M.E.B. - İstanbul,1999.

Kruşçev’in Anıları (Türkçesi: Mehmet Harmancı) Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, Cilt 1. 1971.

Leonhard, Wolfgang, Bugünkü Sovyet İdeolojisi (Çeviren: Cemil Ziya Şanbey), Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

Mühlen, Patrik von zur, “Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında, Şema yayınevi, İstanbul, 2006.

Özcan, Kemal, “Dr. Baymirza Hayit’in Türkistan Araştırmaları ve Millî mücadelesindeki Rolü”, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1996.

Shirer, William L, “Nazi İmparatorluğu” Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü, I, II, III.Cilt, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992.

Şahin, İbrahim, Cengiz Dağcı’nın Hayatı ve Eserleri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.

Tahir Çağatay ve arkadaşları, Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve Faaliyeti, Ayyıldız, Ankara, 1979.

Ülküsal, Müstecip, “Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar”Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara, 1999.

Wolfgang Leonhard, Bugünkü Sovyet İdeolojisi (Çeviren: Cemil Ziya Şanbey), Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

OSMANLI DEVLETİ'Nİ BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA HAZIRLAYAN SÜREÇ: SİYASİ VE ASKERİ KONJONKTÜR İNCELEMESİ (19-20.YÜZYIL)

THE PROCESS OF PREPARING THE OTTOMAN EMPIRE FOR THE FIRST WORLD WAR: POLITICAL AND MILITARY CONJUNCTIVATION EXAMINATION (19th - 20th CENTURIES)

Mehmet KAYIRAN¹

Çağlar SOLMAZ²

Özet

19.yüzyılın ilk yarısının başlarında zorlu savaşlar silsilesine giren Osmanlı Devleti, 20.yüzyıla kadar kendisini muharebe meydanlarında bulmuş, bu muharebelerin bazılarında yenilgi ile ayrılırken bazılarını galibiyet ile sonuçlandırmıştır. Muharebeleri neticeye ulaştıran antlaşma masalarına kazanan ve elinde diplomatik koz bulundurarak oturmak isteyen Osmanlı Devleti bu doğrultuda revize edilmiş alafranga bir ordu oluşturmak istemiştir. Çağa uygun reform hareketlerini ilk olarak ordunun üzerinde uygulayan Osmanlı Devleti, askeri başarılarla doğru orantılı bir şekilde siyasi başarıların önünün açılacağını tasavvur etmiştir. Bu anlayış, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam ederek devlet politikası haline getirilmiştir.

Bu çalışma, 19.yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi süreçleri ve askeri değişimleri incelemeyi amaçlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Siyasi Konjonktür, Askeri Modernleşme, Batılılaşma, Diploması

Abstract

Ottoman Empire which had entered the challenging wars series at the beginnings of the first half of the 19th century, have found itself in battlefield until 20th century while it has been leaving with defeat from some of this wars it has concluded others with victory. Ottoman Empire which was desiring to enter into agreements that brings wars to an end, as a winner and by having advantageous in its hands, had wanted to constitute a revised army. Ottoman Empire that had applied the avant-garde reform movements to the army firstly, had envisioned that the political success will come with the military success proportionally. This conception had been become as government policy by proceeding until First World War.

This study aims to examine the political processes and military evolutions which occurred in Ottoman Empire from 19th century to First World War.

Key Words: Ottoman Empire, Political Conjunction, Military Modernization, Westernization, Diplomacy.

¹ Dr. Öğr. Üy. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Tarih Bölümü, E-Mail: mkayi@ogu.edu.tr, Gsm: 0535 972 79 03

² Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi-Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-Mail: caglarsolmaz7@gmail.com, Gsm: 0507 222 08 61

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan yenileşme ve değişim hareketleri, 19. Yüzyılın ikinci yarısında daha kapsamlı bir şekilde devam etmiştir. Karakteri itibariyle semi-constitutional yani yarı anayasal bir belge olma özelliği taşıyan Tanzimat Fermanı,¹ dış politikada birçok sorunla uğraşan Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarını çözmeyi amaçlasa da yetersiz kalmıştır.

Tanzimat'tan evvel III. Selim'le başlayan ve II. Mahmut ile daha radikal ıslahatlarla çözüm üretmeyi amaçlayan Osmanlı Devleti tebaasındaki azınlıkların ayaklanmalarına engel olmayı amaçlamıştır. Nitekim 1789 Fransız İhtilali ile dünyayı kasıp kavuran milliyetçilik ideolojisinin çok uluslu bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'ne sirayet etmemesi mümkün olmamıştır. Balkan coğrafyasında yaşayan milletler arasında başlayan ayaklanmalar Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Avrupa Devletlerinin de müdahalesiyle Balkan milletlerinin konumu sürekli yeni bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İlk değerlendirme olarak kabul edebileceğimiz 1812 yılında Sırlara Bükreş Antlaşması ile verilen siyasi ayrıcalık, 1829 Edirne Antlaşması ile özerkliğe evrilmiştir. Aynı antlaşmada Yunanlılar ise bağımsızlığını ilan etmiştir.

1. 19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Kadar Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Siyasi Süreçler

1829'da Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması ve Sırbistan'ın özerklik kazanmasının akabinde gayrimüslim tebaa arasındaki bağımsızlık faaliyetlerinin nüveleri Osmanlı Devleti içerisinde bulunan diğer etnisitelerde de oluşmaya başlamıştır. Bu etnik gruplar sadakatlerini kendilerine hamilik yapabilecek diğer devletlere yöneltmeye başlamışlardır.²

Tanzimat hareketi ile de istediği sonuca ulaşamayan Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılın ikinci yarısında dramatik sonuçlar yaşamaya devam etmiştir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasının ardından on beş yıllık bir sükûnet ortamı oluşmuş, devlet bu süreçte uygulamaya çalıştığı ıslahat hareketleri ile ilgilenmiştir. Bu dönemde Eflak ve Boğdan'da, Suriye ve Lübnan'da bazı isyanlar ile mülteciler sorunu gibi problemler ortaya çıksa da bunlar Osmanlı Devleti'ni yıpratmamıştır. Ancak Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerini tekrar

¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusuna Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 377.

² Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** (2001), İletişim Yayınları, C.1, s.91.

faaliyete geçirmesi Osmanlı Devleti'ne sorun teşkil etmiş ve büyük bir Avrupa savaşının çıkmasına sebebiyet vermiştir.³

Ruslar, Yunan isyanını başarıya dönüştürerek İngiltere ve Fransa ile birlikte bağımsız Yunanistan'ın garantör devleti⁴ olduktan sonra kendilerini Ortodoksların hamisi olarak görmeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne Mehmet Ali Paşa ile olan savaşında yardım ederek Osmanlı'nın da hamisi olmak istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile olan yakınlığı Rus Çarı I. Nikola'nın hoşuna gitmemiştir. Çar Nikola'nın Petersburg'daki İngiliz elçisine hasta adamın ölmekte olduğunu ve önlem alınmazsa bütün devletlerin bunun sonucundan etkileneceğini belirtmesine rağmen elçi, hasta adam tedavi edilebilir diyerek İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana tavır aldığını ortaya koymuştur.⁵

Bu sıralarda siyasi konjonktür Rusya'nın aleyhine dönmüştür. Balkan milletleri üzerinde Rus ajanların etkisi, Osmanlı'nın uğraştığı iç sorunlar ve Avrupa devletlerinin 1848 İhtilalleri sonucu yaşadığı sıkıntılar, Rusya'nın olası bir Osmanlı parçalama politikasına uygun bir zemin oluşturmuştur. İngiltere'nin ise Osmanlı toprak bütünlüğünden vazgeçmemesi Rusları Osmanlı'ya karşı tek başına hareket etme mecburiyetinde bırakmıştır.⁶

Rusya bir müddet anlaşma zemini aradığı İngiltere'den artık ümidini kesmiş ve Osmanlı'nın üzerine yalın yürümeye karar vermiştir. İlk olarak Kutsal Yerler Sorununu ortaya atarak kaotik bir ortam yaratmak istemiştir.

Kutsal Yerler Sorunu, Kudüs ve civarında bulunan ve Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen yerlerde Ortodokslar ve Katolikler arasında meydana gelen daha fazla ayrıcalık isteme bahanesinden doğmuştur. 1847 yılında İsa'nın doğduğu yer olan Beyt-ül Lahim adı verilen yerde gümüş yıldızın kaybolması, Ortodokslar ve Katolikler arasında ihtilaf yaratmış, her iki mezhep de suçlu birbirlerinin üzerine yıkmıştır. Katoliklerin koruyucusu olarak Fransa, Ortodoksların koruyucusu olarak Rusya, konuyu kendi politik çıkar ve manevralarına hizmet ettirmeye çalışmışlardır. Zamanla Fransa ile Rusya arasında bir gurur mücadelesi şeklini alan bu sorun, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni taksim etmek için ortaya çıkardığı bir bahane haline

³ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 227.

⁴ Richard Clogg, **Yunanistan'ın Kısa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 53.

⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 219-222.

⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1985, s. 152-153.

gelmiştir. Çar I. Nikola bir müddet sonra Prens Mençikof'u elçi olarak İstanbul'a göndermiş ve bazı taleplerde bulunmuştur.⁷

Mençikof, Bab-ı Âli'den Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Yerler sorunundaki taleplerinin onaylanmasını ve Ortodoksların Rusya tarafından himaye edilmesine dair bir antlaşma yapılması talebinde bulunmuştur. Bu istekler İngiltere tarafından uzlaşmaya açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiş, ancak Mençikof, Çar'dan aldığı emir doğrultusunda isteklerinden vazgeçmemiş ve Osmanlı'dan yeni bir istekte daha bulunmuştur. Bu isteğe göre Osmanlı sınırları içerisinde hayatlarını idame ettiren on iki milyon Ortodoks'un meşru koruyuculuğu Rus Çarına bırakılmak istenmiştir. Bu isteklerden sonra İngiltere, Rusya'nın sunduğu tasarıları kabul etmemiş ve Osmanlı Devleti'ne de bunu kabul ettirmemiştir. Mençikof, İngiltere'yi arkasına alan Osmanlı Devleti'nin bu kesin tutumundan sonra İstanbul'dan ayrılmıştır. Rusya, Mençikof'un isteklerinin onayı için kısa süreli bir ultiatom vermiş ancak sonuç alamamasından mütevellit savaş ilan etmeksizin ordularını Boğdan'a sokmuştur.⁸

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Rusya'nın Akdeniz'e inme politikasına engel olmak hasebiyle İngiltere, Fransa ve İngilizlere sempatik gözükme için bölgeye kuvvet yollayan Piyamonte Krallığı, Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında yer almışlardır. 1853-1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Savaşı bu özelliği ile tarihteki ilk modern dünya savaşı özelliği teşkil etmiş, ayrıca yine modern anlamda Türk ordusunun içerisinde yer aldığı ilk birleşik hareket olma özelliği taşımıştır. Keza ilk siper savaşları, ilk telgraflı haberleşme, ilk savaş fotoğrafları da tarih sahnesine yine bu savaş neticesinde çıkmıştır.⁹ Siper savaşlarında yaşanan olaylar ve savaş fotoğrafçılığı, zaman içerisinde ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin de basın yayın yoluyla kullanacağı bir propaganda faaliyeti haline gelecektir.

Kırım Savaşı, 9 Eylül 1855 yılında müttefik kuvvetlerin Sivastopol'u ele geçirmesi sonrasında tamamen Rusların aleyhine dönmüştür. Ruslar her ne kadar Kafkas cephesinde Kars'ı ele geçirseler de savaşa devam edecek mecalleri kalmadığından barış isteğinde bulunmuşlardır. I. Nikola öldükten sonra yerine halefi olarak tahta geçen Çar II. Aleksandr müttefikler tarafından kendisine sunulan ve Rusya'yı kısıtlayan istekleri kabul etmiştir. Bunun

⁷ Uçarol, a.g.e., s. 157-158.

⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 235-237.

⁹ F. Rezzan Ünalp, "İlkerin Savaşı Kırım Savaşı (1853-1856)", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı.22, 2013, s. 14.

üzerine Paris'te kesin barış müzakerelerinin yapılması için bir kongre toplanması kararı alınmıştır.¹⁰

Paris'te görüşülen müzakereler sonucunda otuz dört maddelik Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Karadeniz tarafsız konuma getirilmiş ve Rusya'nın lehine görünen şartlar minimize edilmiştir. Ayrıca kağıt üzerinde Osmanlı Devleti Avrupalı devletler sisteminin eşit üyesi sayılmış ve Avrupa hukuku ve haklarından yararlanması kabul edilmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti'ni Avrupa cemiyetine dahil eden ve devleti siyasi yönden yeni bir döneme sokan Paris Antlaşması, antlaşmada yer alan Islahat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti'ne anayasal manada da önemli bir değişiklik getirmiştir. Fermanın uygulanması sırasında meydana gelen toplumsal kaos, millet sisteminin yeniden düzenlenmesinin yarattığı problemler sonraki sürece damgasını vurmuştur. Antlaşmanın beklenenin aksine reel politika çerçevesinde gerçekleştirildiği ve taahhüt edilen söz ve garantilerin uygulanmadığı kısa zaman içerisinde görülmüştür. Özellikle Fransa'nın 1870-1871'de Prusya/Almanya'ya mağlup olmasıyla Rusya Karadeniz'deki mevcut düzenlemeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bu da kısa bir zaman sonra tekrar meydana gelecek yeni bir Osmanlı-Rus savaşının ilk emarelerini oluşturmuştur. Paris Antlaşması'nda vaat edilen Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunacağı garantisinin bir şey ifade etmediği 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde tamamen gün yüzüne çıkmıştır.¹²

1877-78 Osmanlı Rus Harbine değinmeden evvel Balkanlar'da yaşanan bunalımlı sürece kısaca değerlendirmek gerekirse, 1856 Paris Antlaşması ile özerklik verilen Eflak ve Boğdan, siyasi statü olarak bu iki eyaletin birleştirilmesi gerektiği fikri ile masaya yatırılmıştır. Medcezirli süreçler sonucunda her iki eyalet meclisinin de aynı şahsı voyvodalığa seçmesiyle Eflak ve Boğdan manevi olarak birleşmiştir. 1862 yılında ilk ortak meclisini açan Eflak ve Boğdan, fiilen de birleşerek Romanya'nın temellerini atmışlardır.¹³

Sırbistan ve Karadağ da bu süreçte iç karışıklık teşkil eden bölgeler arasında olmuştur. Sırbistan, 1829 Edirne Antlaşması ile özerk bir statüye kavuştuktan sonra Osmanlı Devleti ile arasındaki bağları koparma noktasına gelmiştir. Sırlar 1861'e gelindiğinde ayrılıkçı faaliyetlerini arttırmışlar ve Türk askerlerini Sırbistan'dan çıkarmak istemişlerdir. Çeşitli iç ve

¹⁰ Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 848-849.

¹¹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 166-167.

¹² Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", **DİA**, C.34, 2007, s. 171.

¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri(1856-1861)**, C.6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 63.

dış sorunlarla uğraşmakta olan Osmanlı Devleti kendisini yıpratacak bir iç cephenin açılmaması için 1867’de Belgrad ve diğer kaleleri Sırlara bırakmıştır. Sırbistan böylece bağımsızlığını bir nevi kazanmış ve şeklen 1878’e kadar Osmanlı’ya bağlı görünmüştür. Karadağ’da ise Ortodoks Rusya tesirleri, Karadağlıları gün geçtikçe Osmanlı’ya düşman etmiştir. 1861 yılında Karadağ’ın Hersek’te çıkan isyana el altından destek vermesi, Osmanlı’nın Karadağ ve Hersek’e karşı harekete geçmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Karadağlıları yenmesi Karadağlıların bağımsızlık isteklerinin ertelenmesine neden olmuş ancak bölgenin devamlı kaynayan bir pozisyonda bulunmasına da sebep olmuştur.¹⁴

Bir diğer Balkan devleti Yunanistan, 1829’da bağımsızlığını kazanmış olsa da topraklarını genişletmek istemiştir. Bu doğrultuda İngiltere’den destek almak istemiş ve Osmanlı sınırlarına doğru yayılmayı hedeflemiştir. İngiltere, Doğu Akdeniz politikasını değiştirdiğinde aradığı fırsatı bulan Yunanistan’a, yine İngiltere tarafından yedi ada verilmiştir. Yunanistan ayrıca Girit’i kendisine bağlamak için Giritli Rumların ayaklanmasına destek olmuştur. Osmanlı Devleti, zamanla büyüyen Girit Ayaklanmasını, ayaklanmacıların gerilla tipi metodunu onlara karşı kullanarak bastırmıştır. 1868 yılında Paris’te toplanan kurul, Girit meselesinde Osmanlı’yı haklı bulunca konu bir süreliğine ertelenmiştir.¹⁵

Tüm bunlar göstermektedir ki Balkan coğrafyası 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyetçi akımlar sonucu büyük bir kaynaşma içerisine girmiştir. Bu kaynaşmaya dahil olan bir diğer millette Bulgarlar olmuştur. Bulgarlar, kiliselerini Rum etkisinden kurtardıktan sonra siyasi bağımsızlıkları için ayaklanma çıkarmışlar ancak Osmanlı’nın aldığı önlem sayesinde muvaffak olamamışlardır.¹⁶

Özellikle son dönemlerde meydana gelen Hersek ve Bulgar ayaklanmaları başta Rusya olmak üzere Avrupa Devletlerinin de dikkatini çekmiştir. Büyük devletlerin konuya odaklanması, bağımsızlığını bir an evvel kazanmak isteyen Sırbistan ve Karadağ’ın da ümitlenmesine neden olmuştur. Nitekim 1876’da aralarında anlaşma yaparak Osmanlı’ya karşı birlikte hareket etme kararı alan Sırlar ve Karadağlılar aynı tarihte bağlı buldukları Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmişlerdir. Ancak Osmanlı kuvvetleri, Sırp ve Karadağlıları yenerek durumu kontrol altına almışlardır. Kısa süreli bir barış görüşmesinin akabinde tekrar saldırıya geçen Sırp kuvvetleri, bir kez daha Osmanlı ordusu tarafından mağlup edilmiştir.

¹⁴ Uçarol, a.g.e. s. 185-189.

¹⁵ Armaoğlu, a.g.e. s. 280-284.

¹⁶ Uçarol, a.g.e. s. 282.

Rusya'nın araya girmesi ile ateşkes imzalanırsa da Balkan bunalımı ciddiyetini korumaya devam etmiş ve bu konu devletler arası bir toplantıya intikal etmiştir.¹⁷

Tersane Konferansı olarak da bilinen İstanbul Konferansı 1876'da altı devletin katılımı ile toplanmıştır. Konferansın toplanmasında Sırbistan ve Karadağ'ın yaşadığı mağlubiyetler neticesinde Rusya'nın çözümü masa başında aramak istemesi olmuştur. Konferansta ortaya konan meselelerin mühim teşkil eden ve en belirgin olanları Bulgaristan'a muhtariyet tanınması ve memurlarının kendilerinden seçilmesi, Bulgarların milis kuvvet bulundurması ve bölgedeki kalelerden Osmanlı askerlerinin çekilmesi gibi konular olmuştur. Konferansta sunulan maddeler ağır nitelik taşıdığından bu maddelerin yumuşatılması için Osmanlı delegeleri uğraş vermişlerdir.¹⁸ Ancak konferansta bulunan devletlerin Rusya yanlısı bir tutum içinde olması ve kendi ülkelerindeki kamuoyu baskısı, Osmanlı'nın güttüğü yumuşama politikalarını bir sonuca ulaştırmamıştır. Osmanlı devlet adamları, bu Balkan bunalımını bitirebilmek için konferans esnasında II. Abdülhamit'i Meşrutiyet'i ilan etmesi için ikna etmişlerdir. Ancak bu da bir işe yaramayarak konferansın kararlarını etkilememiştir. Konferansta alınan Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık; Bulgaristan ve Bosna için özerklik kararları Osmanlı tarafından reddedilince Rusya, Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Rusya'nın bundan sonraki amacı masa başında kabul ettiremediği kararları muharebe meydanında kabul ettirmek olmuştur.

Rusya'nın bu istekleri ve emelleri doğrultusunda, 93 Harbi ya da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı adı da verilen muharebe meydana gelmiştir. Bu savaş, Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki cephede gerçekleşmiştir. Rumeli hattında Osmanlı Devleti içerisinde özerk bir statüde bulunan Romanya ile anlaşan Rusya, bir hamlede Tuna'yı aşmış ve birkaç hafta içerisinde Balkan sıradağlarında yer alan ve stratejik önem barındıran Şipka geçidini tutmuştur. Rus ordusunun ilerleyişi yalnızca Plevne'de bir müddet durmuştur. Gazi Osman Paşa, Plevne'de kenti kuşatan Rus ve Romen kuvvetlere karşı yaklaşık beş ay gibi bir süre direnmiş, Rus ilerleyişini geciktirmiştir. Plevne sonunda düşse de Osmanlı ordusunun artık sanıldığı kadar hasta adam olmadığı anlaşılmış ve Plevne'deki kahramanlık menkıbeleri I. Dünya Savaşı boyunca da basın yoluyla anlatılmıştır. Plevne düştükten sonra Ruslar Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdir. Keza Anadolu hattında da Ahmet Muhtar Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu ilk zamanlar başarılı olsa da, Alacadağ savunma hattı Ruslar tarafından yarılmış ve ordu Erzurum'a kadar ricat etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti

¹⁷ Uçarol, a.g.e. s. 284-287.

¹⁸ Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.) **Midhat Paşa'nın Hatıraları: Hayatım İbret Olsun**, C.1, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 208-209.

barış istemek mecburiyetinde kalmış ve Osmanlı ile Rusya arasında Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Karadağ, Sırbistan, Romanya bağımsız olmuş, özerk bir Bulgar Prensiği kurulması kararı alınmış, Bosna Hersek'in Avusturya'ya, Kars, Ardahan, Batum, Doğu Beyazıt'ın Rusya'ya bırakılması gibi maddeler yer almıştır. Ayrıca Girit, Teselya, Doğu Anadolu'daki Ermeniler için ıslahatlar yapılmasıyla ilgili hükümler de antlaşmada yer almıştır.¹⁹

Başta İngiltere ve Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ni parçalayarak tüm siyasi dengeleri bozacak ve Rusya'yı ciddi şekilde güçlendirecek bu antlaşmaya karşı çıkmışlardır. Berlin'de toplanan kongreyle antlaşma içeriği gözden geçirilmiş ve Ayestefanos Antlaşması lağvedilerek Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Bulgaristan küçültülerek Özerk Prensiğinin Osmanlı'ya bağlılığı kabul edilmiş, Sırbistan, Karadağ, Romanya'nın bağımsızlığı onaylanmış, Bosna Hersek Osmanlı toprağı sayılsa da Avusturya-Macaristan yönetimi altında imtiyazlı bir mülk haline getirilmiş, Rusya'nın Doğu Beyazıt hariç Kars, Ardahan ve Batum'u alması kesinleştirilmiştir. Böylece Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rumeli'de Selanik ve Yanya arasındaki Rumeli eyaletine sıkışmış ve Balkanlar'da bağımsız devletler karşısında oldukça küçülmüştür. Bu durum, Balkanların Osmanlı aleyhine daha da savunmasız olmasına neden olmuştur. Ayrıca 93 Harbinin ertesinde eski dost Fransa ve İngiltere'de paylarını almıştır. Fransa savaşın akabinde Tunus'u işgal etmiş, İngiltere'de Rusya tahakkümüne karşı yardım bahanesiyle Kıbrıs'a yerleşmiştir. Avrupa'nın Osmanlı maliyesi üzerindeki denetiminin en büyük örneği olan Düyun-ı Umumiye İdaresi de bu savaştan kısa bir süre sonra, 1881 yılında kurulmuştur.²⁰

93 Harbi esnasında Meclis-i Mebusan'ı kapatan II. Abdülhamit, Berlin Antlaşması'ndan sonra katı bir tutuma bürünerek iç politikada otokrat bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Abdülhamit'in despot anlayışının ilk örneği, ismi Meşrutiyet ile özdeşleşen Mithat Paşa'yı görevinden azlettirmesi ve zamanla sindirmesi olmuştur. Özellikle Meşrutiyet taraftarlarına karşı baskılarını arttıran padişah, hafiye ve jurnal gibi teşkilatlar kurulmasına, basın üzerinde sansür uygulanmasına vesile olarak sıkı bir idari denetim kurmuştur. II. Abdülhamit, oluşturduğu sıkı idare düzeninin yanında, maliye ve eğitime çok önem vermiştir. Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasından sonra yeni bir iflasla karşılaşmamak için saray harcamalarını kontrol altına almıştır. Eğitim alanında da bu dönemde ilerlemeler kaydedilmiş,

¹⁹ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.3, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 161-163.

²⁰ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C.4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 286.

1867'den 1895'e kadar 28 yıllık süre zarfında rüştiyelerde okuyan öğrenci sayısı dört kat artmıştır. Ayrıca demiryolları uzunluğunda da önemli gelişmeler olmuş, Şam-Hicaz demiryolu faaliyete geçirilmiştir.²¹

II. Abdülhamit'in sıkı idaresine karşı, devletin Meşrutî düzen ile tekrar şahlanacağını düşünen yeni bir muhalif grup doğmuştur. Kendilerini Yeni Osmanlılar ve Jön Türk hareketinin lideri sayan bu grup, kısa zaman içerisinde rejim aleyhtarı tüm muhalif unsurları bünyesinde barındırarak gücünü arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kaderini şekillendirecek olan bu grup, kendisini İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak tanımlayacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultanselim tarafında Askerî Tıbbiyeli öğrenciler olan İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Çerkez Mehmet Reşit tarafından 1889 yılında kurulmuştur. Cemiyeti kuran gençler, memleketin maruz kaldığı felaketlerin baş sorumlusu olarak hükümetin idare sistemini görmüş, milletin kaderini tek bir şahsın eline bırakmayarak Meşrutîyet'in yeniden ilan edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Cemiyet düzenli bir teşkilat haline geldikten sonra kurucular, Cemiyeti temsil etmesi için Ahmet Rıza Bey'e davet göndermişlerdir.²² Ahmet Rıza'nın davete iştirak etmesi ile birlikte İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti yerine A. Comte'un Pozitivist felsefesinden esinlenen İttihat ve Terakki adının Cemiyete verilmesi uygun görülmüştür. Ahmet Rıza, Yeni Osmanlıların siyasi fikirlerinin ardılı Jön Türk hareketinin baş ideoloğu olması ve Meşrutîyet'i ilan ettirmek için verdiği mücadele hasebiyle tarihte önemli bir şahsiyet olarak yer almıştır.²³

İç politikada karmaşık bir dalgalar içerisinde sürüklenen Osmanlı Devleti, dış politikada da bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Berlin Antlaşması'ndan sonra Girit Olaylarının patlak vermesi ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden yeni düzenlemeler ile sınır değişikliği istemesi, iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Girit adasında 1878 Halepa Fermanı ile kurulan statü Rumlara mühim imtiyazlar verse de Yunanistan bunu yetersiz bularak Rumları kışkırtmıştır. Çeşitli ayaklanmalardan sonra Osmanlı, Halepa Fermanı'nı bir süreliğine lağvetse de 1895 yılında yeniden uygulamaya koymuştur. Bu kaotik gelişmeler iki devlet arasındaki savaşı artık kaçınılmaz kılmıştır.²⁴

²¹ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.1, Cumhuriyet Yayınları, 1997, s. 52-53.

²² Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 45. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş tarihi bazı araştırmalarda 1892 yılı olarak da gösterilir. Bkz. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 1989.

²³ Erdem Sönmez, **Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 56.

²⁴ Uçarol, **a.g.e.** s. 323-325.

18 Nisan 1897’de başlayan savaş, Müşir Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Savaş ilanının ertesi günü Milona Savaşı’nı kazanan Ethem Paşa bir hafta içerisinde Yenişehir’i, 1 ay içerisinde de Tırhala’yı ele geçirmiş, 17 Mayıs’ta Dömeke önlerinde Yunan ordusunu bozguna uğratmış, Alman kurmaylarının altı ayda aşılabilir dedikleri Termopil Geçidini yirmi dört saatte aşarak Atina yolunu Osmanlı ordusuna açmış ve Gazi unvanına layık görülerek ödüllendirilmiştir.²⁵ Savaş, Avrupa devletlerinin araya girmesi ile son bulmuştur. İki devlet arasında İstanbul Antlaşması imzalanırsa da Osmanlı Devleti, savaşta ele geçirdiği Teselya’yı dahi masa başında alamayarak antlaşmadan beklediği sonuca ulaşamamıştır.

19. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa devletlerinin emperyalist yayılma gayeleri ve bu gayelerini yerine getirmek için küçük taşeron devletleri kendi emellerine alet etmesi, 20.yüzyıl başlarında da devam etmiştir. Özellikle siyasi birliğini tamamlayarak yeni bir güç haline gelen Almanya, Avrupa’da dengelerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Balkanlara hâkim olma isteği devam etmiş, İngiltere ve Fransa da konjonktürü her daim kendi lehlerine çevirmeye çalışarak yeni dengeler oluşturmaktan geri kalmamışlardır. Osmanlı Devleti ise Avrupa’da yaşanan bu yeni hamleler karşısında, dış siyasette kendisini garanti altına alacak yeni denge politikaları kurmaya özen göstermiştir.

İç politikada ise II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti’nin değişen maddi, manevi, kültürel, siyasi değerlerini göz önünde bulundurarak devletin varlığını devam ettirmek için daha İslami köklere ve geleneksel değerlere bağlı bir toplum tipi oluşturmayı amaçlamıştır.²⁶ Ancak Jön Türk hareketi, değişimi ve yeni siyasi dengeler içerisinde var olmayı başka fikir hareketlerinde görmüş ve ilk iş olarak Meşrutiyet’i yeniden ilan edebilmek için kendi bünyelerinde yer alan şahıslarla istişarede bulunmaya karar vermişlerdir.

Jön Türkler Abdülhamit’in despot yönetiminden dolayı bağlantılarını yurtdışında sürdürmüşlerdir. Öyle ki Paris’teki faal hareketleri, Fransız siyasetini dahi etkilemiştir. Fransa’da iki savaş arası dönemde mensup oldukları Radikal Parti’nin doktrininin yenilenmesi ve Fransa’da Üçüncü Cumhuriyet’in kurumlarının modernleştirilmesi için

²⁵ Mehmet Metin Hülagü, “Gazi Edhem Paşa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.13, s. 449.

²⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 337.

mücadele eden gruba, Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türklerin reformcu hareketlerini model aldıkları için kendilerine Jeunes Turcs diye hitap edilmiştir.²⁷

1870'lerin başında Jön Türk olarak anılmaya başlayan Osmanlı'daki bu aydın muhalefeti, 1889 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüştükten sonra cemiyet içerisinde hizipleşmeler başlamış ve 1900'lerin başına gelindiğinde kendi içlerinde ikiye bölünmüşlerdir. Bunlar, Ahmet Rıza'nın başını çektiği merkezîyetçiler ve Prens Sabahattin'in başını çektiği adem-i merkezîyetçiler olarak ikiye ayrılmışlardır. 1902'de toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'nde Prens Sabahattin grubun delegelerinin fazla olması nedeniyle adem-i merkezîyetçi ve müdahaleci fikirler ön plana çıksa da kesin bir sonuç elde edilememiştir. Ancak merkezîyetçi kanadın 1906'da Talat Bey tarafından Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almasından sonra ibre bu cemiyete dönmüş ve muhalif unsurlar bu cenah etrafında kümelenmeye başlamışlardır.²⁸

İttihat ve Terakki hareketinin ekseriyetle yurtdışında üslenmiş bir aydın muhalefetinden, ordu subaylarının kabullendikleri sonuç alıcı ve müdahaleci bir fonksiyona dönüşmesinde Makedonya sorunu etkili olmuştur. Yabancı tesirler sonucu elde kalan son Avrupa topraklarında da ıslahat yapılmazsa, bu toprakların da kaybedileceğini düşünen İttihatçılar çareyi Meşrutiyet'in ilanı için orduyu kullanmakta bulmuşlardır. İngiltere ve Rusya'nın Reval Görüşmelerini gerçekleştirerek Makedonya'yı paylaşma fikrinden sonra ise Cemiyet, kendi varlığını iyice açığa vurmuş ve Manastır'a bildiriler asarak Abdülhamit yönetimini pasifize etmiştir. Nitekim Niyazi ve Enver Paşa'nın dağa çıkmasıyla birlikte Bab-ı Âli üzerindeki baskılar artmış, padişah tüm bu eylemler sonucu 1908 yılında Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek zorunda kalmıştır.²⁹

Meşrutiyet'in yeniden ihyasından sonra Osmanlı vilayetlerinde bir takım karışıklıklar yaşanmıştır. 1908 yılının Ekim ayında Avusturya, Berlin Antlaşması'ndan beri fiilen kendi güdümünde bulunan Bosna Hersek'i ilhak etmiştir. Bu olayı takiben birkaç gün içerisinde Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş; akabinde de Girit, Yunanistan ile birleşmiştir. Yaşanan bu kaos ortamında Osmanlı Devleti ise, yalnızca Avusturya'ya karşı reaksiyonda bulunmuştur. Avusturya'nın eyleminden sonraki üç gün içerisinde İstanbul'daki halk, Avusturya dükkanlarına müşteri girişini engellemişler ve Avusturya'ya karşı boykota

²⁷ Michel Vovelle, "Karl Marx: Tarih Hiçbir Şey Yapmaz; Her Şeyi Yapan, Gerçek ve Canlı Olan İnsandır", **Tarihçiler**, Veronique Sales (Haz.), Çev. Elif Bildirici, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 70.

²⁸ Mustafa Çalık, "Jön Türkler'den Jön Müslümanlar'a: Bir Gafletin Tarihi Yahut Bir Muhalefet Tarzının Zihniyet Kalıbı", **Türkiye Günlüğü**, 126/Bahar 2016, s. 33.

²⁹ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1908-1923", **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29-30.

başlamışlardır. Boykot, Osmanlı'nın 1909'da ilhakı tanınması ve Avusturya'nın iki buçuk milyon lira ödemeyi onaylamasından sonra kaldırılmıştır.³⁰

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra her ne kadar toprak kayıpları olsa da ilk dokuz ay hürriyet sarhoşluğu içerisinde geçmiştir. Ancak tam dokuz ay beş gün sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolü henüz sağlayamaması, Meşrutiyet'in ilgasını isteyen kitlenin ayaklanmasına neden olmuştur. Rumi 31 Mart 1325'e tekabül eden ayaklanma, Selanik'te bulunan üçüncü ordunun İstanbul'a gelip isyanı bastırması ile durdurulmuş, akabinde Sultan Hamit'in hal'iyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet bu açıdan iki devre ayrılmıştır: Birinci devre 23 Temmuz 1908'den (Rumi 10 Temmuz) 13 Nisan 1909'a kadar (Rumi 31 Mart 1325) sürmüş ve bu süre zarfında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet mekanizmasına tam olarak hakim olamamıştır. 31 Mart Hadisesinden 1918'e kadarki süreç olan ikinci devrede ise Cemiyet, devletin mukadderatına hakim kesilmiştir.³¹

31 Mart Vakasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet mukadderatına hakimiyeti hemen olmamıştır. Cemiyet mensupları 1913'e kadar genç ve tecrübesiz olmaları sebebiyle sorumluluk almaktan çekinmişler, Bab-ı Âli'nin gölgesinde kalmışlar ve inisiyatifli yasama organı olan meclise vermişlerdir. Bu bakımdan 1908-1913 arası "Denetleme İktidarı", 1913-1918 yılları arası ise "Tam İktidar" dönemleri olarak da adlandırılmıştır.³²

Osmanlı Devleti, bahsi geçen iç karışıklıklar, rejim değişikliği gibi sorunlar ile uğraşırken, dünyada endüstrileşme faaliyetleri hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. Üretim ihtiyacını metropollerinin dışında da sürdürmek isteyen Avrupalı devletler, bu doğrultuda hammadde ihtiyacını karşılamak için Afrika ve Orta Doğu sınırlarına yönelmişlerdir. Özellikle Kuzey Afrika'nın Avrupa devletlerine uzak bir konumda bulunmaması ve Osmanlı Devleti'nin bölgeyi savunacak gücünün olmaması, bu kıtayı sömürgeci devletler için cazip bir merkez haline getirmiştir. Nitekim Fransa'nın 1830 yılında Cezayir'i, 1881 yılında Tunus'u işgal edip kendi topraklarına katması, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'a yerleşmesi, bu durumun en belirgin misallerini oluşturmuştur.

19.yüzyılın sonlarında siyasi birliğini tamamlayan İtalya'nın jeopolitik olarak kendisine yakın olan Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını ele geçirmek istemesi, bu minvalde kaçınılmaz bir talep olmuştur. İtalya, bu talebi için evvela İngiltere ile anlaşmıştır. Trablusgarp'ı ele geçirmek için uzunca bir süreden beri hazırlanan İtalyanlar

³⁰ Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908**, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 189.

³¹ İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 5.

³² Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyet'in İlanı", **Doğu Batı**, C. 1, No.45, İstanbul, Temmuz 2008, s. 78.

bölgeye yüz bin kişilik bir kuvvet göndermiş, donanmasını tüm teçhizatları ile hazır etmiştir. Osmanlı Devleti ise Trablusgarp'ı savunacak askeri bir gücü olmamasına rağmen savaşmadan terk etmek istememiştir. Bu doğrultuda Meşrutiyet'in ilanında önemli roller üstlenmiş Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Nuri Bey (Conker), Eşref Bey (Kuşçubaşı), Halil Bey (Kut), Albay Neşet Bey ve isimlerini sayamadığımız Osmanlı ordusunun bazı subayları, Trablusgarp'a giderek sivilleri örgütlemiş ve İtalyanlara karşı mukavemet meydana getirmişlerdir.³³

Trablusgarp'taki bir avuç Türk gönüllüsü, dönemin en güçlü donanmalarından birine karşı önemli bir direniş göstermişlerdir. İtalyanlar tüm donanmasını yığmasına, yüz bine yakın askerle karaya çıkmasına, bir savaşta ilk kez hava kuvveti/uçak-balon kullanmasına karşı Türk subaylarının organize ettiği mukavemeti kırmayı başaramamışlardır. İşler Osmanlı lehine iyi bir şekilde devam ederken 1912 yılında İttihat ve Terakki yanlısı Said Paşa hükümetinin görevinden azledilmesi ve yeni kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin Harbiye Nazırı olarak Trablusgarp mukavemetine sıcak bakmayan Nazım Paşa'yı getirmesi işleri değiştirmiştir. Keza yeni hükümet evvela Roma ile barış yolları aramış, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasından sonra yazılı bir emir yayınlayarak Trablusgarp'taki subayların İstanbul'a dönmelerini emretmiştir. Balkanların Osmanlı Devleti için daha elzem bir rol oynadığını düşünen subaylar da bu karara iştirak ederek Trablusgarp savunmasını bitirmek durumunda kalmışlardır. Böylece Trablusgarp, kazanıldığı halde kaybedilen bir toprak olmuş ve 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile İtalyanlara bırakılmıştır.³⁴

Balkan devletlerinin 1912'de birleşerek Osmanlı'ya savaş ilan etmesi, Osmanlı Devleti'ni felakete sürüklemiştir. Trablus çöllerinde savaşan ordunun yeniden seferberliğe geçmesi hayli zaman almış, ordu maddi ve manevi olarak hazır duruma getirilememiştir. Ordunun önceden hazırladığı stratejik hareket planları, Harbiye Nezareti değişikliği sonucu uygulanamamıştır. Öyle ki Nazım Paşa, Mahmut Şevket Paşa'dan kalma planları yalnızca kağıt üzerinde incelemiş, pratiğe dönüştürememiştir. 8 Ekim 1912'de saldırıya geçen devletlerden Sırbistan, Karadağ, Yunanistan tüm Makedonya'yı ele geçirmiş, Bulgaristan ise Doğu Trakya'yı da alarak başkent sınırı sayılan Çatalca hattına kadar ilerlemiştir. Savaşmaya takati kalmayan kabine, düşmanla mümkün mertebe anlaşma zemini aramaya çalışmıştır.³⁵

³³ Hale Şıvgın, "Trablusgarp Savaşı", **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 283.

³⁴ Ahmet Efe, **Kuşçubaşı Eşref Efsaneden Gerçeğe**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 63-64.

³⁵ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 143.

Balkan Savaşı devam ederken İttihat ve Terakki Cemiyeti bir yandan yer altında da örgütlenmeye çalışmıştır. Gizlilik esasına dayanan ve fedai kadrolarından oluşan yeni oluşumu ile bir hükümet darbesi planlamıştır. Bu plan doğrultusunda Cemiyet, Kamil Paşa hükümetinin Edirne'yi Bulgarlara teslim edeceği propagandasını yaparak, gerçekleştireceği hükümet darbesini meşrulaştırmaya çalışmıştır. 23 Ocak 1913 günü aralarında Enver Paşa, Talat Paşa, Sapançalı Hakkı, Filipeli Hilmi, Yakup Cemil, Mithat Şükrü gibi hem fikir adamları hem de fedai kadrolarının bulunduğu isimler ile Bab-ı Âli önüne gelen İttihatçılar, evvela Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüş, akabinde Kamil Paşa hükümetini istifaya zorlamışlardır. Daha sonra Kamil Paşa'nın istifa mektubunu alan Enver Paşa, mektubu padişah Mehmet Reşat'a sunmuştur.³⁶

Mustafa Kemal, Fethi (Okyar) gibi ordunun içerisindeki bazı subaylar askerin siyasete çok fazla müdahil olmasını, İttihat ve Terakki'nin yıllık kongresinde tenkit etseler de getirdikleri bu eleştiriler Enver Paşa'nın etkili olduğu genel merkez tarafından dikkate alınmamıştır. Keza aynı subaylar Bab-ı Âli baskınına da eleştirmiş, bu vakaya karışanların cezasız kalmalarını protesto etmişlerdir. Özellikle Mustafa Kemal ile Enver arasında öteden beri var olan gizli soğukluk 1913'den sonra politik ve askeri olarak onarılması mümkün olamayacak bir anlaşmazlığa dönüşmüştür.³⁷

Bab-ı Âli Baskınından sonra sadarete gelen Mahmut Şevket Paşa hükümeti, mevcut konjonktürü kabullenmekten başka çare göremeyince 30 Mayıs'ta Edirne'yi Bulgaristan'a terk eden antlaşmayı Londra'da imzalamıştır. İttihatçılara muhalif olan bir grup, Edirne'nin Bulgarlara bırakılmasına tepki göstermiş ve tepkilerini eylemsellik boyutuna taşımıştır. Bu doğrultuda, 11 Haziran 1913'de Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenleyerek öldürmüşlerdir. Fakat suikast, kamuoyunda ters etki yaratarak rüzgarı İttihat ve Terakki lehine çevirmiştir. Özellikle Balkan Savaşı'nda muvaffakiyet kazanmış iki devlet Bulgaristan ve Sırbistan'ın anlaşmazlığa düşmesi ve Bulgaristan'ın arkasında zayıf bir kuvvet bırakarak Trakya'dan çekilmesi, kamuoyunda İttihat ve Terakki lehine oluşan bu rüzgarı güçlendirmiştir. Bu fırsattan yararlanan İttihat ve Terakki yönetimi, Edirne'yi tekrar Osmanlı topraklarına katmak için iki kolordu ile harekete geçmiştir. Bir yandan Fahri Paşa'nın kumanda ettiği ve Enver Paşa'nın kurmaylığını yaptığı kolordu, bir taraftan da Hurşit Paşa'nın kumanda ettiği ve Mustafa Kemal'in kurmaylık yaptığı Bolayır Kolordusu, Edirne istikametine ilerlemiştir. Kurmaylar arasındaki bu yarış bir süvari kolunun başında birinci

³⁶ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 71-74.

³⁷ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları (Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s. 14-15.

gelerek bitiren Enver Paşa kazanmış ve Edirne Fatihî unvanını almaya hak kazanmıştır.³⁸ İkinci Balkan Savaşı'nda müttefik devletlerin aralarında yaşadığı uzlaşmazlık, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından fırsata çevrilmiş, Doğu Trakya yeniden hakimiyet altına alınmıştır. Ayrıca Hürriyet Kahramanı unvanından sonra Edirne Fatihî unvanına da ulaşan Enver Paşa, Cemiyet'in tek adamı haline gelmiş ve Cihan Harbi öncesinde devletin kontrol mekanizmalarını ele geçirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan evvel İttihat ve Terakki yönetimi, kamuoyunda bilinenin aksine savaşa kayıtsız şartsız Almanya'nın yanında girme teşebbüsünde bulunmamıştır. İlk olarak İngiltere ile ittifak yapılmak istenmiş ancak olumlu sonuç alınamamıştır. Osmanlı hükümeti daha sonra Rus ve Fransızlara yaklaşma ümidi ile Talat Paşa'yı Livadya ve Bükreş'e göndererek zemin yoklamış, Rusya ile ittifak temasları arasa da olumsuz dönüt almıştır. Cemal Paşa, Cihan Harbi'nden hemen evvel Fransa ile ittifak kurmak için Fransa'ya gitmiş ancak Fransızlar kendisine yüz vermemiştir. Osmanlı hükümeti, Yunanistan ile dahi ittifak teşebbüsünde bulunmuştur.³⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasının temel nedeni, Osmanlı coğrafyasında bulunan Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının, hammadde arayışında olan emperyalist devletlerce ele geçirilmek istenmesinden kaynaklanmıştır. Bu doğrultuda bu bölgeleri kontrol etmek isteyen İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletler çok daha evvelden kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını zaten paylaşmışlardır. Osmanlı Devleti bunun üzerine kısmen zaruri kısmen istekli bir şekilde, kendi üzerlerinde müstemleke ve tahakküm kurmak istemeyen Almanya ile ittifak yapmıştır. Almanya'nın 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı ordu modernleşmesinin bizatihi dahilinde bulunması da bu ittifakta etkili olan bir başka faktör olmuştur. Böylece, Birinci Dünya Savaşı evvelinde Osmanlı Hükümetinin sömürgeci güçlere karşı mukavemet gösterecek ve topraklarını koruyacak güçlü, çağa ayak uydurmuş bir orduya ihtiyacı elzem haline gelmiştir. Bu ordunun modernleştirilme süreci ise 18.yüzyılın sonundan itibaren başlamış, 19.yüzyıl ile devam etmiş, 20 yüzyıl başında alınan radikal kararlar çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı'na hazır hale getirilmeye çalışılmıştır.

2. 19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Kadar Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Askeri Değişimler

19. yüzyılın ikinci yarısında ordunun yaşadığı değişime bakıldığı zaman, Osmanlı askeri tarihinin 18.yüzyılın ikinci yarısında uyguladığı askeri reformlardan beslendiği görülür. Avrupa'da Roma sonrası kurulmuş ilk daimi ordu olan yeniçeriler ile tımarlı sipahi

³⁸ Okyar, Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s. 15.

³⁹ M. Hanefî Bostan, **Said Halim Paşa: Bir İslamcı Düşünür**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 50.

süvarilerinden oluşan Osmanlı ordusu, pek çok Avrupalı tarihçi tarafından yenilmesi güç bir ordu olarak görülmüştür. Ancak 18.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ordunun asker kompozisyonu büyük ölçüde değişkenlik göstermiştir. Bilhassa kara kuvvetleri teşkilatı, Kıta Avrupa'sındaki gelişmelerle paralellik göstermiş ve Avrupa'da dönemin güçlü ordusu hangisiyse onu model alan bir savunma gücüne dönüşmüştür.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle var olan ilişkisi, Lale Devri'nden sonra daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Osmanlı'nın, eski düşmanlarını bir model olarak algılama süreci ilk olarak orduya tezahür etse de askeri reformlarda tek bir devlet model alınmamıştır. Hariçte ve dahilde mevcudiyetini koruma mücadelesi veren Osmanlı ıslahatçıları için ana sorun, ordudaki silah ve disiplin problemlerini çözmek olmuştur. Osmanlı pragmatizmi olarak adlandırılan bu tavır hukuki, idari, bilimsel yanlardan ziyade yalnızca askeri öncelikler dikkate alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle Fransa'nın vatandaş ordusu kurarak zaferden zafere koşması, Osmanlı Devleti'nin orduyu modernleştirme sürecinde, ilk olarak Fransız askeri sisteminden etkilenmesine sebep olmuştur.⁴¹

Lale Devrini takip eden I. Mahmut (1730-1754), III. Mustafa (1754-1774) ve I. Abdülhamit (1774-1789) dönemlerinde yapılan askeri değişikliklerde Fransız askeri motifleri kendisini göstermiştir. I. Mahmut döneminde asıl adı Comte de Bonnevale olan Fransız generali Humbaracı Ahmet Paşa, Osmanlı'da Batılı tarzda ilk askeri eğitim kurumu olan "Hendesehane'yi" kurarak orduya, Batılı tarzda yeni talimler ve savaş oyunları öğretmiştir. Humbaracının ölümünün ardından III. Mustafa döneminde payitahta gelen Baron de Tott zamanında da askeri çalışmalar devam etmiş, Tophane yeniden düzenlenerek "Sürat Topçuları" isimli yeni bir sınıf kurulmuştur.⁴² Ancak iyi niyetli bu değişiklikler yüzeysel olarak yapılması ve ordudaki eski ile yeni arasındaki korelasyonun tam olarak oturtulamaması hasebiyle başarısız olmuş ve Osmanlı'nın Ruslara karşı (1768-1774) muhabere meydanındaki mağlubiyetini engelleyememiştir.

III. Selim devrine gelindiğinde, bir zamanlar Avrupa'ya korku salan Osmanlı devşirme sisteminin diriltmesi olasılığının kalmadığı fikri devlete hakim olmuştur. Bu bağlamda askeri reform projelerine destek verilerek üç tür eğilimin üzerinde durulmuştur. İlk olarak Tımarlı sipahiler ile Kapıkulu ocaklarını eski düzenlerine dönecek şekilde iyileştirmek

⁴⁰ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 41-42.

⁴¹ Fatih Yeşil, **İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 114-116.

⁴² Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)", **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908)**, C.3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 303-304.

amaçlanmıştır. İkinci olarak bunları eski durumlarına döndürme kisvesi altında üstü kapalı bir şekilde modern yöntemleri uygulamak hedeflenmiştir. Üçüncü olarak ise bunların düzelme olasılığı kalmadığından Nizam-ı Cedid isimli yeni bir ordu kurmak ve bu orduyu eski ocaklar tasfiye edilinceye kadar eskilerle karıştırmamak gayesi güdülmüştür.⁴³ III. Selim bu girişimleri ile orduyu ve ulemayı ürkütmeden, zamana ve sabra dayanan bir anlayış ile istediği değişimi gerçekleştirebileceğini düşünmüştür. Nizam-ı Cedid ordusu, Mısır önlerinde kendisinden esinlendiği Fransız ordusunu dış desteklerle mağlup da etmiş, ancak bu zafer dahi, onun yok olmasını engelleyememiştir. Orduda III. Selim'in tasavvur ettiği eskiyi hemen yok etmeden evvela restore etme anlayışı, askeriyede yeni bir dikotomi meydana getirmiştir. Bu askeri dikotomi, eski ordunun ulema ile işbirliği neticesinde, Nizam-ı Cedid'in lağvedilmesi sonucunu doğurmuştur.

18.yüzyılda gerçekleştirilmek istenen askeri reformların yüzeysel bir zeminde kalması ve muvaffakiyetsizlikle sonuçlanmasından sonra 19.yüzyıl reformcuları, ordunun reformu için daha radikal ve bütüncül davranışlar sergilemişlerdir. Askeri modernleşme, şüphesiz Osmanlı modernleşmesinin ana çekirdeğini ve itici kuvvetini oluşturmuştur. Bu doğrultuda III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmut, askeri idari ve mali ıslahatların önünde büyük bir engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında kaldırmış, yerine "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ordusunu kurmuştur. Bunun yanında Prusya yedek ordusunu andıran "Redif Teşkilatı" kurulmuş ve "Seraskerlik" makamı ihdas edilmiştir. Ancak Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu da tam manasıyla modern bir ordu olamamıştır. Kapıkulu askerlerinden topçu ve cebeciler bırakılmış, böylece bazı eski yeniçeri subayları şimdiki ordunun komuta kademelerinde görev almışlardır. Ayrıca eski reform denemelerinden olan ve selefi III. Selim döneminde kurulan "Mühendishane-i Berri Hümayun" gibi askeri eğitim kurumları da halen ayakta kalmışlardır. Yine de tüm bu gelişmelere rağmen II. Mahmut dönemindeki askeri reformlar hayatın her alanına yayılmış, modern askeri eğitim için gerekli olan doğa bilimleri, matematik, tıp gibi dallar Osmanlı'nın kültür ortamına bu dönemde girmiştir.⁴⁴

Osmanlı idarecileri, takip ettikleri dış politika doğrultusunda askeri yardım alınacak devletin politikası ile Osmanlı'nın güttüğü politikanın örtüşmesine dikkat etmişlerdir. Yabancı askeri uzman ve danışmanları, Avrupa'da o tarihte paradigma ordusu hangisiyse ondan seçmeye özen göstermişlerdir. Askeri heyetlerin, 18. yüzyılda Fransa'dan, 19. yüzyılda

⁴³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 88.

⁴⁴ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 43-44.

ağırlıklı olarak Prusya'dan gelmesi, keza Osmanlı donanmasında 19. yüzyılda İngilizlerin danışmanlık yapması, devletin Avrupa'daki siyasi gelişmelere göre gardını alıp tercihlerini bu doğrultuda biçimlendirmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla 19. yüzyıl başlarında Osmanlı askeriyesi, Fransa'nın Mısır topraklarında askeri danışmanlığa soyunarak Mehmet Ali Paşa'nın ordusunda Napolyon'un subaylarını öğretmen olarak değerlendirmesi sonucu, ibreyi Prusya'ya yönelterek, Prusya'dan Osmanlı kara ordusunu hazırlamasını istemiştir.⁴⁶

Prusya ordusundan izin almış görünen Yüzbaşı Moltke ve Teğmen von Bergh İstanbul'a gelmişlerdir. II. Mahmut tarafından takdirle karşılanan Alman subaylar Osmanlı hizmetinde kalmışlardır. Bu subaylardan biri olan Moltke, Türkiye Mektuplarında devletin içerisindeki yozlaşmadan, padişahın despot dahi olamayacak kadar hakimiyetsizliğinden, ordunun yeniden düzenli bir şekilde revize edilmesi gerektiğinden, idari işlerin rüşvet karşılığı görülmesinden, devletin iktisadi olarak orduyu beslemekte zorlandığından geniş bir şekilde bahsetmiştir.⁴⁷ Moltke'nin tenkitlerinde ne kadar haklı olduğu Osmanlı'nın kendi valisi olan Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna yenilmesiyle daha da netlik kazanmıştır.

II. Mahmut döneminde Prusyalı subay sayısı daha da artmıştır. Moltke'nin padişah üzerinde bıraktığı derin tesirden sonra Sultan, Prusya ve Avusturya'dan kendilerine subay göndermelerini, Türkleri de kendi askeri okullarına kabul etmelerini talep etmiştir. Bunun akabinde Prusya beş subayını daha göndermiştir. Bu rakam, her ne kadar talep edilen sayının altında olsa da ileride orduda oluşacak Alman nüfuzunun ilk tohumlarını atmıştır. Bu nüfuz arada kesintilere uğrasa da zaman içerisinde daha da güçlenerek Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.⁴⁸

Osmanlı ordusundaki Alman nüfuzunun bir dönem kesintiye uğramasında, Tanzimat'la birlikte Fransız nüfuzunun tekrar yükselmesi sebep olmuştur. Çünkü Fransız ordusu İtalya, Avusturya, Meksika ve Uzak Doğu'da kazandığı zaferler ile yeniden Avrupa'nın paradigma ordusu haline gelmiştir. Ayrıca 1848 İhtilalleri'nin Avrupa'daki yansımalarından sonra ortaya çıkan Macar ve Leh mülteci askerler de Osmanlı ordusu tarafından konjonktüre uygun bir şekilde Ruslara karşı canları korunarak ve Müslüman olma şartları ile Osmanlı ordusuna kazandırılmıştır. Kırım Savaşı esnasında İngiltere ve Fransa ile

⁴⁵ Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 80.

⁴⁶ Arnold J. Toynbee, **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, C.1, Cumhuriyet Yayınları, 1999, s. 58.

⁴⁷ Helmuth Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, (Ed. Ahmet Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 56-63.

⁴⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015, s. 115.

ittifak kurulması da Alman nüfuzunu engellemiştir. Dolayısıyla II. Mahmut döneminde gelen ilk Prusyalı heyetten sonra II. Abdülhamit devrine kadar payitahta resmi Alman askeri misyonu gelmemiştir.⁴⁹

Tanzimat'tan sonra orduyu çağdaşlaştırma ve alafranga eksenli bir nizam verme anlayışı devam etmiştir. Keza ferman, askerlik işlerini monolitik bir mükellefiyet haline getirmiştir. Bu minvalde askerlik, herkesin belirli bir süre içerisinde gerçekleştireceği vatani bir misyona dönüştürülmüştür.

Tanzimat'tan sonra Abdülmecit, Osmanlı coğrafyasının genişliğini dikkate alarak orduyu beş büyük bölgeye ayırmıştır. Ordulardan ikisinin merkezi İstanbul olmuş; ilki "Hassa Ordu-yu Hümayun Dairesi", ikincisi ise "Dersaadet-i Ordu-yu Hümayun Dairesi" olarak adlandırılmıştır. Hassa Ordusu Bursa, Aydın, Balıkesir, Biga, İzmit, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Hamid, Teke ve Alanya bölgelerini içerisine almıştır. Dersaadet Ordusu'na ise Ankara, Kastamonu, Edirne, Konya, Amasya, Bolu, İçel, Viranşehir, Büyük-Küçük Çekmece, Kartal ve Gebze bölgeleri bağlanmıştır. Diğer üç ordu "Anadolu", "Rumeli" ve "Arabistan" orduları olarak isimlendirilmişlerdir. Anadolu ordusunu merkezi ilk olarak Sivas olarak belirlenmiş ancak daha sonra Harput olmuştur. 1848 yılında Bağdat merkez olmak üzere "Irak ve Hicaz Ordu-yu Hümayun'u" isimli altıncı ordu oluşturulmuştur. Böylece devletin yıkılışına kadar geçerliliğini koruyacak esas düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu ordular ise yalnızca bağlı bulunduğu bölgeyi korumakla yükümlü olmamış, ihtiyaç halinde diğer bölgelerde de görev almışlardır. Hassa Ordusu Seraskerin (daha sonra Harbiye Nazırı) komutasında, diğer ordular ise Müşir rütbeli subayların komutasında bulunmuştur.⁵⁰

1856 yılında toplanan Paris Kongresi'nde Avrupalı devletler gayrimüslim tebaanın haklarının genişletilmesi isteğini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti ilan ettiği Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerden askerliğini yapmamak karşılığında alınan Cizye vergisini Fransa'nın baskılarıyla kaldırmıştır. Böylece gayrimüslimlerin orduda görev alabilmelerinin önü açılmıştır. Islahat Fermanı'na en büyük tepki askerlik yapmak istemeyen gayrimüslimlerden gelmiştir. Ferman ile ordu, dış tesirler sonucu olsa da, dini kaideler ile değil, hukuk normları ile işleyen herkes için eşit bir yapıya getirilmeye çalışılmıştır. Ancak Müslüman tebaadan tepkiler de hemen akabinde orduya sirayet etmiştir. Kuleli Vak'ası adı

⁴⁹ Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *a.g.m.*, s. 89-90.

⁵⁰ Musa Çadrcı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 806-807.

verilen olay, ordudaki bir grubun, ulema desteğiyle Ferman'a karşı bir tepki olarak Abdülmecit ve yöneticileri darbeyle tahttan indirmeyi amaçlamış lakin başarılı olamamıştır.⁵¹

Osmanlı ordusundaki medcezirli ıslahat çalışmaları, kısa zamanda önemli bir yol olsa da 93 Harbi'ndeki mağlubiyeti önleyememiştir. Bu mağlubiyette Fransa ve İngiltere'nin gerek siyasi gerek askeri desteği minimal seviyeye indirmesi etkili olmuştur. Ordudaki reformları Avrupalı danışmanlar aracılığı ile gerçekleştirebilen Osmanlı Devleti, çareyi Moltke döneminden sonra yeniden Almanlarda aramaya başlamıştır. Ayrıca Prusya'nın Avusturya-Macaristan ve Fransa'ya karşı galibiyetleri de bu süreçte etkili olmuştur. Bu bağlamda Bab-ı Âli, siyasi konjonktürü göz önünde bulundurarak askeri yardım talebini, Osmanlı toprak bütünlüğünde gözü olmayan devletlere ve savaş kazanan ordulara yöneltmeye devam etmiştir.

II. Abdülhamit ile birlikte askeri reformlar, Alman askeri danışmanlar ile doğru orantılı bir şekilde ilerlemiştir. II. Abdülhamit, askeri reform hareketlerinde Almanya'yı tercih etse de ilk başlarda Osmanlı ordusunun rol modeli Fransa'dan danışman istemiştir. Bu durumun oluşmasında hem Fransa'nın desteğini kaybetmemek, hem de orduda Alman tekelinin oluşmasını engellemek etkili olmuştur. Ancak Fransa'nın talepleri görmezden gelmesiyle meydan tek taraflı olarak Almanya'ya kalmıştır. Almanya'dan 1880 yılında resmi istekte bulunulduktan sonra, 1882 yılında Albay Otto August Johannes Kaehler liderliğindeki küçük bir askeri heyet Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Kaehler gelir gelmez kısa bir incelemede bulunmuş ve kapsamlı bir teşkilatlanma teklifi hazırlamış, teklif padişah tarafından onaylanmıştır. Onaylanan plan, ordunun üç başat eksikliği ve ehliyetsizliği üzerinde durmuştur: Kurmay hizmetinin verilememesi ve emir komuta yapısındaki düzensizlikler, problemler Redif sistemi, askeri eğitimin yetersizlikleri Kaehler'in raporunun bu üç başat sorununu oluşturmuştur.⁵²

1883 yılında ise Kaehler Paşa'nın bahsettiği Osmanlı'nın askeri eğitim konusundaki eksikliklerini incelemek için Binbaşı Von der Goltz İstanbul'a gelmiştir. Von der Goltz geldikten sonra uzun yıllar Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Goltz Paşa, selefi Kaehler'in raporunun, Şarklı bir millet için oldukça uzun ve komplike olduğunu söylemiştir. Goltz'un bu söylemde bulunmasında eğitim görmüş subay ve astsubayı çok az olan, asker toplamak için yeterli bürokratik bir sisteme sahip olmayan, ulaşım koşulları ilkel düzeyde bulunan bir ülkede bu projenin uygulanabileceğinden şüphe duyması etkili olmuştur. Alman reformcuların önerilerinin birbirleriyle çelişik olması doğal olarak payitahtı da

⁵¹ Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 517-521.

⁵² Mesut Uyar, Edward J. Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 415.

kuşkulandırmıştır. Özellikle Alman subayların Türkçe öğrenememeleri ve geleneksel ordu düzeninden bihaber olmaları bu kuşkuları arttırmıştır. Padişah, askerlik vazifesinden pek anlamadığı için bu konuyla Türk subaylarının alakadar olmasını istemiştir. Alman subaylar ise hatıraları aracılığı ile padişahın özde değil sözde askeri ıslahat yanlısı olduğunu ve modernleşebilecek bir ordudan politik olarak çekindiğini dile getirmişlerdir.⁵³ Ordudaki Türk ve Alman grupları arasındaki lisan, ekonomi, rütbe, terfi gibi hizipleşmenin nüveleri oluşmaya başlamış ve Cihan Harbi'nin sonuna kadar çözülemeyecek sorunların tohumları bu dönemde atılmıştır.

Osmanlı ordusu içerisinde orduyu en iyi tanıyabilen ve Osmanlı komutanlarını en iyi anlayabilen tek kimse Von der Goltz olmuştur. Bu sebepten devlet kademesindeki görev süresi sürekli olarak uzatılmıştır. 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet'ten sonra İttihat Terakki tarafından tekrar İstanbul'a çağırılmıştır. Goltz Paşa, Alman askeri makamları tarafından hazzedilmeyen biri olsa da Türk subayları tarafından çok sevilmiştir. Böylece Osmanlı ordusunun eğitimi, donanımı ve stratejisi itibarıyla Alman Genelkurmayı ile bütünleşmesinde en büyük tesir onun olmuştur.⁵⁴ Ayrıca Goltz Paşa, Abdülaziz döneminde başlayan ordunun ağır silah ihtiyacını karşılamak için Alman "Krupp" firmasından yapılan ithalatı da devam ettirmiştir. 1861-1912 yılları arasında yaklaşık 4500 top ithal edilmiş ve bunların çoğu Goltz'un bizatihi görev yaptığı yıllar arasında sipariş edilmiştir. Krupp topları ile birlikte zamanın en iyi tüfeği olan "Mauser" ve barut gibi mühimmatlar da Goltz'un verdiği raporlar sonucunda Osmanlı envanterine kazandırılmıştır.⁵⁵

II. Abdülhamit dönemi sonlarına doğru Osmanlı ordusu teşkilatlanmasını ülke çapında tamamlamıştır. Jeopolitik konum ve nüfus göz önünde tutularak devlet, yedi ordu bölgesine ayrılmıştır. Orduların yerleşimi şöyledir:

1. Ordu: Merkezi İstanbul. Kastamonu, Ankara vilayetleriyle Hüdavendigâr vilayetinin Bursa ve Ertuğrul Sancakları, Kocaeli Sancağı ve İzmit'i kapsamıştır.

2. Ordu: Merkezi Edirne. Konya, Edirne vilayetleriyle Hüdavendigâr vilayetinin Bursa ve Ertuğrul Sancakları dışarısında kalan yerler bağlanmıştır.

3. Ordu: Merkezi Selanik. Selanik, Kosova, İşkodra, Yanya, Manastır ve Aydın vilayetleri

⁵³ İlber Ortaylı, **II. Abdülhamit Döneminde Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 61.62.

⁵⁴ Ortaylı, **a.g.e.** s. 64-65.

⁵⁵ Fatih Tetik, Serdal Soyluer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayi", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 109.

4. Ordu: Merkezi Erzincan. Erzurum, Trabzon, Sivas, Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakır vilayetleri

5. Ordu: Merkezi Şam. Suriye, Beyrut, Halep, Adana, Kudüs müstakil sancağı

6. Ordu: Merkezi Bağdat. Basra, Bağdat, Musul ve Yemen vilayetleri

7. Ordu: Merkezi Sana. Trablusgarp vilayetiyle Bingazi Sancağı, Hicaz vilayeti.⁵⁶

Abdülhamit'in ordu teşkilatlanması, askeri reformları ve askeri okullarda yaptığı bir takım düzenlemeler, ordudaki subay sınıfına olumlu olarak yansımıştır. Askeri okullarda yabancı dil eğitimi ile hariçteki gelişmeleri takip ederek mezun olan subaylar, Kurmaylık eğitimi de aldıktan sonra Osmanlı yenileşmesinin ana çekirdeğini oluşturan askeri reformların bizatihi uygulayıcısı haline gelmişlerdir. 1897 yılında Yunanlıların mağlup edilmesi de ordunun kendine güvenmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde subay sınıfının kendine güvenip Sultan Hamit'ten bağımsız hareket etmesinde, gayrinizami harp tecrübeleri de etkili olmuştur. Merkezi idare, Avrupalı devletler ve Balkan komitacılarının paylaşmak istediği Makedonya gibi çatışma bölgelerini, imparatorluğun geri kalan kısmından tecrit ederek kamuoyunu iç sıkıntılardan uzak tutmak istemiştir. Bu sayede subaylar, payitahttan ve Seraskerlikten bağımsız olarak muhtelif gayrinizami harp taktik ve tecrübeleri geliştirmeye başlamışlardır. Bu da onların, Makedonya'da beklenmedik ölçüde inisiyatif ve hareket serbestisi kazanmalarına vesile olmuştur. Ancak gayrinizami harp sahasında yetişen subaylar, ileride konvansiyonel savaşın realitesine uymakta büyük zorluklar çekmişlerdir. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı, bu ahvalin gözle görülür örneği olmuşlardır.⁵⁷

Makedonya'da komitacılarla mücadele ederek gerilla tipi savaşı öğrenen subay sınıfı, Kanun-i Esasi'yi tekrar ilan ettirmek için bölgede kazandıkları tecrübeyi merkezi idare üzerinde uygulamaya başlamışlardır. Bu doğrultuda Manastır ve Selanik'te ayaklanma çıkaran Kolağası Niyazi ve Enver Paşa gibi subaylar, isyanı kısa sürede tüm Makedonya'ya yaymış ve padişahı Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda bırakmışlardır. 1 yıl sonra yaşanan 31 Mart Vak'ası'nı Selanik'te bulunan 3.Ordunun bastırması ile ordu, rejimin ve yeniliklerin koruyucu statüsüne yükselmiş, sarayın vesayetini yıkarak devletin velayetini üzerine almıştır.

Meşrutiyet'in ilanından sonra ordu teşkilatında daha radikal değişimlere gidilmiştir. Goltz'un bir dönem asistanlığını yapan Ahmet İzzet Paşa gibi Alman askeri tedrisatından

⁵⁶ Çadırcı, a.g.m. s. 808.

⁵⁷ Uyar, Erickson, a.g.e. s. 439.

geçmiş kurmay subaylar, 1910 tarihli yapılandırma kararnamesini ele almışlardır. Bu kararnameye göre ilk olarak ordu, üçgen tümen konseptine geçirilmiştir. Bu konseptte göre her tümen üç alay ve her alay üç taburdan kurulacak, böylece iki tugay karargahı ve bir alaydan tasarruf edilerek tümenin muharebe gücünü muhafaza etmek amaçlanmıştır. Bu askeri fikrin dünyadaki ilk uygulaması Osmanlı ordusunda olmuştur. İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkeler üçgen tümen konseptini Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamışlardır. İkinci olarak subay sınıfı içerisinde mektepli olmayanlara karşı geniş bir tasfiye başlatılmıştır. İlk olarak Goltz'un yirmi sene önce ortaya attığı subay sınıfının homojen olması gerektiği fikri, bu kararname ile uygulamaya sokulmuştur. Üçüncü olarak askeri öğrenciler artık teoriden ziyade uygulamalı eğitime geçirilerek müfredat genişletilmiştir. Tüm bu reformlar doğru olmasına rağmen zamanlama konusunda sıkıntıya düşülmüştür. Çünkü İtalyanların ve Balkan devletlerinin irredantist hedefleri doğrultusunda birer yıl arayla Trablusgarp'a ve Osmanlı'nın son Balkan topraklarına saldırma girişimleri, reformların sağlam bir zemine oturtulabilmesi için zamana ihtiyacı olan imparatorluğu, zor durumda bırakmıştır.⁵⁸

Bu reformlarla birlikte 1909 yılında yapılan anayasa değişikliği, Islahat Fermanı'ndan beri bir türlü kararlaştırılmayan gayrimüslimlerin askerlik yapma durumu da karara bağlanmıştır. Askerlik hizmeti artık imparatorluğun tüm vatandaşları için yerine getirilmesi elzem bir yükümlülük haline getirilmiştir. Lakin, yurttaşlar ordusu ve onun öznesi yurttaş asker ile hedeflenen cemaatsel kimliklerin Osmanlı vatandaşlığı aleyhine marjinalleşmesi de, milliyetçiliğin bir hadise haline geldiği mevcut politik konjonktürde geç gelmiş bir operasyon olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Askeri reformların başarıya ulaşması için ihtiyaç duyulan zaman, 1911 Trablusgarp ile başlayan savaşlar silsilesinden sonra Osmanlı aleyhine işlemiştir. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı Makedonya'dan öğrenmiş oldukları gayrinizami harp tecrübesi ile mücadele eden Osmanlı subayları, yerel halka da kısa süreli askerlik eğitimi vererek topyekün bir direniş örgütlemiştir. Balkan devletleri Osmanlı'ya birleşik bir hareket oluşturduktan sonra Trablusgarp bırakılmış, devletin yüzü askeri otoritenin de yuvalandığı Balkanlara çevrilmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'na Balkan devletlerini yenebileceğini düşünerek girmiştir. Ancak askeri reformlar henüz çok yenidir ve reformları başarıya ulaştıracak en temel düstur olan altyapı eksikliği, hiçbir şekilde giderilememiştir. Alman subay Hochwachter, Balkan Savaşı'nın müsebbibi olarak sağlık hizmeti yetersiz, telgraf hattı az,

⁵⁸ Uyar, Erickson, a.g.e. s. 442-445.

⁵⁹ Füsün Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** (2001), İletişim Yayınları, C.1, s. 168.

ulaşımı zayıf bir altyapıya sahip olan devleti, bu elverişsiz şartlarda savaşa iten mercileri göstermiştir.⁶⁰ Böylece Osmanlı Devleti, askeri modernleşmesinin ve askeri otoritesinin beşiği olarak gösterilen Rumeli'yi kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin donanmasını ve hava kuvvetlerini de kısaca gözden geçirirsek her iki kuvvette de arzulanan muvaffakiyet sağlanamamıştır. 1773 yılında "Mühendishane-i Bahri Hümayun" ile başlayan denizcilik faaliyetleri Bahriye Kanunnameleri'nin tanzimi gibi ıslahat çalışmalarıyla beslenmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi ile yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçiş süreci, Osmanlı donanmasına da sirayet etmiş ancak gemileri yönlendirecek insan kaynağının azlığı denizlerdeki hakimiyeti budamıştır. 1827 Navarin'de donanmanın İngiliz-Fransa-Rusya kuvvetleri tarafından yakılmasıyla Osmanlı Devleti, donanmasız bir deniz imparatorluğu şekline bürünmüştür. Kırım Savaşı'ndan sonra tekrar toparlanan Osmanlı donanması, Abdülaziz dönemi ile yenileştirme faaliyetlerine tabi tutulmuş, ancak ülkenin iktisadi koşulları donanmanın yenilenmesi için mali açıdan yetersiz olmuştur. II. Abdülhamit döneminde gözlemlenen denizcilik perspektifi ise, donanmanın Haliç'te çürütülmesi yahut bunun tam aksi görüşleri çerçevesine sıkışmıştır. Türk denizciliği bu sağlıksız ilerleme modeliyle Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda yüzleşmiştir. Ege Adaları bu süreçte herhangi bir mukavemet gösterilmeden kaybedilmiştir. Keza harp esnasında Hamidiye kruvazörünün bazı başarıları hariç donanma etkili olamamıştır.⁶¹

Dünyada havacılık teşkilatlarının kurulması ise 20.yüzyılın hemen başlarına denk gelmiştir. ABD 1909'da, Fransa, Almanya, İtalya 1910'da, İngiltere 1911'de, Avusturya ve Rusya 1912 yılında hava kuvveti teşkilatlanmalarını hayata geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti de aynı tarihlerde kendi hava kuvvetini kurmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın 1910 yılında Fransa'da düzenlenen Picardie manevralarına bazı Osmanlı subaylarını göndermesi, bu alanda bir dönüm noktası olmuş, Osmanlı idarecileri pilotluk eğitimi için Fransa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. Osmanlı ordu modernizasyonunu sağlamak için gelen Almanya'nın havacı subayının bulunmaması, Bab-ı Âli'yi bu alanda Almanların rızasını alarak Fransa ile işbirliğine yöneltmiştir. Trablusgarp Savaşı'nda ilk uçak düşüren kara savunmacı devlet olarak tarihe geçen Osmanlı Devleti, Mart 1913'e kadar Osmanlı envanterine 17 adet uçak sokmuştur. Bu uçakları Balkan Savaşı'nda kullanan imparatorluk, arzuladığı başarıya ulaşamamıştır. Hava kuvvetlerinin de tıpkı donanma da olduğu gibi mali sıkıntılar, sevk ve

⁶⁰ Gustav Von Hochwächter, **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephe**, Çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 64-67.

⁶¹ Ali Fuat Öreç, "Türk Denizcilik Tarihi Yazımı Problemleri", **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32-35.

idarede başsızlık, genel bilgi azlığı, kötü idarecilik gibi problemler barındırması bu başarısızlıkta en mühim payı oluşturmuştur.⁶²

Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı halkı, yaşanan felaketin Osmanlı subaylarının yanlış hareketlerinden kaynaklandığını düşünmüştür. Bu durum, ordunun itibarını vatandaşın gözünde ciddi ölçüde düşürmüştür.⁶³ Halk, olgulara sonuç odaklı yaklaştığı için Meşrutiyet'ten sonra hayata geçirilmeye çalışılan askeri reformların devlete ne denli faydalı olabileceğinden ziyade, tabii olarak devletin muharebe meydanında toprak kazanıp kaybettiğiyle ilgilenmiştir. Victor Hugo'nun "Kimse senin dalgalarla nasıl boğuştuğuna bakmaz. Gemiyi limana getirip getiremediğine bakar" vecizesi, Balkan hadisesinden sonra Osmanlı tebaasının orduya bakış şeklini en iyi anlatabilecek bir benzetme olabilir. İşte Osmanlı Devleti'nin yeni kamplaşmalar çerçevesinde ortaya çıkan Cihan Harbi'ne girmesinin askeri açıdan en önemli nedeni, Balkan Savaşları'ndan sonra halkın gözünde değersizleşen orduya, iade-i itibarını geri kazandırmak istemesi olmuştur. Nitekim ordunun itibarının zedelenmesi, devletin saygınlığının azalmasına yol açacağı için yeni bir muharebe başarısı elde etme isteği, Osmanlı Devleti'ni dört yıllık yeni savaşlar içerisine sokmuştur.

Sonuç

Tanzimat'tın ilanından Birinci Dünya Savaşı'na kadar çeşitli siyasi vakalarla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar varlığını her daim siyasi arenalarda hissettirmek istemiştir.

Siyasi başarıların askeri başarılarından geçtiğini düşünerek ordu modernleşmesini, devlet modernleşmesinin beşiği haline getiren Osmanlı Devleti, dönemin paradigma ordularını örnek alarak Asyatik geleneğin bir yansıması olan ordu geleneğini, Batı eksenli restorasyonlarla yeniden yapılandırmıştır. Bu sayede Klasik Dönemdeki güçlü zamanlara tekrar ulaşmak hedeflenirse de istenilen başarı gerçekleştirilememiştir.

⁶² Mustafa Yeni, "Hava Kuvvetleri", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 164-174.

⁶³ Sabahattin Selek (Haz.), **İsmet İnönü'nün Hatıraları: Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, Cumhuriyet Yayınları, 1997, s. 103.

KAYNAKLAR

- AFYONCU, Erhan (2011) **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- AHMAD, Feroz (1999) **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, Sina (1997) **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.1, Cumhuriyet Yayınları.
- (1997)“Siyasal Tarih (1789-1908)”, **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.3, Cem Yayınları, İstanbul. s.77-188.
- ARMAOĞLU, Fahir (1997) **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARTUÇ, Nevzat (2008) “II. Meşrutiyet’in İlanı”, **Doğu Batı**, Cilt 1, No.45, İstanbul. s.65-82.
- BERKES, Niyazi (1978) **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- BEYDİLLİ, Kemal (2007) “Paris Antlaşması”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.34, s.169-172.
- BOSTAN, M. Hanefi (1992) **Said Halim Paşa: Bir İslamcı Düşünür**, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- ÇADIRCI, Musa (2002) “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu”, **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ÇALIK, Mustafa (2016) “Jön Türkler’den Jön Müslümanlar’a: Bir Gafletin Tarihi Yahut Bir Muhalefet Tarzının Zihniyet Kalıbı”, **Türkiye Günlüğü**, 126/Bahar.
- ÇAVDAR, Tevfik (1991) **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CLOGG, Richard (2015) **Yunanistan’ın Kısa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1986) **31 Mart Vak’ası**, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- EFE, Ahmet (2007) **Kuşçubaşı Eşref Efsaneden Gerçeğe**, Bengi Yayınları, İstanbul.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1989) **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HÜLAGÜ, Mehmet Metin (1996) “Gazi Edhem Paşa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.13. s.449.
- HOCHWACHTER, Gustav Von (2008) **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephe**, Çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2016) **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C.4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KARAL, Enver Ziya (2007) **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

----- (2007) **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, C.6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KARPAT, Kemal (2006) **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim (Haz.) (1997) **Midhat Paşa'nın Hatıraları:Hayatım İbret Olsun**, C.1, Temel Yayınları, İstanbul.

KURAN, Ahmet Bedevi (2000) **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard (2015) **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

MOLTKE, Helmuth Von (2016) **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, (Ed. Ahmet Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul.

OKYAR, Osman, SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1999) **Fethi Okyar'ın Anıları (Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

ÖRENÇ, Ali Fuat (2012) “Türk Denizcilik Tarihi Yazımı Problemleri”, **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (2006) **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul.

----- (1981) **II.Abdülhamit Döneminde Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

QUATAERT, Donald (2017) **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908**, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul.

SELEK, Sabahattin (Haz.) (1997) **İsmet İnönü'nün Hatıraları: Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, Cumhuriyet Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (2012) “Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

SOMEL, Selçuk Akşin (2001) “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C.1, İletişim Yayınları.

SÖNMEZ, Erdem (2012) **Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ŞIVGIN, Hale (2002) “Trablusgarp Savaşı”, **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

TETİK, Fatih, SOYLUER, Serdal (2013) “Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayi”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

TOYNBEE, Arnold J. (1999) **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, C.1, Cumhuriyet Yayınları.

TUNÇAY, Mete (1997) “Siyasal Tarih 1908-1923”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınları, İstanbul.

UÇAROL, Rifat (1985) **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

UYAR, Mesut, ERİCKSON, Edward J. (2014) **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ÜNALP, F. Rezzan (2013) “İlklerin Savaşı Kırım Savaşı (1853-1856)”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.22.

ÜSTEL, Fusun (2001) “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.1, İletişim Yayınları.

VOVELLE, Michel (2016) “Karl Marx: Tarih Hiçbir Şey Yapmaz; Her Şeyi Yapan, Gerçek ve Canlı Olan İnsandır”, **Tarihçiler**, Veronique Sales (Haz.), Çev. Elif Bildirici, İletişim Yayınları, İstanbul.

YENİ, Mustafa (2012) “Geç Osmanlı Askeri Tarih Çalışmalarında Görüntülü Kaynakların Kullanımı”, **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2013) “Hava Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

YENİÇERİ, Özcan (2002) “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

YEŞİL, Fatih (2016) **İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2013) “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Gültekin (2013) “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

YURDAYDIN, Hüseyin G. (1997) “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)”, **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908)**, C.3, Cem Yayınevi, İstanbul.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARKEN TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI (1939) SECOND WORLD WAR DURING STARTING, TURKEY'S FOREIGN POLICY (1939)

Mustafa Yahya METİNTAŞ*

Özet

1939 yılı Dünyanın önde gelen ülkelerinin hızla yeni bir dünya savaşına hazırlandıkları, Türkiye'nin de aralarında olduğu daha küçük çaptaki ülkelerin ise savaşı kendilerinden uzak tutmak için ellerinden gelen diplomatik çabayı gösterdikleri bu bağlamda Dünya tarihi açısından önemli siyasi ve askeri gelişmeler olduğu, hatta yirminci yüzyılın kaderinin şekillendiği bir yıl olarak kabul edilebilir.

Türkiye, Mihver bloğunun yarattığı tehdide karşı İngiltere ve Fransa ile 1939 yılının önemli bir kısmı boyunca bir ittifak oluşturabilmek için müzakereler gerçekleştirmiş ve sonunda 1939 Ekim ayında Türk – İngiliz – Fransız İttifak Antlaşması imzalanabilmiştir. Bu ittifak ile Türkiye eski müttefiki Almanya yerine Batılı demokrasilerin yanında yer almayı tercih etmiştir.

Batılı müttefikler ve Türkiye 1939 yılı boyunca Sovyetler Birliği ile de bir ittifak yapma çabasına girmişlerse de bu çabalar başarılı olmamıştır. Sovyetler Birliği Almanya ile işbirliğini tercih etmiştir. 1939 yılı aynı zamanda, Milli Mücadele döneminden beri süren Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifaka varan boyutta iyi ilişkilerin hızla bozulduğu, iki tarafın farklı ve hasım saflarda yer almayı tercih ettikleri yıldır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı, 1939

Abstract

The leading countries of the world in 1939 rapidly prepared for a new world war, small countries that the Turkey also among this, showed their utmost diplomatic efforts to keep themselves away from the war. In this context, The year 1939 can be considered as a year in which important political and military developments in terms of world history were formed, and even the fate of the twentieth century took shape. Turkey, negotiated with Britain and France throughout a significant part of 1939 to form an alliance against the threat by the Axis block and at the end of this period The Turkish - British - French Alliance Treaty was signed in October 1939. With This alliance, Turkey has opted to take place among the Western democracies to replace the old ally Germany.

Throughout 1939, although Turkey and its Western allies make efforts to have entered into an alliance with the Soviet Union these efforts were not successful. The Soviet Union preferred cooperation with Germany. 1939 also, continuing since the period of the National Struggle the good relations between the Soviet Union and Turkey has rapidly deteriorated , the two sides preferred to get on different and rival block side.

Key Words: Turkish Foreign Policy, World War 2, 1939

*Doç. Dr., ESOĞU, Fen, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Giriş

II Dünya Savaşı'nın en önemli nedenleri arasında Versay Antlaşması ile oluşturulan Avrupa'nın siyasi ve ekonomik düzeni yer almaktadır. Bu düzen özellikle Almanya'yı sınırları içine hapsedmek ve yeniden yayılcı politikalar izlemesini engellemek için oluşturulmuştur. Ancak Versay düzeni İdeal bir düzen değildir bünyesinde amacını gerçekleştirmesini engelleyecek birçok problem barındırmaktadır. Almanya Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sardıktan sonra, bir şekilde Versay düzenini yıkmak için harekete geçmiş ve bu doğrultuda her yolu denemiştir. Adolf Hitler'i iktidara getiren Nazi siyasi hareketinin de Versay düzenine tepki olarak doğduğu söylenebilir.

Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın en önemli müttefiki olacak İtalya, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında bulunmasına rağmen savaşın sonunda müttefiklerince dışlanmış ve istediklerini elde edememiştir. İtalya savaş kayıplarının telafi edilememesinin rol oynadığı ağır bir ekonomik krizle yüzleşmek zorunda kalmıştır. İtalya'da artan yoksulluk ve sefalet yayılcı hedefleri olan ve bunları bir propaganda aracı olarak kullanan Benito Mussolini'nin iktidara gelmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur.

Pasifik'te ise Japonya hızla gelişen büyük sanayi ve endüstri ülkesi olarak üretim tesislerini besleyeceği kaynaklara sahip yeni toprakların peşindedir. Japonya'nın amacı neredeyse tüm Pasifik havzasına sahip olmaktır. Ülke İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver grubu içinde yer alacaktır. Mihver Bloğunu oluşturan ülkeler aynı zamanda revizyonist ülkeler olarak da adlandırılırlar. Revizyonist Ülkelerin liderleri Avrupa'da ve Dünyada 1. Dünya Savaşı sonrasında kurulan mevcut siyasi, ekonomik ve askeri düzenin değişmesini istemektedirler ve gerekirse bu amaca silah zoruyla ulaşacaklarını ifade etmektedirler.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ise bilindiği gibi İngiltere Fransa ve Amerika Birleşik Devletleridir (Birinci Dünya Savaşı'nın galibi İtilaf bloğuna burada bahsedilmeyen daha pek çok ülke dâhil olmuştur). Bunlar Birinci Dünya Savaşı sonrasında çıkarları doğrultusunda kurdukları düzenin değişmesine karşıdırlar. Dönem itibariyle uluslararası sistemde bu ülkeler statükocu ülkeler olarak adlandırılmaktadır.

İşte Eylül 1939'da başlayacak İkinci Dünya Savaşı'nın tarafları da, revizyonist ülkeler yani Almanya İtalya ve Japonya ile statükocu ülkeler, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği olacaktır.

Türkiye 1939 yılının Baharına kadar Lozan Antlaşmasından beri takip etmiş olduğu barışçı ve tarafsızlık yanlısı siyaseti terk etmemiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan ve Milli

Mücadeleden kalan bütün dış politik sorunlarını müzakere yolu ile çözümlenmiş bunun dışında bir eylem yolu tercih etmemiştir. 1932 yılında bir Barış Projesi olarak geliştirilen Milletler Cemiyeti'ne dâhil olmuş. 1934'te Balkan Paketi'nin 1937'de de Sadabat Paketi'nin oluşturulmasına önemli katkı sağlayarak Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun barış ve istikrarına hizmet etmiştir.

1938 yılı sonlarından itibaren Mihver bloğu ülkeleri saldırgan ve yayılmacı bir politikayı hayata geçirmeye başlamışlardır. Almanya ve İtalya'nın Balkanlar'a yönelik baskılarını arttırması, özellikle İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk işgal ederek Balkanlar'a askeri müdahalesi, Türkiye'yi bu bloğa karşı bazı önlemler almaya sevk etmiştir. Bu çerçevede İngiltere ve Fransa ile bir ittifakın yapılabilmesi için görüşmeler başlatılmış çeşit aşamalar geçildikten sonra bu iki ülke ile önce bir ön anlaşma niteliği taşıyan deklarasyonlar ilan edilmiş ve 1939 Ekim ayında ise bir İttifak Anlaşması imzalanmıştır. Böylece Lozan Antlaşması'ndan sonra ilk kez Türkiye bir ittifak grubuna dâhil hale gelmiştir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında siyasetini ve stratejisini belirlerken hesaba kattığı öğelerden biri de Doğu'daki komşusu Sovyetler Birliği'dir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan etkenlerden en önemlilerinden biri Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine izlediği yayılmacı politikalarıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık rejimi yıkılmış ve yerine Sovyetler Birliği kurulmuşsa da jeopolitik konumunun zorlaması gerekse de ideolojisini yayma zorunluluğu Sovyetler Birliği'ni tıpkı Çarlık Rusya'sı gibi yayılmacı bir ülke haline getirmiştir.

Türkiye Doğu'daki bu büyük ve tehlikeli komşusuna karşı İkinci Dünya Savaşı döneminde de kendisini güvende hissetmemiştir. Bu nedenle Mihver tehdidine karşı İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak antlaşmasına anlaşma gereği Sovyetler birliği ile savaşa sürüklenmeyeceğine dair maddeleri dâhil etmeyi başarmıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikası görece zayıf bir ülkenin yetenekli ve tecrübeli siyasetçiler ile diplomatların diplomasi yöntemlerini başarıyla kullanarak en zorlu dönemlerde dünyanın büyük ülkelerine söz geçirebildiklerinin açık kanıtlarındandır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye hem İngiltere ile bir karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzalamış hem de Almanya ile bir dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalayabilmiştir.

Araştırmamızda İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcının hemen öncesinde 1939 yılı mart – ekim ayları arasında Türkiye'yi ilgilendiren veya Türkiye'nin bizzat dâhil olduğu siyasi ve askeri gelişmeler üzerinde durduk bu süreçte Türkiye'nin rolünü, gelişmeleri hangi dereceye kadar yönlendirebildiğini hangi noktada duraksamak veya geri adım atmak zorunda kaldığını belirlemeye çalıştık.

Araştırmada kaynak olarak, basılı resmi kaynaklar, gelişmelere yön veren lider veya resmi görevli pozisyonundaki kişilerin anı eserleri ve araştırmacılarca oluşturulan literatür kullanılmıştır. Araştırma sürecinde tarihin kendi özgü metodolojisi kullanılmış ve olabildiğince nesnel bir bakış açısı korunmaya çalışılmıştır.

1. Mihver Ülkelerin Yarattığı Tehdit

Benito Mussolini yönetimindeki İtalya, eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırabilmek için yayılmacı bir politika takip ediyordu. Mussolini'nin İlk hedefi tıpkı eski Roma döneminde olduğu gibi Akdeniz'i “Mare nostrum” dönen bir iç deniz haline getirmek idi. İtalyanlar bunu yapabilmek için öncelikle Adriyatik Denizi'ni kontrol altına almalıydılar. Adriyatik Denizi'nin kontrolü de Arnavutluk ve Yunanistan'ın hâkimiyet altına alınmasından geçiyordu. İtalya işgal edebilirse Doğu Akdeniz egemenliği konusunda önemli bir mesafe kat etmiş olacaktı. İtalya'nın Doğu Akdeniz'e hâkim olmasının önündeki engellerden biri de bu bölgede önemli bir ülke olan Türkiye idi. Türkiye bu dönemde İtalya'nın yayılmacı politikalarını endişe ile takip ediyordu. Türk yöneticiler Mussolini hedeflerine ulaştıkça sıranın eninde sonunda Türkiye'ye geleceğinin farkında idiler.

Faşist lider Benito Mussolini yönetimindeki İtalya, ilk kez 26 Mart 1939'da Arnavutluk Kralı Zago'ya başvurarak İtalya'nın hâkimiyetini kabul etmesini istedi. Tahmin edileceği gibi ret cevabı alınca da 2 Nisan 1939'da Almanya'nın onayını aldıktan sonra, 8 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale başladı. Kısa sürede başarıya ulaşan işgal harekâtı sonucu 16 Nisan 1939'da Arnavutluk Kralı Zago'nun tacı İtalya Kralına verildi¹. Bu işgal sonucu artık İtalya resmen Balkan Yarımadası içine askeri varlığı ile nüfuz etmişti. İtalya'nın bu saldırısına I Dünya Savaşı'nın galipleri ve savaş sonrası düzenin kurucu ve koruyucuları olan İngiltere ve Fransa etkili bir tepki göster(e)memişlerdi. Ortaya çıkan bu durum Türkiye dâhil henüz saldırıya uğramamış bütün Balkan ülkelerinde büyük bir sarsıntıya yol açtı.

Türkiye'yi endişeye sürükleyen iki önemli gelişme Mihver bloğunun hızla Balkan yarımadasında kontrolü eline almaya başlamasıdır. Bunların işaretleri, Mart ayında

¹ İlhan Tekeli - Selim ilkin, Dış Siyaseti Ve Askeri Stratejileri İle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, Cilt 1, İstanbul, 2013, s. 67.

Almanya'nın Romanya'ya, Romanya'nın bağımsızlık haklarını zedeleyen bir ticaret anlaşmasını zorla kabul ettirmesi ve Nisan ayı içinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgalidir. Bulgaristan'ın Mihver yanlısı tutumu zaten ortadadır. Avrupa'da süren düşük yoğunluklu denebilecek çatışmaların bu şekilde sıcak savaş halinde Balkanlar'a sıçraması ve bir işgal halini alması üzerine artık bu aşamada Türkiye güvenliği için daha etkili tedbirler almak ve adımlar atmak durumundadır. Mihver Devletlerin özellikle İtalya'nın yarattığı tehdide karşı Türkiye tek başına topraklarını, boğazlar bölgesini ve daha geniş kapsamda Balkanları savunamaz. Türkiye Batılı müttefik ülkeler ve politik yakınlık içinde olduğu Balkan ülkeleri ile bir güvenlik bloğu içinde olmalıdır.

Türkiye yaklaşan İkinci Dünya Savaşı öncesinde bu kez safını İngiltere ve Fransa gibi Batı bloğunu temsil eden ülkeler arasında belirlemiştir (müttefik ülkeler). Türkiye'nin Balkan bölgesi için bundan sonraki çabası mümkün olduğu ölçüde henüz işgale uğramamış veya tarafsızlığını koruyabilen Balkan ülkelerini İngiltere ve Fransa destekleyeceği ve askeri garanti vereceği mihver karşıtı bir bloğa dâhil etmek olacaktır.

İngiltere ile bir İttifak anlaşması yapmak için ilk teklif 1938 yılında Türkiye'den gelmiştir. Ancak İngiltere 1938 yılı itibariyle İtalya ve Almanya'ya karşı bir yatıştırma siyaseti izlediğinden Türkiye ile imzalanacak bir ittifak anlaşmasını Siyasetine aykırı görmüş ve Türkiye'nin teklifini kabul etmemiştir.

Ancak, Almanya'nın 1939 Martında Çekoslovakya'yı işgal ederek topraklarına katması ardından İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi Yeni Bir Dünya Savaşı'nın hızla yaklaştığını açıkça göstermiştir. Bu şartlar altında İngiltere'nin yatıştırma politikası başarısız olmaya mahkûmdur. İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ederek Balkan yarımadasına askeri olarak nüfuz etmesi. Almanya'nın da Orta Avrupa ve Balkanlar'a yönelmesi savaşın daha başlangıçta Türkiye'ye yaklaşması anlamına gelmektedir. O dönemde Türkiye ne İtalyan tehdidinde ne de Alman tehdidinde karşı tek başına direnebilecek güçte değildir. Üstelik Mihver devletler de denen İtalya ve Almanya'nın Balkanlarda önemli bir müttefiki vardır ve bu ülkede Bulgaristan'dır. Bu şartlar altında Türkiye hem Karadeniz'den hem Balkanlar'dan hem de güneyden Akdeniz'den gelecek saldırılara karşı güvenlik endişesi ile İngiltere ve Fransa gibi batılı ülkeler ile birlikte hareket etmeye çalışmıştır. Bunun yanında doğudaki büyük komşu Sovyetler birliğini de Anadolu'nun savunması defterlerini Türkiye'ye en az zararı dokunacak şekilde dâhil etmeye çalışmıştır.

İngiltere Yeni Bir Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz hale geldiğini görünce Türkiye'nin 1938'den beri gerçekleştirmeye çalıştığı ittifak çabalarını ciddiye almaya başlamış. Ve bu konuda Somut bir sonuç getirecek önemli adımlar atmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, 1939 Mart, Nisan aylarından itibaren artık İngiltere ve Fransa Sovyetler Birliği ile birlikte mihver ülkelerinin yayılcı politikalarına karşı çareler aramaya başlamışlardır. 31 Mart 1939 tarihinde büyük bir Alman baskısı altında bulunan Polonya'ya tek yanlı bir garanti vermiştir. Buna göre İngiltere gerekirse Almanya'ya karşı Polonya'yı silah gücüyle koruyacaktır. Benzer bir Garanti Fransa tarafından da verilmek istenmiş ancak Fransız hükümetinin konudaki tasarısı Fransa parlamentosu tarafından reddedilmiştir. İngiltere ve Fransa hükümetleri, dikkatlerini daha güneye Balkan bölgesine kaydırarak Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garanti verdiklerini resmen dünya kamuoyunu açıklamışlardır. Daha sonra garantiye Türkiye'nin de resmen destek vermesini istemişlerdir. Böylece 13 Nisan 1939 tarihinde Türkiye İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak ile sonuçlanacak görüşmeler başlamıştır.

1.2. Türk – İngiliz – Fransız Ortak Deklarasyonları Ve İttifak Antlaşmaları

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull Hugessen, 11 Nisan 1939 tarihinde Londra'ya gönderdiği mesajda; Türkiye'nin İtalya'nın Arnavutluk saldırısı karşısında, İngiltere ve Fransa'dan sert tepkiler beklediğini ayrıca İtalya'nın saldırganlığının Yunanistan'ı da hedef alması halinde İngiltere'nin mutlaka buna etkili yöntemler ile karşı koyacağı konusunda garanti vermesini istediğini belirtiyordu. Büyükelçi sadece Türkiye'nin değil diğer tüm Balkan ülkelerinin de aynı endişeleri paylaştığını Londra'daki üstlerine bildirmişti. 13 Nisan 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa İtalyan saldırganlığına karşı Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garantiler verdiler². Ancak İtalya'nın Balkanlar'a yayılma teşebbüsü devam edecek buna karşılık İngiltere ve Fransa İtalya'yı durduracak etkili tedbirleri bir türlü ortaya koyamayacaktı. İkinci Dünya savaşının erken evrelerinde kısa süre içinde Balkanların düşüşü İtalya ve Almanya lehine gerçekleşecekti.

1.3. Cumhurbaşkanı İnönü'nün İngiltere ile Görüşmeleri

13 Nisan 1939'da İngiliz Büyükelçi Hugessen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gelişmeler karşısında Türkiye'nin takılacağı tutumu soran bir mektup göndermişti³. Buna

² Ludmila Jivkova, İngiliz – Türk İlişkileri, 1933 – 1939, İstanbul, 1978, s. 186 - 196.

³ Selim Deringil, Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 2010, s. 65.

karşılık 15 Nisan 1939'da Cumhurbaşkanı İnönü İngiltere Büyükelçisine bir muhtıra vermiş ve Türkiye'nin takınacağı tavır ile gelişen siyasi ve askeri durum karşısındaki görüş ve fikirlerini İngilizlere aktarmıştır⁴. Cumhurbaşkanı İnönü, Almanya ve İtalya'nın Avrupa'da ve Balkan yarımadasında yarattığı tehdit üzerinde durmuş, İtalya'nın Akdeniz'e hâkim olma ve bunun içinde Balkanları ele geçirme çabalarından bahsetmiş bu durumun Türkiye ve İngiltere'nin çıkarlarını paralel hale getirdiğini ifade etmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin kilit rolü üzerinde durmuş. Bu ülkenin tavrının açıklığa kavuşması gerektiğinden bahsetmiştir. Mümkün olursa Sovyetler Birliği ile işbirliği sağlanmalı, bu devletin Mihver Bloğuna kayması önlenmelidir yine Bulgaristan ve Romanya arasındaki anlaşmazlığın çözümü için İngiltere arabuluculuk yapmalıdır.

Türkiye'nin neler yapacağı konusunda ise Cumhurbaşkanı İnönü şu sözler ile politikalarını açıklığa kavuşturmuştur, eğer bu aşamada Türkiye açıkça Mihver devletler karşısında bir pozisyon alırsa, mihver güçleri derhal boğazlara yönelebilir. Bu durum da Türkiye'yi çok zor durumda bırakabilir. Mihver Devletlerce Akdeniz'de veya Balkanlar'da saldırıya geçilmedikçe Türkiye tarafsız kalacaktır. Türkiye bundan sonra asıl pozisyonunu belirleyecektir. Bunun yanında gerekirse Boğazların savunulması için İngiltere Türkiye'ye yardım etmelidir.

Bu talep ve önerilere İngilizlerin olumlu yaklaşmışlardır. 20 Nisan 1939'da büyükelçi H. G. Hugessen tarafından getirilen cevaba göre kısaca İngilizler Türkiye ile paralel düşüncelere sahip olduklarını ifade etmişlerdir⁵.

Savaşın hızla Türkiye sınırlarına yaklaşması doğal olarak Türkiye'nin siyasi ve askeri liderlerini ülkenin ekonomik ve askeri kaynaklarını seferber etmeye ve gerekli tedbirleri almaya zorlamıştır. 21 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk harekâtı sonrasında durumun hızla Balkan ülkeleri aleyhine gelişmesi üzerine Türkiye'nin alacağı tedbirlerin tartışılacağı Cumhurbaşkanı İnönü'nün başkanlığında bir Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıya Mareşal Fevzi Çakmak da katılmıştır. Burada genel olarak artık bir tarafsızlık politikası yürütmenin mümkün olamayacağı Türkiye'nin tarafını belli etmesi gerektiği fikri öne çıkmıştır. Her ne kadar Mihver devletler bugün itibariyle daha güçlü ve etkili görünse de, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin de destek vereceği İngiltere ve Fransa

⁴ İnönü Arşivi, no: 02436.

⁵ Türkaya Ataöv, Turkish Foreign Policy, 1939 – 1945, Ankara, 1965, s. 10.

grubunun yanında yer almasının daha uygun olacağı üzerinde uzlaşmıştır⁶. Ayrıca mevcut kaynakların hızla ülkenin savunmasına kanalize edilmesi için yapılacaklar görüşülmüştür.

Bir savunma ve yardımlaşma ittifak deklarasyonunu öngören Türk-İngiliz görüşmeleri Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında bir aya yakın bir süre boyunca gerçekleştirilmiştir. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli ise Londra ile Paris arasındaki görüşmeleri yakından takip ederek, hemen her nokta üzerinde Fransa'nın onayını bildirmiştir. Bunun üzerine 10 Mayıs 1939'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri, Saraçoğlu'nu birlikte ziyaret edip, durumu görüşmüşlerdir. Saraçoğlu İngiltere ve Fransa büyükelçilerinin önerilerini ilke olarak iyi karşılamış, ancak Hatay'ın geleceği (Türkiye'ye bağlanması) üzerinde kesin bir karara ulaşılmadan Fransa ile bir ittifaka girmenin mümkün olmadığını, deklarasyonların ikili olarak ayrı ayrı ve zamanı gelince imzalanabileceğini ifade etmiştir⁷.

Ankara'da 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk- İngiliz Ortak Deklarasyonu, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain tarafından da İngiltere parlamentosunda aynı zamanda ilan edilmiştir⁸. Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak deklarasyon ile, uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanıncaya kadar bir saldırı hâlinde karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaşmalarını beyan etmişlerdir.

Bahse konu deklarasyon ile taraflar, ilke olarak, gerçekleşebilecek bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda birbirleriyle işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği birbirlerine vermeye hazır olduklarını açıklamışlardır. İkinci olarak, iki hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gereğini kabul etmiş olmakla birlikte bu hususta henüz bir karara varılmamıştır. Bu hususun görüşme safhasında olduğu, kesin antlaşmanın imzalanmasından önce yapılacak görüşmeler sonucu karara varılacağı belirtilmiştir.

Görüşmeler sırasında İngiltere, 3.maddenin Akdeniz'den başka Balkanları da kapsamasını istemiş, ancak Türkiye bunu Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle kabul etmemiştir. Onun için Deklarasyonun 6.maddesinde Balkanların güvenliği için de iki hükümetin görüşmelere devam edeceği bildirilmiştir. İngiltere, verdiği garanti sebebiyle Romanya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, bunu ancak Boğazlar yoluyla

⁶ Zeki Kunalalp, Sadece Diplomat, Anılar - Belgeler, İstanbul, 1999, s. 14.

⁷ Yücel Güçlü, "Turco – British Reapprochment On The Second World War", Belleten, Nisan 2001, s. 241.

⁸ Ludmila Jivkova, a.g.e., s. 220.

yapabileceğinden Balkanlar konusuna fazlasıyla önem vermiştir. Ancak, Montreux Sözleşmesine göre Türkiye'nin savaştan bir taraf olarak İngiltere'ye Boğazları açabilmesi için kendisinin de savaşa katılmış olması gerektiğinden Türkiye, bir Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememiştir⁹.

Başbakan Dr. Refik Saydam, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında bahse konu deklarasyonun önemini şöyle vurgulamıştır¹⁰:

"Ülkemizi, geleceğin tehlikeli olgularından olanaklı ölçüde uzak tutmak, Avrupa'da ve tüm dünyada baş gösteren karışıklıklar önünde barışçı tutumumuzun içten bir göstergesi olan tarafsızlığı korumak, Cumhuriyet Hükümeti'nin güttüğü siyasetin temeli idi. Ancak, olayların Balkan yarımadasına geçmesi ve Akdeniz güvenliğinin ulusal yaşamımızda kendisini yeniden duyurması anından başlayarak, Hükümetimiz ciddi bir güvenlik sorunu karşısında kalmış ve bu güvenliği tehlikeli rastlantılara bırakmaksızın, ilgisiz ve tarafsız bir durumda bulunmanın olanaksız olduğu kanısına varmıştır. Hükümetimiz ile İngiltere Hükümeti arasında görüşmeler başlamış, barış ve güvenlik için birleşen görüşlerimiz iki ülkenin geleceği bakımından daha, temelli ve daha sürekli bir işbirliğinin gereğine inancı ortaya koymakta gecikmemiştir. Bunun içindir ki; amacımızı anlatırken "barış ve güvenlik" sözcüklerini kullandım."

Deklarasyonun açıklanmasından sonra İngiliz yetkililer ile yapılan görüşmeler daha çok bunun bir ittifak antlaşmasına dönüşmesi ve Türkiye'ye yapılacak iktisadi ve askeri yardım konusunda yoğunlaşmıştır. Bu konuda Genelkurmay Başkani Fevzi Çakmak ile İngiliz yetkililer arasında Ankara'da görüşmeler sürerken. General Kazım Orbay da Londra'da silah alımı konusunda görüşmelerini sürdürmüştür. Fransa'nın Orta Doğu'daki ordularının komutanı General Weygand, bu konu ile ilgili temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Türkiye Avrupa'da savaşın giderek yaklaştığı bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın malî yardımının önemini, Alman iktisadi üstünlüğünden kurtulmanın bir gereği olarak kabul etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, malî ve askerî yardımı yapılacak olan uzun süreli ve kalıcı antlaşmaya bir koşut olarak ileri sürmüştür¹¹.

⁹ İsmail Soysal, "Türk – İngiliz – Fransız Ortak İttifakı", Belleten, Sayı: 182, Nisan 1982, s. 371.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C.3, 12.5.1939, s.68-69; *Ayın Tarihi*, Mayıs 1939:232

¹¹ Ludmila Jivkova, a.g.e., s. 220.

1.4. Türk - İngiliz - Fransız Ortak Deklarasyonu

7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere gibi İtalyan tehdidinin Akdeniz'i sarmasından endişe eden Fransa'yı da Türkiye ile biran önce anlaşmaya iten bir olgu olmuştur. Türkiye, Fransa ile aynı içerikli bir deklarasyonu, ancak Haziran ayı sonunda imzalayabilmiştir. Bu gecikmenin en önemli nedeni, Hatay sorunundan kaynaklanmıştır. Hatay Devleti,³ Temmuz 1938'de Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'na müteakiben 2 Eylül 1938'te kurulmuştur, ancak Hatay henüz Türkiye'ye bağlanmadığı için, Türk Fransız görüşmeleri de ilerleyememiştir.

1939 baharında Avrupa'da tehlikeler büsbütün artınca, İngiltere yaklaşan savaş nedeniyle Fransa'ya telkinde bulunarak Hatay'ı, Türkiye'ye bırakmasını önermiştir¹².

İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından yaşamsal önemi olan Türkiye ile 12 Mayıs 1939'da bir deklarasyon ilan etmesinden sonra, Fransa da bir an önce Türkiye ile anlaşma yapma gereksinimini duymuştur. Fransa bu deklarasyonu benimsemiş bulunduğu için, artık, Fransa Hükümeti, Hatay konusunda Türkiye'nin kabul edemeyeceği hemen tüm önerilerinden vazgeçmiştir. Bunun üzerine, Türk-Fransız görüşmeleri 17 Haziran 1939'da başlamış ve altı gün kadar sürmüştür. 23 Haziran 1939 günü Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına ilişkin Ankara'da antlaşma imzalandığı gün, Türk-İngiliz Deklarasyonu ile aynı mahiyette bir deklarasyon Paris'te Dışişleri Bakanı M. Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz tarafından ilan edilmiş ve imzalanmıştır¹³.

Toparlamak gerekirse Türkiye Mihver ülkelerinin eylemleri karşısında bir taraf belirleme yoluna girmiş, müzakereler sonrasında Lozan Antlaşması sonrasında zaten ilişkilerini geliştirmekte olduğu Batılı demokratik devletler olan İngiltere ve Fransa ile 12 Mayıs 1939'da, Türk - İngiliz, 23 Haziran 1939'da da Türk - Fransız ortak deklarasyonları açıklanmıştır. Deklarasyonlarda genel olarak, savaşın Akdeniz'e yayılması durumunda taraflar arasında karşılıklı yardımlaşma için bir ittifak antlaşmanın yapılacağı ifade ediliyordu. Bu gelişme Sovyetler Birliği tarafından olumlu karşılanırken Almanya rahatsızlığını göstermekte gecikmemiştir. Daha önce imzalanmış olan Türk - Alman kredi anlaşması yürürlüğe konmamış ayrıca 1 Eylül 1939'da süresi dolan Türk - Alman Ticaret Anlaşması da yenilenmemiştir.

19 Ekim 1939'da imzalanan Türk -İngiliz - Fransız ittifakının önemli maddeleri şunlardır: (i) Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın

¹² İsmail Soysal, a.g.e., s. 371.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VI, 23.6.1939, s. 317-318; Ayın Tarihi, No:67-89.

katılacakları savaş, Akdeniz'e intikal ettiği takdirde (yani İtalya'nın savaşa girmesi durumunda) Türkiye müttefiklerine yardım edecekti, (ii) İngiltere ile Fransa, Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde bu devlete yardım edeceklerdi, (iii) Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri güvencenin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti, (iv) Müttefikleri Türkiye'ye silah yardımı yapacaklardı, (v) Bunların dışında Türkiye, antlaşmaya ek 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir "ihtirazi" kayıt" koydu.

2. Almanya'nın Türkiye'nin Tarafsızlığı İçin Çabaları ve Franz Von Papan'ın Türkiye'ye Gelişi

Siyasi krizin ve savaşın Balkanlara sıçradığı ve Türkiye'nin pek çok haklı endişe ile müttefik devletler safına kaydığı bu kritik dönemde Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ünlü Alman devlet adamı ve diplomatı Franz von Papan'ı Ankara Büyükelçisi olarak Türkiye'ye göndermiştir¹⁴. Von Papan, Weimar Cumhuriyeti döneminde şansölyelik yapmıştır. Ayrıca Adolf Hitler'in ilk kabinesinde de şansölye yardımcısı olarak görev yapmıştır. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı sırasında Viyana Büyükelçisidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı Devleti'nde Suriye ve Filistin'de General Falkenhayn'ın komutası altında bulunmuş hatta anılarında ifade ettiğine göre 1918 yılında bir süre Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Başkanlığını yapmıştır¹⁵. Von Papan, Türkiye'yi yakından tanıyan bir isimdir¹⁶.

Büyükelçi Von Papan 27 Nisan 1939 tarihinde Ankara'ya ulaşır ulaşmıştır. 29 Nisan 1939 günü de itimatnamesini Cumhurbaşkanı İnönü'ye takdim etmiştir¹⁷. Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile arka arkaya görüşmeler yapan Alman Büyükelçi Türkiye'nin Mihver bloğu aleyhine duruşunun daha ziyade İtalya'nın saldırgan durumundan kaynaklandığını tespit etmiş ve durumu Almanya'ya rapor etmiştir.

Von Papan'ın Türkiye'ye geldiği günlerde Türk - Alman ticari ilişkileri devam ediyordu. Bununla birlikte Almanya Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmuştu. İki ülke Doğu Avrupa'yı ve Polonya'yı henüz kâğıt üzerinde de olsa paylaşmış durumdaydılar. Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır ve bu anlaşmanın hükümleri

¹⁴ Rıfki Salim Burçak, Türk - Rus - İngiliz Münasebetleri (1791 - 1941), İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu, İstanbul, 1946, s. 75; Ludmila Jivkova, İngiliz - Türk İlişkileri 1933 - 1939, İstanbul, 1978, s. 214.

¹⁵ Franz Von Papan, Memoirs, London, 1952, s. 70; Ferda Kocaçimen, İkinci Dünya Savaşı'nın Meşhurları, İstanbul 1945, s. 130.

¹⁶ Türkiye Von Papan'ın büyükelçi olarak atanmasına uzun süre karşı çıkmıştır. Bkz. Türkkaya Ataöv, Turkish Foreign Policy 1939 - 1945, Ankara, 1965, s. 19.

¹⁷ Nurettin Gülmez, Ersin Demirci, "Von Papan'ın Türkiye Büyükelçiliği", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2013, Güz Sayısı, S. 230.

başarıyla uygulanıyordu. Yani Almanya'nın ticaret ve hammadde açısından Türkiye'ye ihtiyacı kalmamıştı. Bunun yanında Almanya Türkiye ile ilişkilerini tamamen bozmak istemiyordu¹⁸. Almanya Batı 'da Fransa ve İngiltere ile mutlaka hesaplaşmak niyetinde idi. Buna ek olarak Almanya'yı yönetenlerin doğuya yönelik ufukları oldukça genişti, hedefleri Doğu Avrupa ile Polonya'nın ötesine uzanıyordu. Bunun yanında doğudaki büyük güç Sovyetler Birliği de Almanya'ya tam olarak güvenemezdi. Bu şartlar altında Almanya için, tüm bu bölgelerin kesiştiği bir coğrafyada bulunan Türkiye'yi tamamen kendi safına çekemese de en azından yakında başlayacak savaş boyunca tarafsız kalmasını sağlamak yeterli olacaktı. . Von Papen'in başlıca görevi, Türkiye'nin müttefik bloğuna tam olarak dâhil olmasını engellemek buna bağlı olarak ta savaşa Balkanlarda veya başka herhangi bir yerde aktif olarak katılmasının önüne geçmektir. Von Papen'den beklenen de genel çerçevede buydu.

Von Papen'in Ankara'da göreve başladığı günler aynı zamanda Almanya ile Sovyetler Birliği arasında -bir anlaşma ile sonuçlanacak- ilişkilerin düzelmesi sürecine denk gelmişti. Türkiye Avrupa'da başlayan mücadele gittikçe şiddetlenir ve Türkiye sınırlarına yaklaşırken, güvendiği İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin etkisiz kaldığı bir ortamda Milli Mücadele günlerinden beri en azından tek dostu rolünde olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmaktan kaçınıyordu. Bunun yanında bu ülkeye Türkiye'nin tam olarak güven duyması mümkün değildi. İki ülke arasında ilişkileri belli bir seviyede tutmak fazla soğumasına veya ısınmasına izin vermemek Türk politikacıların temel siyaseti idi.

Türkiye için benzeri bir durum İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanya açısından da geçerlidir. Fakat Von Papen'in Türkiye'de görevine başlaması sonrası Türkiye ile Almanya arasındaki buzlar erimeye başlamıştır. Von Papen bunu daha ziyade karşılıklı ticari antlaşmaların canlandırılması yolu ile yapmayı denemiş ve belli oranda başarılı da olmuştur. Her ne kadar Türkiye Batı bloğu içinde kabul edilse de savaşın sonuna kadar hiçbir zaman blok dâhilinde savaşa katılmamış, özellikle Almanya ile Sovyetler Birliği arasında çok kanlı ve uzun bir savaş başladığında dahi, Sovyetler Birliği'nin desteklenmesi için müttefiklerine Boğazlar yolunu açmamak ta direnmiştir. Şüphesiz bunda Almanya'nın yarattığı tehdit de etkili olmuştur.

Von Papen, başta Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu olmak üzere Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde, eski iki silah arkadaşı ülke olarak üzerlerine düşenin birbirlerine zarar vermemek olduğunu ifade etmiştir. En azından ticari ilişkileri sürdürmeliyiz

¹⁸ Cemil Koçak, Türk - Alman İlişkileri, Ankara, 1991, s. 151.

ve Türkiye Bu şartlarda tarafsızlığını savaşın sonuna kadar korumalı demiştir. Ayrıca Türkiye'nin tarafsızlık politikasından, İttifak yaptığı ülkeler lehine uzaklaşması durumunda, bunun Türkiye için çok ciddi sonuçlar doğurabileceği uyarısını da yapmıştır¹⁹.

3. Türkiye Ve Sovyetler Birliği'nin Politik Kopuşu

Her ne kadar Türkiye'nin dış politikasında amacı İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile birlikte Müttefik bloğunda yer almaksa da 1939 yılı Nisan ve Ekim ayları arasındaki dönem Türk-Sovyet dostluğu ve işbirliği için sonun başlangıcının kapılarını açan bir dönemdir. Bu bağlamda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı bir yardımlaşma anlaşması yapılması yönünde son temas ve müzakereler bu yılın 15 Nisan 1939'da başlar ve 15 Ekim 1939 günü hiç bir olumlu sonuca varmadan kesilir. Bu tarihten sonra iki ülke arasında İkinci Dünya Savaşı sonuna dek herhangi bir temas kurulmayacak savaş sonuna doğru ise özellikle Stalin yönetiminin baskıları Türkiye ile Sovyetler arasındaki gerilimi artıracaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde ise iki ülke artık birbirlerini hasım olarak gören iki ayrı blok içinde yer alacaklardır. (NATO – Varşova Paketi)

Şimdi bu süreci kısaca anlatmaya çalışacağız. Ancak sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki temasları anlatmak, bu keskin kırılışı anlamak açısından yeterli değildir. Bahsi geçen dönem dünyanın belli başlı siyasal aktörlerinin uluslararası arenaya bütün ağırlıkları ile girdikleri ve dış siyaseti ülkelerinin bekası için en hayati konu olarak değerlendirdikleri bir dönemdir. Sovyetler Birliği'nin 1939 Martından itibaren, bir taraftan İngiltere ve Fransa ile diğer taraftan Almanya ile temasları da Türkiye ile ilişkilerini doğrudan ilgilendirir. Ayrıca Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yürütülen Üçlü Anlaşma görüşmeleri ve bunların sonucu da, Türk-Sovyetler Birliği ilişkileriyle doğrudan alakalıdır.

Bu arada Türkiye'nin o dönem şartları çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin pozisyonunu ve oynayabileceği rolü ve muhtemel bir çatışmada ortaya koyabileceği güç ve direnci başarıyla takdir edebilmiş olması oldukça önemlidir. Türkiye uluslararası alanda attığı her adımda Sovyetler Birliği'nin coğrafi konumunu ve siyasi pozisyonunu dikkate almıştır. Türk yöneticilerine göre Sovyetler Birliği'nin pozisyonunun yanlış değerlendirileceği bir uluslararası hamle Türkiye'yi beklenmedik, zorlu tehdit ve baskılar altına sokabilir. Türkiye'nin, Sovyetler Birliğini içinde olmaya çalıştığı güvenlik bloğuna yakın tutmaya çalışması bu sebeptendir²⁰. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'ne dair benzer başarılı analizler

¹⁹ Nurettin Gülmez - Ersin Demirci, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Güz, 2013, s. 231.

²⁰ Zeki Kuneralp, a.g.e., s. 13-14.

Almanya gibi bir ülke tarafından yapılamamıştır. Nitekim Almanya, Sovyetler Birliği'nin gücünü ve mukavemet yeteneğini başarılı bir öngörü ile değerlendirememiş, 22 Haziran 1941'de aralarında bir saldırmazlık paktı olmasına rağmen Sovyetler birliğine karşı üç cepheden saldırıya geçerek büyük bir işgal harekâtına girişmiştir (Barbarossa Harekâtı). Bu analiz eksikliği ve öngörü yetersizliği Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda hazin denebilecek sonunu belirleyen önemli bir etken olmuştur²¹.

Sovyetler Birliği de, Mihver Devletlerin siyasi mücadeleyi askeri bir düzeye yükselttiği günlerde, kendi güvenliğini sağlayacak ve belki de artık kaçınılmaz hale gelen bazı zayıf ülkelerin adeta yağma edileceği bir savaşa güvenlik amaçlarına ve kazanç beklentilerine en uygun uluslararası anlaşmaları ve paktları hayata geçirerek dâhil olmak peşindeydi.

1939 yılının ilk yarısında İngiltere Fransa ve Sovyetler Birliği arasında üçlü bir pakt için müzakereler başlamıştı. Ancak bu müzakereler ilginç bir şekilde ilgili üç devletin (İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği) karşılıklı isteklerini kabul edilir bulmayışları ve vaatlerine bir türlü güvenemeyişleri nedeniyle 1939 yılı Ağustos ayı sonlarında akamete uğramıştır.

Sovyetler Birliği, 27 Nisan 1939'da doğrudan Türkiye'ye başvurarak bir mihver saldırısı karşısında iki ülkenin birlikte hareket etmesini istemiştir²². Bu amaçla yapılacakları belirlemek üzere Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Vladimir Potemkin, 28 Nisan - 5 Mayıs 1939 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Potemkin, Moskova'dan ayrılmadan hemen önce Türk Büyükelçisine, "...Sovyetler Birliğinin kolektif bir güvenlikten yana olduğunu, bunu İngiltere, Fransa ve Türkiye ile birlikte yapmak istediklerini... Türkiye'nin de bu temayülde olduğunu anladıklarını, Ankara'da konunun iyice tartışılıp ittifak esaslarının belirleneceğini umduğunu" söylemiştir. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yapılan görüşmelerde Sovyet temsilci, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında cereyan eden müzakereler hakkında fikir almış ve Sovyetlerin katılımının yapılabilecek bir ittifakı güçlendireceği görüşünü ileri sürmüştür. Aynı zamanda, Türk ve Sovyet temsilcileri görüşmeler esnasında iki tarafı ağır yükümlülük altına sokmayacak sınırlı bir yardımlaşma paktının fayda sağlayacağı konusunda da anlaşmışlardı²³.

²¹ İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın kara ve hava kuvvetlerinin (Wehrmacht) yüzde seksenine yakın bir kısmının Sovyet ordularınca imha edildiği tahmin edilmektedir. 1945 Mart - Nisan aylarında Almanya'nın başkenti Berlin Sovyet orduları tarafından tümüyle işgal edilecek, Nazi Partisi'nin ve Almanya'nın lideri Adolf Hitler intihar ile yaşamına son vermek zorunda kalacaktır.

²² Selim Deringil, Denge Oyunu - İkinci dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 76.

²³ Kamuran Gürün, Türk - Sovyet İlişkileri (1920 - 1953), Ankara, 1991, s. 187.

Sovyetlerin bu ittifaka katılımı yukarıda da söylediğimiz gibi Türkiye'nin de arzu edeceği bir gelişme olacaktır. Çünkü kolayca anlaşılabilmesi üzere Türkiye'nin o dönemde asıl büyük tehdit olarak algıladığı ülkeler arasında mihver ülkeleri olduğu kadar aynı zamanda doğudaki büyük ve güçlü komşusu Sovyetler Birliği de vardır. Zaten dönemin Türk yöneticilerinin anılarından, dönemle ilgili yazdıkları makale ve kitaplardan, kendileriyle yıllar sonra yapılan röportajlardan ve değerli bilim adamlarımızın araştırmalarından anladığımız kadarı ile Türkiye'nin liderleri daha savaşın ilk evresinde kaybeden tarafın Almanya ve İtalya olacağını anlamışlardır. Asıl Tehdit rejim değişikliğine rağmen, jeopolitik zorlamalar ve ideoloji ihracı ihtiyacı nedeni ile Çarlık döneminin yayılmacı siyasetinden hiçbir zaman uzaklaşamayacak olan Sovyetler Birliği'nden gelmektedir.

Cumhurbaşkanı İnönü, Potemkin'in ziyaretini Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek için bir fırsat olarak görmüştür. Potemkin ile yaptığı görüşmede bir Türk - Sovyet Paktı'nın gerekliliği üzerinde durmuş, Türkiye'nin Sovyetlerden silah temin edebilirse muhtemel bir mihver saldırısına karşı direnebileceğini belirtmiştir. Bunun yanında Sovyetler Birliği ile yapılacak bir anlaşmanın Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bir savunma ittifakı yapma ihtiyacını gidermeyeceğini de önemle vurgulamıştır²⁴.

Türkiye, Potemkin'in ziyareti sırasında Moskova hükümetini temsilen takındığı uzlaşmacı tavırdan oldukça etkilenmiş görünmektedir. Türk hükümetinde yakın gelecekte Türk – Sovyet ilişkilerinin gelişimi, hatta bir ittifakın gerçekleştirilmesi konusunda büyük bir beklentinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Başbakan Refik Saydam, 12 Mayıs 1939'da Meclis'te yaptığı konuşmada Potemkin'in ziyareti sonrasında Ankara'da oluşan beklentileri şu sözlerle kamuoyuna aktarmıştır²⁵:

“Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı ve en samimi temaslarda devam etmekteyiz. Müşterek gaye ve menfaatlerimiz işbirliği yolunun tamamen açık olduğunu bize ispat etmiş ve sayın misafirlerimizin Ankara'da geçirdiği günler zarfında tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa namzet bulunduğu tespit edilmiştir”.

Başbakan'ın konuşmasını gerçekleştirdiği 12 Mayıs 1939 aynı zamanda Türkiye ile İngiltere arasında ki ortak deklarasyonun açıklandığı tarihtir.

²⁴ Tekeli - İlkın, a.g.e., s. 70.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 2, 12 Mayıs 1939, s. 67 - 80

Potemkin, Türkiye'den sonra Bulgaristan Romanya ve Polonya'yı da Almanya'ya karşı bir pakt konusunda ikna edebilmek için görüşmelerde bulunmak üzere ziyaret etmiş ise de bu ülkelerin başkentlerinden de olumlu cevap alamamıştır.

Sovyetler Birliği Türkiye ile kurulan bu temasa ve varılan mutabakata rağmen Ağustos başına kadar sessizliğe gömülmüş ve Türkiye ile herhangi bir temasa geçmemiştir.

4. Müttefikler ile Sovyetler Birliği Arasında Başarısız Müzakereler

18 Mart 1939 tarihinde İngiltere Büyükelçisinin SSCB Dışişleri Bakanlığına, Almanya'nın Romanya'ya karşı silahlı bir müdahalesi halinde ne yapacaklarını sorması üzerine; Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Romanya ve Türkiye arasında, muhtemel Alman saldırısı karşısında ortak bir tutum belirlemek üzere bir konferansın toplanması gerektiği cevabını ve teklifini almıştır. Buna karşılık 21 Mart 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa, Almanya'nın saldırgan bir tutum takınması halinde birlikte hareket edecekleri yolunda, İngiltere, Fransa, Polonya ve SSCB arasında bir deklarasyon yayınlanmasını teklif etmişlerdir. SSCB bu teklifi hemen kabul ederken Polonya reddetmiştir.

Bu tekliften bir gün sonra daha önce de belirttiğimiz gibi Almanya, 22 Mart 1939'da Romanya'ya çok ağır ekonomik hükümler ihtiva eden bir anlaşmayı zorla kabul ettirmiştir. Bu gibi gelişmelerin arka arkaya gelmesi aslında 1939 baharı itibarı ile olayların ne denli hızlı geliştiğini bizlere göstermektedir. İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği gibi Avrupa'nın belli başlı politik ve askeri güce sahip ülkeleri hızla yaklaşmakta olan savaşı önleyebilmek için mihvere karşı gerekli tedbirleri almalı ve caydırıcılık sağlayacak blokları Avrupa'nın doğusunda, Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de derhal kurmalıydılar. Ancak bu ülkelerin yaklaşmakta olan büyük savaşı "Doğu" da gerçekten önlemeyi isteyip istemedikleri yukarıda belirttiğimiz gibi tartışılması gereken ayrı bir konudur.

23 Mart 1939'da İngiltere ve Fransa'nın, ortak bir deklarasyon ile, orta Avrupa ülkeleri Hollanda, Belçika ve İsviçre'ye bir saldırı halinde askeri müdahalede bulunacaklarını açıklarken, 31 Mart 1939 İngiltere ve Fransa, Sovyetleri dışarıda bırakarak Polonya'ya tek taraflı garanti vermişlerdir²⁶. Bununla birlikte Mihver Devletlerin cüretkâr hamleleri devam etmektedir bu çerçevede 7 Nisan 1939'da İtalya Arnavutluk'u işgal etmiştir.

İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939 tarihinde Yunanistan ve Romanya'ya tek taraflı garanti verirken Türkiye nezdinde de bir adım atmışlardır. Buna göre Akdeniz ve Ege denizleri üzerinden Türkiye'ye yönelecek her türlü İtalyan tehdidi karşısında, karşılıklı olmak

²⁶ Bu garanti ileride görüleceği üzere hiçbir işe yaramayacaktır.

şartıyla, yardıma hazır olduklarını açıklamışlardır. İki devlet ayrıca Romanya'ya bir Alman saldırısına karşı garanti vermeyi düşündüklerini belirterek bu konuda Türkiye'nin tutumunun ne olacağını sormuşlardır. Türkiye'nin bu tekliflere cevabı genel olarak olumlu olmuştur.

Fransa ve İngiltere 15 Nisan 1939'da Sovyet yönetimine, "Sovyetler Birliğinin Avrupa komşularından herhangi birisine bir saldırı olursa ve ilgili ülke bu saldırıya karşı koyarsa, Sovyetler Birliği, talep halinde, en iyi sonucu verecek bir yardıma hazır olduğunu bir deklarasyonla açıklamalıdır" ifadeleri ile yeni bir teklifte bulunmuşlardır.

Sovyet yönetimi İngiltere ve Fransa'nın teklifine 17 Nisan 1939 tarihinde cevap vermiştir. Bu cevapta şu ifadeler bulunmaktadır: "SSCB-İngiltere-Fransa arasında üçlü bir yardımlaşma paktı yapıldır, bu üç devlet ayrıca Baltık Denizi ile Karadeniz arasında Sovyetler Birliği'nin komşusu bütün Doğu-Avrupa devletlerine bir saldırı halinde yardım taahhüdünü üstlenmelidir, üç devlet askerî yardımın nasıl yapılacağını birlikte açıkça belirlemeli ve ifade etmelidir. Bir savaş halinde ayrı barış yapılmamalıdır."

Görüleceği üzere Sovyet yönetimi İngiliz – Fransız teklifindeki muğlak ifadelere karşı çıkmaktadır. Yardım edilecek devletlerin hangileri oldukları açıkça belirtilmelidir. Bir oldu - bittiye meydan verilmemelidir.

28 Mayıs 1939'da İngiltere ve Fransa ise Sovyetler Birliği'nin teklifine verdikleri cevapta güvenlik garantisi verecekleri devletler konusunda muğlak tavırlarını sürdürmüşlerdir. Güvenliği garanti edilecek devletler SSCB'nin ısrarına rağmen açıkça belirtilmemiş ve "bazı Doğu Avrupa Devletleri" ifadesi tercih edilmiştir. Eğer İngiltere ve Fransa "bazı Doğu Avrupa ülkelerine" verdikleri garantiler sebebiyle savaşmak zorunda kalırlar ve Sovyetler Birliği'nden yardım isterlerse, Sovyetler koşulsuz yardıma koşacaktır. Bu teklifteki ifadeler İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliğine karşı politikalarında ilginç bir belirsizliğe işaret ediyor gibi görünmektedir. Tarafsız bir gözlemci için İngiltere ve Fransa Devletleri'nin Sovyetler Birliği ile gerçek bir anlaşma yapmayı isteyip istemedikleri o tarihe kadarki müzakereler değerlendirildiğinde net olarak anlaşılamaz haldedir.

Bekleneceği üzere SSCB 14 Mayıs 1939'da bu teklife mütekabiliyet prensibine aykırılık gerekçesi ile olumsuz cevap vermiştir. Sovyetler Birliğine göre Baltık Devletleri garanti dışında tutulmaktadır. Sovyet karşı teklifine göre üç devlet mihver saldırısına karşı bir yardımlaşma anlaşması yapmalı, Baltık Devletleri yok sayılmamalı, bölgeye gerçekleşebilecek bir Mihver saldırısı durumunda nasıl hareket edileceği ve hangi adımların atılacağı açıkça belirlenmeli ve Dünya'ya ilan edilmelidir.

Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin yayılcı amaçları olup olmadığı konusundaki belirsizlik de İngiltere ve Fransa'yı tereddüte sürüklemekte olabilir. Sovyetlerin bilhassa Baltık ülkeleri üzerindeki ısrarı önemlidir. Sovyetler Birliği bu bölgeyi yayılma alanı olarak kabul etmektedir. Bir güvenlik duvarı inşası bahanesiyle öncelikle Baltık ülkelerine olmak üzere Doğu Avrupa'da bazı bölgelere askeri olarak yerleşebilir ve bu bölgelerden çıkarılması bir daha barışçı yollarla mümkün olmayabilir. En azından benimsediği Batı karşıtı ideolojiyi bu bölgelere yerleştirerek birer uydu devlet haline getirebilir. Bu devletlerde elde edeceği üslere büyük askeri yığınak yaparak buraları Batı'ya karşı bir ön karakol olarak kullanabilir. İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'nden çekincesi bu ve benzeri kaygılar olabilir. Bu nedenle Sovyetler Birliği ile yapılacak bir savunma paktına, Sovyetler Birliği'nin doğrudan ve hızlı müdahale edeceği Baltık Devletlerini ve Doğu Avrupa'nın bir kısmını dâhil etmek istememiş olabilirler.

Nitekim Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri de Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesini mümkün kılacak garanti anlaşmalarından veya bu tür paktlara dâhil olmaktan olabildiğince kaçınmaya çalışmışlardır. Örneğin Polonya Sovyetler Birliğinden gelecek bir güvenlik garantisini reddetmiştir.

Türkiye'de bu dönemde Sovyet askeri varlığını haklı nedenlere dayalı benzer çekinceler ile Türkiye'den ve özellikle Boğazlar bölgesinden uzak tutmak istemiştir. Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken hatta bir pakt üzerinde çalışırken dahi Türkiye bu hususa önem vermiş ve dikkatli olmuştur.

4.1. Sovyetler Birliği ile Almanya Arasındaki Buzlar Eriyor

Almanya ile SSCB arasında ilk yakınlaşma belirtileri 17 Nisan 1939'da Berlin'de Sovyet Büyükelçisi Aleksey Fyodorovich Merekalov'un, Alman Dışişleri Müsteşarı Ernst von Weizsacker'e²⁷, Skoda fabrikasına verilmiş ve teslimi oldukça gecikmiş Sovyet siparişlerinin teslim edilip edilmeyeceğini sorması, müsteşarında, Rusya - İngiltere - Fransa arasındaki görüşmelerin Rusya'ya askerî malzeme teslimatı için olumlu bir hava yaratmadığını söylemesi üzerine, büyükelçinin, Almanya ile normal şartlar içerisinde yaşanabilmesine mâni bir sebep bulunmadığı, ilişkilerin normalleşmesinden sonra da gittikçe daha iyileşebileceğini

²⁷ Alman diplomat ve politikacı. 1938 - 1943 yılları arası Nazi Almanya'sının Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığını yaptı. Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsacker (Cumhurbaşkanlığı 1984 - 1994) ve fizikçi - filozof Carl Friedrich von Weizsacker'in babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hill, Leonidas E. "The Wilhelmstrasse in the Nazi Era." *Political Science Quarterly*, vol. 82, no. 4, 1967, pp. 546-570.

söylemesi ile gerçekleşmiştir²⁸. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Almanya SSCB'nin askeri siparişlerinin teslimatına devam edileceğini Sovyetlere ve dünya kamuoyuna duyurmuştur.

28 Nisan 1939 tarihinde Adolf Hitler, Polonya ile Almanya arasındaki saldırmazlık paktını ve İngiltere ile Almanya arasında iki ülkenin birbirleri ile savaşmayacakları garantisini sağlayan Münich deklarasyonunu ve Deniz Anlaşmasını feshetmiştir.

Bu arada 3 Mayıs 1939'da Sovyet dış politikasında önemli değişikliklerin olacağıın işaretlerinden biri gerçekleşmiş ve Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov görevinden uzaklaştırılmış yerine Vyacheslav Molotov atanmıştır²⁹.

17 Mayıs 1939'da Berlin'de Sovyet Büyükelçisi Georgi Astakhov, Almanya'nın Dışişleri Ekonomik Daire Başkanı Dr. Karl Julius Schnurre'a Almanya ile SSCB arasında dış politika uyumsuzluğu olmadığını söylemiştir. Büyükelçi Astakhov aynı günlerde bir Alman gazetesine verdiği demeçte de İngiltere'nin dış politikasını bir açmazlar yumağı olarak değerlendirmiştir³⁰.

Almanya'nın askeri gücüne dayanarak hedef gördüğü devletler üzerinde siyasi baskısını gittikçe arttırması üzerine 19 Mayıs 1939 tarihinde Fransa ve Polonya Genelkurmay Başkanları arasında bir askerî anlaşma imzalanmıştır. Buna göre “Almanya Polonya'ya saldırıya geçerse Fransa da Batıdan Almanya'ya karşı kapsamlı bir askeri harekât başlatacaktır. Ancak bu anlaşma Fransa hükümetince onaylanmamıştır³¹. Almanya, Polonya'yı işgale başlayınca da ne İngiltere ne de Fransa askeri bir tepki göstermemiştir.

20 Mayıs 1939 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Friedrich Werner von Schulenburg'a “Sovyet Hükümeti ekonomik görüşmelerin başlamasına, gerekli siyasî temeller atıldıktan sonra razı olacaktır. Daha iyi siyasi temellerin ne şekilde atılabileceği her iki hükümetin de düşünmesi gerekli bir husustur” demiştir.

23 Mayıs 1939'da Alman lider Adolf Hitler, Sovyetlerin yakın gelecekte Almanya'nın Polonya'ya karşı gerçekleştirebileceği bir işgal harekâtı karşısında sesiz kalabileceğini dile getirmiştir³². 30 Mayıs 1939 tarihinde de Almanya Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop,

²⁸ Kamuran Gürün, Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953), s. 178.

²⁹ Henry Kissinger, Diplomasi, İstanbul, 2007, s.324.

³⁰ William L. Shirer, Rise And Fall Of The Third Reich: A History of Nazi Germany, Simon & Schuster Publish., 1990, p. 500.

³¹ Gürün, a.g.e., s. 179.

³² Gerhard L. Weinberg, Germany and the Soviet Union, Prometheus Books (January 1972), p. 102 – 103. Bu söz söylendiği zaman muhtemelen Almanya ve SSCB Polonya'nın paylaşımını gayri resmi yollardan müzakere etmiş ve anlaşmış durumdadırlar.

Moskova'daki Alman Büyükelçiliğine Sovyetler Birliği ile bir anlaşma zemininde müzakerelerin başlatılmasını emretmiştir.

Sovyetler Birliği ve Almanya arasında bir anlaşmayı hayata geçirebilmek için müzakerelerin başlatıldığı sırada, Sovyetler 15 Haziran 1939 tarihinde Moskova'da, İngiltere ve Fransa ile de Mihver devletlere özellikle Almanya'ya karşı bir Anlaşma'nın oluşturulması için 27 Temmuz'a kadar sürecek müzakerelere başlamıştır. Sovyet siyasi yöneticiler ve diplomatlar böylece iki karşıt taraf ile müzakereleri aynı dönemde sürdürecektir.

Sovyetler Birliği ile batılı müttefik ülkeler eğer siyasi konularda anlaşabilirse, 27 Temmuz'dan itibaren konunun sahadaki pratiğini oluşturacak askeri konulara geçilecektir. Sovyetlerin aksine Batılılar, savunmalarını üstlenecekleri devletlerin isimlerinin anlaşmada yer almasını istemiyorlardı, zira Almanya'ya karşı herhangi bir garanti talep etmeyen veya herhangi bir şekilde SSCB ile aynı safta yer almak istemeyen ülkeler söz konusu idi. Özellikle Baltık ülkeleri bu konumdaydı. Bu gibi ülkeler Almanya'nın yarattığı tehdit bahane edilerek Sovyetlerce bir işgale veya yönetim değişikliğine zorlanmak istemiyorlardı. Sovyetler ise tüm Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin yapılacak bir siyasi ve askeri anlaşmaya dâhil edilmesinden yanaydı. Hatta Sovyetlerin şartlarından biri, Türkiye ve Polonya ile Sovyetler Birliği arasında, bu ülkeye geniş bir hareket özgürlüğü sağlayacak hatta bir Alman saldırısı dahi gerçekleşmeden müdahale imkânı verecek karşılıklı yardımlaşma anlaşmaları imzalanmasıydı. Bunun yanında Sovyetler “dolaylı saldırı” adını verdikleri bir kavramı müzakerelere dâhil etmişlerdi³³. Buna göre Alman tehdidi altında olan ve olduğu varsayılan ülkelerde mevcut hükümet Almanya lehine bir politik duruş sergilemeye başlarsa veya Almanya karşıtı mevcut hükümet bir şekilde yönetimden düşürülürse bu ülke dolaylı saldırı altında sayılacaktı. Buna göre İngiltere, Fransa veya Sovyetler Birliği bu ülkelere gerekirse doğrudan askeri müdahale hakkına sahip olacaktı. Sovyetlerin bu talebi İngiltere ve Fransa tarafından Sovyet yayılmacılığının bir göstergesi sayılacak ve kabul edilemez bulunacaktır.

15 Haziran 1939 tarihinde Berlin'deki Bulgar Büyükelçisi Almanya Dışişlerine Bakanlığına giderek, Sovyet Büyükelçisi'nin kendisine söylediklerini nakletmiştir. Büyükelçinin söylediklerine göre ülkesi, Almanya ile bir yakınlaşmayı çok istemektedir. Eğer Almanya SSCB'ye saldırmayacağını deklare eder veya SSCB ile bir saldırmazlık paktı imzalayacağını açıklarsa, ülkesi büyük ihtimalle İngiltere ile anlaşma yapmaktan vazgeçecektir”. Bundan sonra 22 Temmuz 1939'da Berlin'de SSCB ile Almanya arasında ekonomik görüşmeler başlamıştır.

³³ Kamuran Gürün, Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953), Ankara, 1991, s. 181.

Bu arada Moskova'da bulunan İngiltere ve Fransa temsilcileri ile siyasi konularda önemli bir uzlaşma sağlansa da askeri konuların müzakere edilmesine sıra gelince çalışmalar olabildiğince yavaşlatılmıştır. Taraflar sanki gerçek bir anlaşmadan ümitlerini kesmiş görünmektedirler.

Sovyet Hükümeti Batılılarla bir ittifak yapıp, bir Alman saldırısını üzerine çekmektense, saldırıyı hiç değilse savaşın ilk yıllarında Batıya yöneltmek, bu arada hazırlık için zaman kazanmak, ayrıca Doğu Avrupa'da Polonya, Baltık ülkeleri ve Romanya'da toprak elde etmek gibi taktik ve fırsatçı bir tutum içine girmek istemiştir. Zaten Batılılarla yapılan görüşmeler, bir taraftan İngiltere'nin duraksamaları ve bir Alman saldırısına karşı hangi devletlerin savunulacağı konusu (Polonya, Romanya), diğer taraftan savunma sistemi gereği, Sovyet kuvvetlerinin topraklarına girmesine Polonya'nın karşı çıkması gibi nedenlerle, Temmuz 1939 ayında çıkmaza girmiştir. 1939 yılının Ağustos ayına gelindiğinde ise Moskova'ya giden İngiliz-Fransız heyetlerinin görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır³⁴.

14 Ağustos 1939 tarihinde, Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg'un Alman Dışişleri Bakanlığından aldığı talimata dayanarak, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'u ziyaret edip, Hitler'in, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u Moskova'ya yollamak istediğini bildirmiştir³⁵. Bu ziyaret iki tarafa arasında bilinen ilk anlaşma için müzakere zemininin oluşması anlamına gelmektedir.

Sovyet Mareşali Vorosilov, bu aşamada bir açıklama yaparak İngiltere ve Fransa'yı siyasi ve askeri görüşmeleri sürüncemede bırakmakla suçlamıştır. Sovyetler Birliği'nin kendisinin ve komşularının güvenliğinin sağlanması için yeni arayışlar içinde olmasının eleştirilmemesini istemiştir.

23 Ağustos 1939 tarihinde ise Müttefikler ve Türkiye üzerinde adeta bomba etkisi yaratan açıklama Almanya ve Sovyetler Birliğince yapılmıştır: Almanya ve Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktının resmen hayata geçirildiği dünya kamuoyuna duyurulmuştur³⁶.

Beklenmedik bu gelişme Türk dış politikasının bütün hesaplarını alt üst etmiştir. Moskova bütün görüşmelerini gizlilik içerisinde yürütmüş, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmalarının yüklediği sorumlulukları da göz önüne almamıştır³⁷. Diğer bir deyişle, Sovyet Rusya, Almanya ile anlaşmadan önce 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve

³⁴ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", Belleten, 1982, Nisan, s. 388. 367 – 415.

³⁵ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 183

³⁶ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 10;

³⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara, 2005, s. 330.

Saldırmazlık Antlaşması hükümleri gereğince Türkiye'ye bilgi vermesi gerektiği hâlde anlaşma ilkelerini çiğnemiş ve bunu yapmamıştır.

Almanya – Sovyetler Birliği Saldırmazlık Anlaşmasının imzalanışı sırasında Stalin'le Ribbentrop arasında, Türkiye ile ilgili olarak aşağıdaki konuşma cereyan etmiştir³⁸:

“Stalin, Reich Dışişleri Bakanına, Türkiye hakkında Almanya'nın ne düşündüğünü sordu.

“Reich Dışişleri Bakanı bu konuda şunları söyledi: Aylarca önce Türk hükümetine, Almanya'nın Türkiye ile dostça ilişkiler istediğini söylemişti. Bu sonuca varmak için Reich Dışişleri Bakanı bizzat her şeyi yapmıştı. Cevap şuydu ki Türkiye, Almanya'yı kuşatma paktına katılan ilk devletlerden biri olmuş ve bu durumda Reich hükümetini haberdar etmek gereğini bile düşünmemişti.

“Stalin ve Molotov, bunun üzerine, Sovyetler Birliğinin de Türklerin bu değişken politikası yüzünden aynı şekilde bir tecrübe geçirdiğini belirttiler.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan bu beklenmedik pakt, Türkiye'de büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada tehdit yaratan ve sakınması gereken büyük güçler olarak gördüğü iki devlet artık aralarında birbirlerine zarar vermeyecekleri ve çıkarlarına karşılıklı saygı gösterecekleri konusunda anlaşmışlardı.

Alman-Sovyet yakınlaşması Türkiye'nin Karadeniz çevresinden gelebilecek saldırılara karşı emniyet durumunu ortadan kaldırmıştır. Bunun yanında, 1 Eylül 1939 tarihinde İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye'yi Almanya'nın müttefiki İtalya'nın karşısında Sovyet desteğinden mahrum kalmıştır. Sovyet politikasında meydana gelen bu değişikliğe rağmen, Türk Hükûmeti, Sovyetler Birliği ile hala bir anlaşma zemini bulabileceğini ummuştur. Türkiye'nin zorlamalı iyimser tavrına rağmen muhtemel bir Türk-Sovyet Saldırmazlık Paketi'na, Sovyet tarafının bakış açısı ve istekleri de doğal olarak değişmiştir.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ve 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Sovyetler Birliğinin 17 Eylül 1939'da, Nazi-Sovyet Paketi uyarınca Polonya'ya saldırması ve bu ülkeyi Almanya ile paylaşması Türkiye'de büyük kaygı ve endişe yaratmıştır³⁹.

³⁸ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 183.

³⁹ Figen Atabey, “Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt 2,Sayı 4, Ocak 2014, s. 6.

Olayların bu surette gelişimi Türkiye'ye İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaşmaktan başka bir seçenek bırakmıyordu. Almanya ise attığı bu adım ile birden fazla sonuç elde etmeyi başarmıştı. Avrupa'nın büyük kısmını (Fransa dâhil) ve Balkanları kapsayacak işgal hareketine girerken Sovyetler Birliği ile varılan anlaşma doğu sınırlarının güvence altına alınmasını sağlamıştı. Bunun yanında Türkiye her ne kadar İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaşırsa da pozisyonundaki bu değişim görünüşten öteye gitmeyecekti. Türkiye tarafsızlık siyasetinde ısrarcı olacak ve 1945'e kadar savaşa dâhil olmayacaktı. Almanya'nın Sovyetler Birliği hamlesi savaşın bu ilk evresinde Türkiye'nin müttefik devletler lehinde Balkanlarda Savaşı dâhil olmasını kesin bir şekilde engellemişti. Doğuda Rus tehdidi sürerken Türkiye Balkanlarda Mihver karşıtı askeri bir hamle yapamazdı.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında sözü geçen pakt imzalanmadan önce, 4 Ağustos 1939'da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Alexander Terentieff, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir pakt ya da karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması yapılması konusunda görüşmeler yapmak için Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmişti⁴⁰. Bu davet, Sovyet-Alman Paktı'nın imzalanmasından bir gün sonra, 24 Ağustos 1939 tarihinde yazılı olarak da tekrarlanmıştır. 4 Eylül günü ise Sovyet Büyükelçisi Saraçoğlu'nu tekrar ziyaret ederek son gelişmeler karşısında ülkesinin durumunu açıklayan bir notayı Türk Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Buna göre Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadığından ve İngiltere ile Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı muhtemel bir komploya girmesini önlemek amacıyla Almanlarla saldırmazlık paktını imzalamıştır. Bu durumda, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ilişkiler, değişen uluslararası dengelere göre yeniden düzenlenmelidir. Türkiye, Sovyetler'in bu teklifine 8 Eylül'de olumlu yanıt vermiş ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, görüşmeler için 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir⁴¹. Ankara tarafından, Moskova görüşmeleri için görevlendirilen Türk heyetine, Sovyetler Birliği ile karşılıklı bir yardım yada işbirliği antlaşmasının imzalanabilmesi için imkânların aranması ve görüşmelerin yapılması, ayrıca Boğazlarla ilgili Montreux rejiminin devamını öngören bir rejimin sürdürülmesi konusunda uzlaşma sağlanması talimatı verilmiştir.

23 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya ulaşan Saraçoğlu'nun karşısına 26 Eylül 1939'da Kremlin'de Türk heyetinin beklemediği kadar ağır koşullar ileri sürerek çıkan Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyet Hükümetinin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile vardığı

⁴⁰ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939–1945", Türk Dış Politikası, 1919–1980, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul. 2002, s.418.

⁴¹ Aydın, a.g.e., s.418

mutabakattan ve verdiği taahhütlerden kendi geleceği açısından duyduğu kaygıları belirtmiş ayrıca Montreux hükümlerinde Sovyetler Birliği lehine ciddi değişikliklerin yapılmasını istemiştir⁴². Bundan başka Sovyetler Birliği, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında hazırlanmakta olan ittifak antlaşması tasarısında da bazı değişikliklerin yapılmasını da talep etmiştir⁴³. Görüşmeler 27 Eylül 1939 günü Sovyet Rus lideri Stalin'in katılması ile devam etmiştir. Sovyet lideri de Molotov gibi Türkiye'nin Montreux'de tek başına kazandığı yetkilerin, bundan sonra bazı değişikliklerle iki devlet tarafından ortaklaşa yürütülmesini önermiştir⁴⁴. Saraçoğlu, Sovyetler Birliği ve Türkiye'den başka Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın imzalarını taşıyan bir antlaşmanın, yalnız Ankara ve Moskova tarafından yeniden düzenlenmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir⁴⁵.

1 Ekim 1939'da Sovyet lideri Stalin'in de hazır bulunduğu beş saat süren ikinci toplantıda Sovyet yetkililer Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na kabulü hiç kolay olmayacak isteklerini daha açık bir dille ifade etmişlerdir⁴⁶. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Josef Stalin bahse konu toplantıda, Türk - İngiliz ittifak hükümlerini ve Türkiye'nin bahse konu ülkelere taahhütlerini, ulusal güvenlikleri açısından tehlikeli bulduklarını, Türkiye'nin bu taahhütlerden vazgeçmesi gerektiğini, muhtemel bir Sovyet-İngiliz veya Sovyet-Fransız çatışmasında Türkiye'nin tam tarafsız kalması gerektiğini, Balkanlar'a, Boğazlara veya Karadeniz'e bir saldırı olursa, iki ülkenin ortak hareket etmesini talep etmiştir⁴⁷. Ayrıca Üçlü İttifak tasarısı mutlaka hayata geçirilecekse Sovyet çekincesine ilişkin bir maddenin eklenerek, İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girişmesi durumunda, Üçlü ittifakın böyle bir savaş süresince geçersiz sayılması gerektiğini dile getirmiştir⁴⁸.

Görüşmeler 13 Ekim günü tekrar başlayınca Dışişleri Bakanı Molotov Boğazların ortak savunulmasına dair bir Türk – Sovyet paktının imzalanması ile Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılacak ittifak antlaşmasında sadece Sovyetler Birliği için değil Almanya için de istisna yaratacak maddeler konulması gibi yeni ve kabulü imkânsız şartlar ileri sürmüştür⁴⁹. Bekleneceği üzere reddedilen bu istekler Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında

⁴² Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 140.

⁴³ Ahmet Şükrü Esmer - Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1973)*, Cilt 1, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:558, Ankara, 1987, s. 142.

⁴⁴ Erkin, a.g.e., s. 142.

⁴⁵ Figen Atabey, a.g.m., s. 7.

⁴⁶ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939-1945", *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, (Ed. Baskın Oran), İstanbul 2002, s.418.

⁴⁷ Figen Atabey, a.g.m., s. 9.

⁴⁸ Barış Ertem, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri Ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkish Volume 8/7 Summer 2013*, p. 163.157-183

⁴⁹ Gönübol-Sar, a.g.e., s. 142

bir paktın hayata geçirilmesini imkânsız kılmıştır. Görüşmelerin bu şekilde olumsuz sonuçlanması üzerine Türk heyeti, 16 Ekim 1939 tarihinde görüşmeleri keserek, 17 Ekim 1939'da Moskova'dan ayrılmıştır. Böylece, muhtemel bir Türk-Sovyet Saldırmazlık Paketi'nin imzalanması mümkün olmamış ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştır.

Alman Sovyet Paketi'nin imzalanması sonrasında Almanya hiç vakit kaybetmeden 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmıştır. Bu saldırı sonrasında İngiltere ve Fransa bir Balkan Devletleri Bloğu kurulmasını kararlaştırdılar. Bu blokta Türkiye kilit rol oynayacaktı. Türkiye ile işbirliğinin resmileştirilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında “Üç Taraflı Yardım Anlaşması” imzalandı. Bu anlaşmanın müzakere edilmesi sürecinde Türkiye elinden geldiğince sıkı pazarlık yapmaya çalıştı. Savaşa girmesi artık çok daha zorlaşmıştı. Türkiye'nin ilk talebi ciddi miktarda askeri yardımı öngörüyordu. Teçhizat bakımından oldukça zayıf olan ordusu modern silahlar ile donatılmalıydı. Ayrıca Türkiye o zamana kadar neredeyse Almanya'ya ekonomik açıdan bağımlı hale gelmiş durumdaydı. Savaş sebebiyle ekonomisini güçlendirebilmek için acil nakit paraya ihtiyaç duyuyordu. Günümüzde yapılan hesaplamalara göre Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'dan istediği kredi 60 milyon sterlin civarındaydı⁵⁰. Müzakereler ile bu miktar çok tartışılmalı ve inip çıkmalı da, Türkiye askeri yardım da dâhil olmak üzere bu miktara yaklaşık bir miktar krediyi bu iki ülkeden elde etmeyi sonuçta başarmıştır. Türkiye İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmaya siyasi açıdan kendi lehine protokoller eklemeyi de başarmıştır. Örneğin 8 Mart 1940'da imzalanan bir ek anlaşmayla, Türkiye eğer İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşma nedeniyle Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşa sürüklenme tehlikesi altına düşecek ise sorumlu olduğu yükümlülükler geçersiz hale gelecektir.

Görüleceği üzere Türkiye ikinci Dünya Savaşı başlarken, geleneksel tarafsızlık politikasından vazgeçmeye en azından meyletmemiş ve müttefik devletler yanında yer almayı tercih etmiştir. Bunun yanında yine de uyguladığı siyaseti belirlerken doğudaki Sovyet tehdidi Türkiye için temel yönlendirici etken olmaya devam etmiştir.

4.2. Almanya Ve Sovyetler Birliği Arasında Saldırmazlık Antlaşması

22 Mayıs 1939 günü Almanya ile İtalya aralarındaki işbirliğini pekiştiren bir Çelik Anlaşması imzalandılar. Daha önce belirttiğimiz gibi Adolf Hitler yönetimindeki Almanya'nın en önemli hedefleri arasında belki de başında, Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da oluşturulan Versay Antlaşması düzeninin tamamen ortadan kaldırılması ve Almanya'nın

---

⁵⁰ Tekeli - İlkın, a.g.e.,s. 73.

(Üçüncü Reich) yükselişine yeniden set çekebilecek Fransa ile İngiltere'ye kesin bir yenilginin kabul ettirilmesiydi. Yani Almanya'nın Doğu'ya ve Balkanlara yönelik hamlelerine sesiz kalınsa ve muhtemelen İngiltere bu siyaseti ile bu ülkenin gücünü Doğu'da tüketmesini hedeflese de aslında Almanya'nın öncelikli hedefi Batı Avrupa'ydı.

Bu safhada Almanya, rakibi ve hedefi durumundaki ülkeler olan İngiltere ve Fransa'nın destekleri ile ve korumaları altında, Baltık Ülkelerinden Türkiye'ye kadar Almanya aleyhine bir pakt oluşturmalarını ve bu hat üzerinde savaşı yayacak gerilimi artırıcı politikalar geliştirmelerine karşı sonuç getirici ve engelleyici politikalar üreterek önemli karşı hamleler yapmaya başladı⁵¹.

Bunların en önemlilerinden biri Almanya'nın Sovyetler Birliği ile imzaladığı saldırmazlık antlaşmasıdır. Şimdi kısaca İkinci Dünya Savaşı'nın henüz bu erken devresinde Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın safına nasıl yöneldiğini anlatmaya çalışacağız.

Sonuç

Avrupa güç dengesinin kesin sınırlarla bozulduğu, ikinci bir dünya savaşının hızla yaklaşıldığı 1939 yılı başından itibaren Türkiye, savaş içinde takınacağı tavrı ve pozisyonunu belirlemeye başlamıştır.

Saldırgan ve yayılmacı bir politikayı 1938 yılından itibaren yürürlüğe koyan Mihver bloğu ülkeleri Almanya ve İtalya'nın Balkanlara yönelik girişimlerinin gittikçe cüretkâr hale gelmesi hatta İtalya'nın 1939 Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek, savaşı Türkiye'nin eşiğine kadar getirmesi Türkiye'yi bu bloğa karşı önlemler almaya sevk ederek İngiltere ve Fransa ile bir ittifak imzalamaya iten gelimler, olmuştur.

Türkiye ile İngiltere arasında 13 Nisan 1939'da başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve Türkiye arasında Türkiye'yi "Barı Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlanmıştır. Ardından Suriye sorunu nedeni ile Fransa ile bir süre daha eden görüşmeler iki ülke içinde kabul edilebilir bir sonuca ulaştırılmış ve Türkiye ile Fransa arasında da 23 Haziran 1939 tarihinde bir ittifaka işaret eden bir deklarasyon daha yayınlanmıştır. Böylece, Türkiye, yaklaşan Dünya savaşının hemen öncesinde kendisini emniyete altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede Akdeniz bölgesinde yardımlaşma yükümlülüğü, Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'tan, Türkiye ile Fransa arasında da Türk - Fransız Ortak Deklarasyonunun yapıldığı 23 Haziran 1939'dan başlamak üzere geçerlilik kazanmıştır. Türk – İngiliz Fransız Deklarasyonları, 19 Ekim 1939

⁵¹ Franz von Papen, Memoirs, London, 1952, s. 447.

tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşması diğer bir adıyla Ankara Antlaşması ile de üçlü ittifak biçimine girerek, geçerliliğini sürdürmüştür.

Türkiye bir yandan Mihver Devletlerin yarattığı tehdide karşı Batılı Devletlerle ittifak yapma çabalarını sürdürürken diğer yandan eski müttefiki Sovyetler Birliği ile de Doğu sınırlarını güvence altına almak ve Karadeniz çevresini bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak için müzakerelere başlamıştır. Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaşmış ve iki taraf arasında yukarıda bahsedilen kapsam dâhilinde görüşmeler başlatılmıştır.

Türk – Sovyet görüşmeleri, 23 gün sürmüş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlık iki ülke arasında önemli diplomatik kavşaklardan biridir. Burada, özellikle Sovyetler Birliği'nin Montrö'nün değiştirilmesi konusunda öne sürdüğü talepler Türk heyetince kabul edilemez bulunmuş ve kesin bir dille reddedilmiştir.

Almanya'nın İtalya'nın yerine Balkanları hızla istila etmesi ve savaşın sonuna değin Balkanlara güçlü bir şekilde yerleşmiş olması Türk yöneticilerin siyasetlerini tarafsızlık siyasetine zorlayan önemli bir etken olmuştur. Türkiye'nin Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine birkaç gün kalana kadar tarafsızlık siyasetinde ısrarcı olmasında ve savaşa dâhil olmamasında hem Almanya'nın Balkanlar üzerinden oluşturduğu tehdidin hem de bir Alman saldırısına ve işgaline maruz kalırsa, Sovyet ordularınca “Alman saldırısından ve işgalinden kurtarılmış” bir ülke konumuna düşmek istememesinin rolü vardır.

Savaşın son evrelerinde Türkiye'ye karşı Balkanlardan gelebilecek Alman saldırı ve işgali tehlikesi ortadan kalkmış olmakla birlikte, Sovyetler Birliği'nin, Alman saldırısının artık püskürtüldüğü ve Batı'da Atlantik kıyılarında açılacak yeni bir müttefik cephesi ile Alman yenilgisinin hızlanacağı net bir şekilde ortaya çıktıktan sonra başlattığı, Türkiye üzerinde siyasi ve askeri baskı oluşturma stratejisini, dozunu arttırarak sürdürmesi ve hatta savaş sonrası dönemde Türkiye'yi açıkça işgal ile tehdit etmesi hem Türkiye'nin güvenlik endişelerinin artarak devamına yol açmış hem de Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yollarının artık kesin ve kalıcı olarak ayrılmasına neden olmuştur.

Almanya'nın teslimi her ne kadar Avrupa'da sıcak savaş sona erdirse de müttefik ülkeler arasındaki siyasi ve ideolojik anlaşmazlıklar çok uzun olmayan bir süre sonra fitili Avrupa'da ateşlenecek ve zamanla tüm Dünya'ya yayılacak yeni tür bir savaşa giden yolu açacaktır. Uzmanlar silahların ateşlenmediği lakin mücadelenin farklı enstrümanlarla ama kesintisiz ve hızla sürdüğü bu yeni tarz savaşa “Soğuk Savaş” adını vermişlerdir.

Bu kez, İkinci Dünya Savaşı'nın müttefikleri olan Batılı demokrasiler ile Sovyetler Birliği ve onun savaş sonrasında Almanya'nın işgalinden, "kurtarıp özgürleştirdiği" Doğu Avrupa ülkelerinin bir kısmı yeni Soğuk Savaş döneminin hasım blokları olarak ayrılmışlardır. Bu ayrışmada Türkiye yerini Batılı demokratik devletler arasında belirleyecektir. Sovyetler Birliği artık Türkiye'nin dostu ve müttefiki değil, hasmıdır. Kısa bir süre sonra taraflar NATO ve Varşova Paktı adıyla birbirlerine karşı askeri paktlar oluşturacaklar ve muhtemel bir Üçüncü Dünya Savaşı için pozisyonlarını koruyacak hatta sürekli güçlendireceklerdir. Türkiye'de yaptığı seçim doğrultusunda 1953 yılında NATO içinde yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara, 2005.

Ataöv, Türkkaya, **Turkish Foreign Policy, 1939 – 1945**, Ankara, 1965.

Atabey, Figen, "Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Ocak 2014.

Aydın, Mustafa, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 1939-1945", **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul. 2002.

Ayın Tarihi, Mayıs 1939, No:67-89.

Burçak, Rıfık Salim, Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri (1791 – 1941), **İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu**, İstanbul, 1946.

Demirci, Ersin - Gülmez, Nurettin, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", **Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Güz, 2013.

Deringil, Selim, Denge Oyunu – İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul, 2010.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.

Ertem, Barış, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri Ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/7, Summer 2013.

Esmer, Ahmet Şükrü - Sander, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1973)**, Cilt 1, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:558, Ankara, 1987.

Ferda Kocaçimen, **İkinci Dünya Savaşı'nın Meşhurları**, İstanbul 1945.

Güçlü, Yücel, “Turco – British Reapprochment On The Second World War”, **Belleten**, Nisan 2001.

Gürün, Kamuran, **Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)**, Ankara, 1991.

Hill, Leonidas E. “The Wilhelmstrasse in the Nazi Era.” **Political Science Quarterly**, Vol. 82, No. 4, 1967.

İlkin, Selim - Tekeli İlhan, **Dış Siyaseti Ve Askeri Stratejileri İle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Cilt 1, İstanbul, 2013.

İnönü Arşivi, No: 02436.

Koçak, Cemil, **Türk - Alman İlişkileri**, Ankara, 1991.

Kuneralp, Zeki, **Sadece Diplomat, Anılar - Belgeler**, İstanbul, 1999.

Kissinger, Henry, **Diplomasi**, İstanbul, 2007.

Ludmila Jivkova, **İngiliz – Türk İlişkileri 1933 – 1939**, İstanbul, 1978.

Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, 2010.

Shirer, William L, **Rise And Fall Of The Third Reich: A History of Nazi Germany**, Simon & Schuster Publish., 1990.

Soysal, İsmail, “Türk – İngiliz – Fransız Ortak İttifakı”, **Belleten**, Sayı: 182, Nisan 1982.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Cilt 2, 12.5.1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C.3, 12.5.1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C. 4, 23.6.1939.

Weinberg, Gerhard L., **Germany and the Soviet Union**, Prometheus Books (January 1972).

Von Papen Franz, **Memoirs**, London, 1952.

INFLUENCE OF LEADERS IN POLITICAL PARTIES' INSTITUTIONALISATION PROCESS: ANAP AND AKP SAMPLE

LİDERLERİN SİYASİ PARTİLERİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİNE ETKİSİ: ANAP VE AKP ÖRNEĞİ

Melike METİNTAŞ*

Özet

Siyasi Partilerin demokratik ve kurumsal karakterlerinin belirlenmesinde siyasi liderlerin rolü ve etkisi önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Liderler, siyasi partilerin politikalarını, kurumsal ve demokratik gelişmelerini güçlü ve karizmatik liderlik özellikleri ile önemli derecede etkileyebilirler. Fakat liderin parti içerisinde yükselişi partinin demokratikleşme ve kurumsallaşma sürecini negatif yönde etkileyebilmektedir. Türkiye’de siyasi partiler ağırlıklı olarak kurumsallaşmadan vazgeçen özellikler gösterme eğilimindedirler. Bu nedenle, liderler parti içerisinde bireysel bir güç olarak kolaylıkla yükselbilmektedirler. Liderlerin karizmatik özelliklerinin artması ve seçimlerde edinilen başarılar liderin parti içerisindeki etkisini daha da arttırmaktadır. Parti içerisindeki güçlü liderler parti dinamiklerini farklı yollarla yönetme eğilimindedirler. Örneğin, milletvekili adaylarını belirleme, kongredeki kararları etkileme veya parti içi muhalif kişileri partiden uzaklaştırma gibi kararlarda bu tip liderlerin önemli etkisi görülmektedir. Ancak, liderin parti içindeki etkisinin artması, siyasi partilerin ve genel olarak Türkiye’deki demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, güçlü bir lider altında siyasi partilerin demokratikleşme ve kurumsallaşmasını incelemek önem taşımaktadır. Türkiye’de Anavatan Partisi (*ANAP*) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (*AKP*) güçlü lider figürünü deneyimlemiş iki siyasi partidir. Her iki parti için de partinin varlığının devam etmesi ve kurumsallaşması güçlü bir lider figürü olmadan problemlili bir şekilde devam etmiştir. Bu çalışmada, liderlerin siyasi partilerin kurumsallaşması ve demokratikleşmesi üzerindeki etkileri *AKP* ve *ANAP* örnekleri üzerinden tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: ANAP, AKP, Kurumsallaşma, Siyasi Partiler, Liderlik

Abstract

In order to determine the democratic and institutional characteristics of the political parties, the role and influence of the leaders have considered as an essential factor. Leaders can affect the political parties' policies, institutional and democratic structures intensively with their charismatic and robust leadership features. Individually rise of the leader within the political party may negatively affect the political party's process of democratization and institutionalization. In Turkey, parties mostly tend to show deinstitutionalize characteristics and features. Therefore, leaders can quickly rise within the parties as an individual power and control mechanism. Moreover, the charismatic and robust characteristics of the leaders, and victory in the elections are increasing the influence and dominance of the leaders in the party politics. In this case, leaders tend to control the party's dynamics in several ways. For instance, determine the candidate deputies, influence, or decide the main congress decisions and abolish the intra-party oppositions are the main issues that party leaders tend to make. However, the increasing dominance and influence of the leaders in the party, not only damage the democratic structure of the political party but also damage the democratization process of Turkey. In this context, it is crucial to examine the democratization and institutionalization of political parties under a strong leader. In Turkey, the Motherland Party (*ANAP*) and the Justice and Development Party (*AKP*) are the two leading political parties that have experienced the influential leader figure. For both parties, the survival and institutionalization of the party continued problematically without their influential leader figure. In this study, the effects of leaders on the institutionalization and democratization of political parties will be discussed through the examples of *AKP* and *ANAP*.

Key Words: ANAP, AKP, Institutionalisation, Political Parties, Leadership

*Sabancı Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Introduction

Political parties are indispensable institutional structures of democratic societies that aspire to power in order to develop policies for social problems and propose solutions. Parties have different birthmarks, democratic structure and institutional characteristics. On determinant of these features of the political parties is the influence of the leadership. The political leader can affect all these features with his political position and popular image.

Political parties mostly have deinstitutionalised characteristics in Turkish politics.¹ In most cases, parties have not strong internal democratic structure. Therefore, leaders of the parties can maintain their seats within the party, even though it fails in the governance or lose elections. Although parties have different qualifications and outlooks, this assumption is accurate for both mass and cadre (ideological) parties in Turkey. In both types of parties, changing party leader becomes a painful process.² Therefore, in most cases forming a new party by leaving the party is seen as a more convenient solution rather than democratically handover a leader.

In this context, especially in the parties that we can accept as a mass party;³ from a voter's point of view, the leader is a more popular figure than the party itself. In the polls, individuals' voting preferences tend to be shaped according to the charisma and power of the leader rather than the party's identity. Therefore, the party's democratisation and institutionalisation have come to question under this strong leadership.

It is an important debate on how to institutionalise the party under a strong leader. In this context, the Motherland Party (*Anavatan Partisi* -ANAP) and the Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi* -AKP) are two mass parties facing with this situation in Turkish politics. While ANAP had experienced strong leadership with Turgut Özal, the AKP maintains its political power under the leadership and influence of Recep Tayyip Erdoğan. For both parties, institutionalisation and the survival of the party without leaders has been a significant problem.

In this study, the effect of an influential leader figure on party institutionalisation will be discussed through the ANAP and AKP cases. Therefore, this paper seeks to tackle these questions: Does the fact that political leaders become an influential political figure with their

---

¹ Özbudun, Ergun. *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. Lynne Rienner Publishers, (2000). p.73

² Turan, İlder. "Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları." *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no:45, (October,2011). p.2

³ *Mass parties endeavour to get votes from broad sections instead addressing small segment of the society.*

electoral victories and administrative power causes the deinstitutionalisation within the political parties in Turkey? Specifically, how Turgut Özal in ANAP and Recep Tayyip Erdoğan in AKP affect their parties' institutionalisation with their charismatic leadership profile?

1. Role of Leaders in Political Parties

The impact of leaders on political life is a well-known and remarkable field of research for political science. The role of leaders, as well as political parties, is crucial to the economic improvement, democratisation and many other processes of countries. Therefore, since the ancient political philosophy, leaders have been examined in many aspects such as personality, talents and biographies.⁴ At the same time, political leaders are an essential factor influencing voters' preferences in elections. The popularity of party leaders outperforms all other independent variables such as partisan affiliation or ideologies in the elections.⁵ It is also called as candidate-centred politics.

Power figures are the most crucial determinant of political leadership; therefore, political leaders often viewed as power-wielders which means control and influence others.⁶ The strong position of the leader, the ability of persuasion or the charismatic personality are influential over to voters' preferences in polls. Besides, the electoral victory of the leader bolsters its role in the party and makes it an absolute decision-making power. However, the leader's rise may cause partitions and cleavages resulting with the leaving of other factions, and power holders within the party. Also, it leads to the deinstitutionalisation of the party. In the political parties, deinstitutionalisation is reflecting a high level of volatility, fragmentation and polarisation as well as declining organisational structure and legitimacy.⁷

Turkey, which has an emerging democracy, has been experienced the strong influence of political leaders in politics. Leaders in 20th century Turkey was considered to have an important place in the creation of the democratisation process, leading to political history and establishing the liberal economic order. One of the reasons why leaders are an essential determinant in this process is that they retain absolute control of their political parties. Leaders manage party dynamics in many ways, such as identifying deputy candidates, supervising the activities of the board of directors, and removing intra-party opposition

---

⁴ Heper Metin and Sayarı Sabri. *Political Leaders and Democracy in Turkey*. Lexington Books, (2002). p.5.

⁵ Arpacı, Işıl. "Küresel dönüşümler ekseninde siyasi partiler ve liderlik." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:1, (January 2018). p.134

⁶ Heper and Sayarı, *Political Leaders and Democracy in Turkey*, p.3

⁷ Özbudun, *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, pp.149-150.

members from the party. This personal power is becoming more apparent in mass parties because of the electoral victories and the charismatic posture of the leader on the individuals' perception.

Whereas, the leader's absolute position in the party both weakens the institutionalisation of the party and prevents the party to reach the public with its identity. Therefore, the political party is no longer a compelling and convincing factor in the eyes of the electorate after leaving the charismatic leader figure.

1.1. Motherland Party (ANAP) under the Shadow of Turgut Özal

Turgut Özal established the ANAP in 1983 when the decision of the military coup banned many of the previous well-known parties.⁸ Özal benefited from these conditions which there were not much democratic and free competition in the elections. He facilitated from this condition for his adaptation in public. He joined the national elections at the same year and won the majority of seats in Turkish Grand National Assembly (TBMM) with his victory in the elections and ANAP became a governing party.⁹ During the Özal governance, the main policies was about the liberalising economy with export-led and market orientation and the freer socio-economic environment by privatising media and other institutions. He was willing to submit reformist policies on economy were eye-catching attempts in eyes of people.

Moreover, he was aware of the traditional background of the society and all his rapid change policies involving that manner as well. ANAP integrated with Özal's technocratic and liberal characteristics and his perspective on the society which based on the modern community that held together with a conservative background.¹⁰ Therefore, ANAP became a wide political organisation by bringing centre-right, liberals and conservatives together.¹¹ He prioritised the economic reforms and created a free environment after the 1980 military control, and these attempts had strengthened his support by the people. Also, his soft interpersonal relations and sympathetic impression became primary influencer to the public instead party's identity.

---

⁸Kalaycıoğlu, Ersin. "The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party," in *Political Parties in Turkey*, ed. Barry Rubin and Metin Heper (London, Portland OR: Frank Cass, 2002), p.41.

⁹ Kalaycıoğlu, Ersin. " Turkish Party System: Leaders, Vote and Institutionalization." *Southeast European and Black Sea Studies*, 13:4, (December, 2013). p.484.

¹⁰ Kalaycıoğlu, "The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party", p.46.

¹¹ Heper and Sayarı, *Political Leaders and Democracy in Turkey*, p.177.

ANAP was established as a disciplined political party which its administrative arm strictly controlled by a leader.¹² No opposition group was formed against this structure and Özal himself due to public support and success in the polls.

Özal's charismatic leadership and his exaggerative authority in party administration led to the dissolution of the party's identity and weakened in-party democracy. The party leaders who came after Özal like Yıldırım Akbulut and Mesut Yılmaz could not sustain this charismatic characteristic in order to gain voters preferences. Also, the relative failure of ANAP in the elections showed that party did not institutionalise independently from the leader. After 1989, the party lost its charismatic leader figure and experienced uncertainty in its identity. After this period, it took part in various coalitions in the government.

From this point of view, ANAP was formed under the leadership of Özal's leadership and maintained its identity with his powerful and charismatic personality. The development process of the party was also in line with Özal's ideas and administration. However, the success of the Özal in the elections and his charismatic role in the party's structure caused deinstitutionalise to ANAP. Although the party survived until 2009 and placed in government within the coalition until 2002, the party lost its credibility and identity.

1.2. Predominant Leadership of Recep Tayyip Erdoğan in Justice and Development Party (AKP)

Unlike ANAP, AKP was not established with a single political figure. AKP formed by a group of elites as Abdullah Gül, Cemil Çiçek, Bülent Arınç or Abdülkadir Aksu who came from Virtue Party (*Fazilet Partisi- FP*) and *milli görüş* movement with the name of Reformists (*Yenilikçiler*) in 2001.¹³ Recep Tayyip Erdoğan, who was one of the leading reformists, joined the AKP after the controversial political process in 2001. In 2002, AKP won 66 per cent of seats in the legislature with an impressive victory in elections with 34.5 per cent votes.¹⁴ As a single-party AKP had dominated the legislature and executive for three terms following 2002, 2007 and 2011 elections.

At the early era of a party, although AKP itself established within an Islamic political structure, it re-defined its conservative ideology by adding embrace of democracy, human

---

¹² Heper and Sayarı, *Political Leaders and Democracy in Turkey*, p.171.

¹³ Yeşilada Birol. "The Virtue Party" in *Political Parties in Turkey*, ed. Barry Rubin and Metin Heper (London, Portland OR: Frank Cass, 2002), p.68.

¹⁴ Pelin Ayan Musil, "Emergence of a Dominant Party System after Multipartyism: Theoretical Implications from The Case of The AKP In Turkey." *Southeast European Society and Politics*, 20(1) (October,2014): p.8.

rights and the rule of law which were perceived as universal values.¹⁵ By that time AKP appeared as a dominant party in Turkish politics. Therefore, their previous political success in the elections was based on the modern and liberal-conservative ideas of the party. In fact, in the ongoing process, although AKP continues its dominant role in the execution and legislation, its overall policies and ideologies have changed in time, mostly based on voters' preferences.

Erdoğan became an influential political figure in both AKP's administration and Turkish politics. Therefore, AKP party identification began to replace with the Erdoğan's popular image. Indeed, according to Turkish voting population, Erdoğan is by far the most famous leader.¹⁶ In this case, Erdoğan's progressive electoral victories enabled him to be a prior and dominant figure in the party. Although AKP was born with the oligarchical and institutionalised structure, Erdoğan strengthened his position in the process; whereas, other founding members lost and their position and even left the party. Therefore, similar to ANAP, AKP became the leader- party in Turkish politics.

Under these circumstances, like ANAP or many other parties in Turkish politics which experienced the dominant leadership figure, the success of Erdoğan in elections may become a threat for AKP's institutionalisation. In the AKP, there was strong obedience to the Erdoğan's opinions and administration, and there were no opposition group or coalition within the AKP structure -until recently- against him. Therefore, unlike ANAP, although AKP established with the group of powerful names, Erdoğan had raised as the charismatic leader among them after the great victories in the polls and surrounded party's identity with his political figure.

Conclusion

In Turkey, political leaders have played an essential role in both the democratisation process of the country since 1945¹⁷ and other developments in economics and politically socialisation of the society. Country's evolution with failures and success has been virtually done by the strong influence of the leaders in politics. Also, political leaders have been influential in the political parties and its institutionalisation process. In many political parties in Turkey, leader became the primary figure on the eyes of the public instead party's identity.

---

¹⁵ Ümit Cizre (ed.) *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*, London and New York: Routledge, (2008).

¹⁶ Kalaycıoğlu, "Turkish Party System: Leaders, Vote and Institutionalization", p.493.

¹⁷ Heper and Sayarı, *Political Leaders and Democracy in Turkey*, p.217.

However, together with success in the polls, leaders' dominant position in the party caused that parties have been disintegrated to the democratic consolidation in its inner structure, experiences deinstitutionalisation and identity crises. After the charismatic leader bows out from its position, the party experienced crumble and even disappearance in Turkish politics.

ANAP and AKP are two major political parties which can be considered as mass or popular parties in Turkish politics. Although these two parties had a different establishing process, political agenda and organisation structure, both experienced influential leader figure. For ANAP, Turgut Özal, who was also a founder of the party, became legendary. Although his party brought together different groups as centre-right, conservatives or liberals, his strong position in the party blocked to opposition groups during his administration. ANAP did not catch the same characteristics and identity after Özal. Therefore, although the party continued until 2009, its strong position in governance crumbled and disappeared after his effect went down.

On the other hand, although AKP established with such dominant coalition with the group of political figures, after the progressive success on the polls, strength Erdoğan's position in the party and his charismatic leadership identity replaced with the party's in public. There is no precise data about how AKP continues after Erdoğan. However, his absolute administrative power over the party and steady obedience by members indicated that AKP's identity, ideology, in-party democracy and institutionalisation process have been weakening under the strong leadership figure.

In consequence, ANAP and AKP case with the experience of influential political leaders, support the initial assumption of the research, which estimated that political leaders caused the deinstitutionalisation of the parties in Turkey.

BIBLIOGRAPHY

Arpacı, Işıl. "Küresel Dönüşümler Ekseninde Siyasi Partiler Ve Liderlik." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:1, (January 2018): 133-147.

Heper Metin and Sayarı Sabri. *Political Leaders and Democracy in Turkey*. Lexington Books, 2002.

Kalaycıoğlu, Ersin "The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party," in *Political Parties in Turkey*, ed. Barry Rubin and Metin Heper, 41-61. London, Portland OR: Frank Cass, 2002.

Kalaycıoğlu, Ersin. "Turkish Party System: Leaders, Vote and Institutionalization." *Southeast European and Black Sea Studies*, 13:4, (December, 2013): 483-502.

Özbudun, Ergun. *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. Lynne Rienner Publishers, 2000.

Pelin Ayan Musil, "Emergence of a Dominant Party System after Multipartyism: Theoretical Implications from The Case of The AKP In Turkey." *Southeast European Society and Politics*, 20(1) (October,2014): 37-41.

Turan, İlder. "Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları."

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:45, (October,2011): 1-21.

Ümit Cizre (ed.) *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*. London and New York: Routledge, 2008.

Yeşilada Birol. "The Virtue Party" in *Political Parties in Turkey*, ed. Barry Rubin and Metin Heper, 62-81. London, Portland OR: Frank Cass, 2002.

YAZIM KURALLARI

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, özellikle Türk Dünyası yakın tarihi ve eğitimi ile ilgili çalışmalara katkıda bulunmayı hedefleyen özgün araştırma ve derleme makalelerini; hakemli, açık erişimli ve sadece elektronik olarak yayınlayan bilimsel bir dergidir.

Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk Dünyası ve akraba topluluklardan temin edilmektedir. ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'nde, Yakın Tarih ve Eğitimi ile ilgili akademik, evrensel bilim ölçütlerine uygun kuramsal ve uygulamalı çalışmaları ile Türk Dünyası genelinde tarihle ilgili gerçekleri bilimsel bir bakış açısıyla inceleyen çalışmaları yayınlamak; bu konularda geleceğe yönelik bilimsel çözüm önerilerinin ortaya konulmasını hedeflemekteyiz.

Makalelerin dergide yayınlanabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması ve hakemler tarafından olumlu rapor verilmesi gerekir. Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne yayınlanması için makale göndermek isteyenlerin, öncelikle <http://estudamdergi.ogu.edu.tr/index.php/tarih> adresinden dergi sistemine üye olmaları, daha sonra çalışmalarını **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla dergiye göndermeleri gerekir.

Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

YAZAR REHBERİ

1. Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi Ocak ve Temmuz ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezinin yayın organıdır. Yakın Tarih alanına özgü çalışmalar, bilimsel araştırmalar, olgu sunumları, derlemeler, editöre mektup, ve özet olmak üzere hakemli açık erişimli sadece internet ortamında yayınlanan bir dergidir. Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk dünyası ve akraba topluluklardan alınacaktır. Yazıların dergide yer alabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması gereklidir. Dergi Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayın sürecine sunduğunu ve dergi yayın politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.

3. Dergiye gönderilen yazılar;

- **Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 30 A4 sayfa boyutunda olmalıdır.**
- **Yazılar başlıklar dahil 12 puntoda “Times New Roman” fontu kullanılarak hazırlanmalıdır.**
- **Makale başlığı 12 p büyük harf olmalıdır. Başlık altına büyük harfle ancak 11p karakterde İngilizce başlık gelmelidir.**
- **Yazar adları küçük harf, soyadları büyük harf olmalıdır.**
- **Yazar ismi sonuna üstharf numara konulmalı, yazarın kurumu giriş sayfası altında gösterilmelidir. Yazının sayfaları, sayfa sağ alta gelmek üzere ilk sayfadan itibaren numaralandırılmalıdır.**

4. Özet ve anahtar kelimeler:

- **Gönderilen yazıların 300 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkiye Türkçesi ve İngilizce özetleri olmalıdır.**
- **Özetler sonunda en az üç en fazla beş adet Türkiye Türkçesi ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.**
- **Özetlerin başlığı ve metin kısmı, “Times New Roman” karakterde 11 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır.**

5. Metin yazımı:

- **Tüm metin iki yana yaslı,**
- **Paragraflar arasında 6nk boşluk verilmiş,**
- **Başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır.**
- **Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.**

6. Başlıklar:

- **Makalenin “Giriş”, “Yöntem”, “Bulgular”, “Sonuç” ve “Kaynakça” bölümleri olmalı. Bu başlıklar yukarıdaki karakterle sola yaslı bold olarak yazılmalıdır.**
- **Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde 12 p “Times New Roman” karakterde yazılmalıdır.**
- **Alt başlıklar varsa 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.**

7. **Dipnotlar** aynı sayfa altında aşağıdaki formatta verilmelidir. Dipnotlar *Times New Roman* karakterde, 9p büyüklükte olmalıdır.

Örnek 1) Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 241.

Örnek 2) Bige Sükan, “Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa’nın Anadolu’daki Çıkarları ve Ermeniler”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, C. III, Sayı: 9 (Bahar 2003), s.147.

Örnek 3) Ertan, **a.g.e.**, s.243.

Örnek 4) Sükan, **a.g.m.**, s. 150.

Örnek 5) Mümtaz Faik Fenik, “Dünya Harbi Bitti”, **Ulus**, 15 Ağustos 1945, s. 1.

Arka arkaya iki dipnotta aynı eserin aynı sayfası veriliyorsa “Aynı yer” ifadesi kullanılmalıdır.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

Örnek 6) Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s. 245.

8. Makalede kullanılan kaynaklar, makale sonunda 11 punto büyüklüğünde, büyük harflerle “**KAYNAKÇA**” listesi olarak yazar soyadına göre alfabetik verilmiş olmalıdır.

Örnek 1) Çapa, Mesut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. XV, Sayı: 29-30 (Mayıs-Kasım 2002), s. 39-55.

Örnek 2) Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Kaynakça’ya eklenecek olan eser türleri aşağıdaki sırada ve başlıklar altında düzenlenmelidir:

- Arşivler
- Resmi Yayınlar
- Kitaplar
- Makaleler
- Süreli Yayınlar
- Tezler
- Ansiklopediler ve Sözlükler
- İnternet Kaynakları
- Sözlü Tarih Görüşmeleri

9. Ekler, makalenin sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer almalıdır.

10. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktıları olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekile dönüştürülmelidir.

Yazıların Dergiye Gönderilmesi

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisine gönderilecek yazılar yazar(lar)ın tanıtıcı bilgilerine yer veren ve yer vermeyen iki farklı yazının aynı elektronik posta ekine eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanmasına karar verilen makaleler üzerinde "Dergi Yayın Kurulu" tarafından esasa yönelik olmamak kaydıyla, küçük düzeltmeler yapılabilir. Makale yukarıda ifade edilen programda kayıt edilerek, son şekli dergi editörü ve editör sekreteri e-posta adreslerine iletilmelidir.

Sunulan yazı öncelikle yayın kurulu tarafından kabul veya red edilir. Kabul edilen yazılar yayın kurulu tarafından belirlenen çift-kör, bağımsız ve önyargısız hakemlik (peer-review) ilkelerine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Son karar dergi yayın kuruludur. Yayın kurulunda derginin inceleme aşaması; 1- Editör sekreter tarafından teknik inceleme, 2- Editör tarafından İnceleme: [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 3- Bölüm editörü / Önlisans Editörler tarafından İnceleme, 4- Yayın Kurulu Toplantısında Değerlendirme [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 5- İki veya daha fazla dış yorumcular tarafından İnceleme, 6- Gerekli ise bir istatistikçi tarafından değerlendirme, 7- Benzerlikleri denetleme, 8- Bölüm Editörü tarafından değerlendirilme, 9- Kopya değerlendirilmesi, 10- Benzerlikleri yeniden denetleme, 11- Proof Hazırlığı, ve 12- Yayınlama aşaması olmak üzere 12 adımdan oluşmaktadır.

Yazı Başvuruları İçin İletişim Adresi

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Yrd.Doç.Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Başvuru Kontrol Listesi

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehberde uymayan başvurular yazarlara geri döndürülecektir.

1. Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamıştır (Yazar Rehberi'nde detaylı açıklama vermiştir).
2. Gönderi dosyası OpenOffice, Microsoft Word, RTF veya WordPerfect dokümanı dosyası biçimindedir.
3. Burada mevcut başvurular için URL'ler sağlanmıştır.
4. Metin tek satırlı, 10 punto, altı çizilme yerine italik olarak vurgulanmış (geçerli URL adresleri ile) ve tüm şekil, resim ve tablolar sayfa sonu yerine metin içinde uygun noktalara yerleştirilmiştir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderiniz. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.
5. Buraya eklenen sitil ve bibliyografik gereksinimler Dergi Hakkında kısmındaki Yazar Rehberi'nden görülebilir.
6. Yazınızı hakem değerlendirmesi yapılan bir dergi bölümüne gönderiyor iseniz kör hakemlikten emin olmak için tıklayın. Yardım sayfasındaki önerilere tam olarak uyunuz.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.